BIBLIOTHECA
PATRUM ECCLESIASTICORUM
LATINORUM SELECTA.

AD OPTIMORUM LIBRORUM FIDEM EDITA

CURANTE

E. G. GERSDORF

PH. D. AA. M. SER. DUCI SAX. ALT. A CONS. AUL. BIBL. UNIV.
LITT. LIPS. PRAEF. PRIM.

VOL. V.

QU. SEPT. FLOR. TERTULLIANI OPERA.

PARS II.

LIPSIAE

SUMTIBUS ET TYPIS BERNH. TAUCHNITZ JUN.

1839.

QU. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

O P E R A.

AD

OPTIMORUM LIBRORUM FIDEM EXPRESSA

CURANTE

E. F. LEOPOLD

PH. D. AA. M. IN GYMNASIO ANNABERGENSI PRAECEPTOR. ORDIN.

PARS II.

LIBRI AD RITUS ET MORES CHRISTIANORUM PERTINENTES.

LIPSIAE

SUMTIBUS ET TYPIS BERNH. TAUCHNITZ JUN.

1839.

LIBRI
AD RITUS ET MORES CHRISTIANORUM PERTINENTES.

DE

ORATIONE.

1. Dei spiritus et dei sermo et dei ratio, sermo rationis et ratio sermonis et spiritus, utrumque Iesus Christus dominus noster, nobis discipulis novi Testamenti novam orationis formam determinavit. Oportebat enim in hac quoque specie novum vinum novis utribus recondi, et novam plagulam novo assui vestimento [1]). Ceterum quicquid retro fuerat, aut demutatum est, ut circumcisio, aut suppletum, ut reliqua lex, aut impletum, ut prophetia, aut perfectum, ut fides ipsa. Omnia de carnalibus in spiritualia renovavit nova dei gratia, superducto evangelio, expunctore totius retro vetustatis. In quo et dei spiritus et dei sermo et dei ratio approbatus est dominus noster Iesus Christus: spiritus, quo valuit, sermo, quo docuit, ratio, qua venit. Sic igitur oratio a Christo constituta, ex tribus constituta est: ex sermone, quo enuntiatur, ex spiritu, quo tantum potest, ex ratione, qua suscipitur [2]). Docuerat et Ioannes discipulos suos adorare; sed omnia Ioannis Christo praestruebantur, donec ipso aucto (sicut idem Ioannes praenuntiabat [3]), illum augeri oportere, se vero deminui) totum praeministri opus cum ipso spiritu transiret ad dominum. Ideo nec exstat, in quae verba docuerit Ioannes adorare, quod terrena coelestibus cesserint. Qui de terra est, inquit [4]), terrena fatur, et qui de coelis adest, quae vidit, ea loquitur. Et quid non coeleste, quod domini Christi est, ut haec quoque orandi disciplina? Consideremus itaque, benedicti, coelestem eius sophiam, inprimis de praecepto secrete adorandi, quo et fidem hominis exigebat, ut dei omnipotentis

1) Matth. 9, 16. 17. 2) Ita Muratorius e cod. Ambrosiano. Ed. Franeker. et Semler: ex rat. qua docetur, quae vv. desiderantur in ed. Gelenii. 3) Ioan. 3, 30. 4) Ioan. 3, 31.

et conspectum et auditum sub tectis et in abditis etiam adesse confideret, et modestiam fidei desiderabat, ut, quem ubique audire et videre fideret, ei soli religionem suam offerret, sequente sophia in sequenti praecepto; quod etsi proinde pertineat ad fidem et modestiam fidei, si non agmine verborum adeundum putemus ad dominum, quem ultro suis prospicere certi sumus: attamen brevitas ista, quod ad tertium sophiae gradum faciat, magnae ac beatae interpretationis substantia fulta est, quantumque substringitur verbis, tantum diffunditur sensibus. Neque enim propria tantum orationis officia complexa est, venerationem dei aut hominis petitionem, sed omnem paene sermonem domini, omnem commemorationem disciplinae, ut revera in oratione breviarium totius evangelii comprehendatur.

2. Incipit a testimonio dei et merito fidei, quum dicimus: Pater, qui in coelis es. Nam et deum oramus et fidem commendamus, cuius meritum est haec appellatio. Scriptum est: Qui in eum crediderint, dedit eis potestatem, ut filii dei vocentur [1]); quamquam frequentissime dominus patrem nobis pronuntiavit deum, imo et praecepit, ne quem in terris patrem vocemus, nisi quem habemus in coelis [2]). Itaque sic adorantes etiam praeceptum obimus. Felices, qui patrem agnoscunt. Hoc est, quod Israëli exprobratur, quod coelum ac terram spiritus contestatur, filios, dicens, genui, et illi me non agnoverunt [3]). Dicendo autem patrem, deum quoque cognominamus. Appellatio ista et pietatis et potestatis est. Item in patre filius invocatur. Ego enim, inquit, et pater unum sumus [4]). Ne mater quidem ecclesia praeteritur. Siquidem in filio et patre mater recognoscitur, de qua constat et patris et filii nomen. Uno igitur genere aut vocabulo et deum cum suis honoramus et praecepti meminimus et oblitos patris denotamus.

3. Nomen dei patris nemini proditum fuerat: etiam qui de ipso interrogaverat Moyses, aliud quidem nomen audierat. Nobis revelatum est in filio. Iam enim filius novum patris nomen est. Ego veni, inquit, in nomine patris; et rursus: Pater, glorifica nomen tuum [5]); et apertius:

---

1) Ioa. 1, 12. 2) Matth. 23, 9. 3) Ies. 1, 2. 4) Ioa. 10, 30. 5) Ioa. 5, 43. 12, 28. Verba: Ego veni — nomen tuum primus addidit Muratorius.

Nomen tuum manifestavi hominibus [1]). Id ergo, ut SANCTIFICETUR, postulamus. Non quod deceat homines bene deo optare, quasi sit et aliud de quo ei possit optari aut laboret, nisi optemus. Plane benedici deum omni loco ac tempore condecet, ob debitam semper memoriam beneficiorum eius, ab omni homine. Sed et hoc benedictionis vice fungitur. Ceterum quando non sanctum et sanctificatum est per semetipsum nomen dei, cum ceteros sanctificet ex semetipso? Cui illa angelorum circumstantia non cessat dicere: sanctus, sanctus, sanctus [2]). Proinde igitur et nos angelorum, si meminerimus [3]), candidati, iam hinc coelestem illam in deum vocem et officium futurae claritatis ediscimus. Hoc quantum ad gloriam dei. Alioquin quantum ad nostram petitionem, cum dicimus: SANCTIFICETUR NOMEN TUUM, id petimus, ut sanctificetur in nobis, qui in illo sumus; simul et in ceteris, quos adhuc gratia dei exspectat, ut et huic praecepto pareamus, orando pro omnibus, etiam pro inimicis nostris. Ideoque suspensa enuntiatione non dicentes: sanctificetur in nobis; in omnibus dicimus.

4. Secundum hanc formam subiungimus: FIAT VOLUNTAS TUA IN COELIS ET IN TERRA, non quod aliquis obsistat, quo minus voluntas dei fiat, et ei successum voluntatis suae oremus, sed in omnibus petimus fieri voluntatem eius; ex interpretatione enim figurata carnis et spiritus nos sumus coelum et terra; quamquam, etsi simpliciter intelligendum est, idem tamen est sensus petitionis, ut in nobis fiat voluntas dei in terris, ut possit scilicet fieri et in coelis. Quid autem deus vult, quam incedere nos secundum suam disciplinam? Petimus ergo, substantiam et facultatem voluntatis suae subministret nobis, ut salvi simus et in coelis et in terris, quia summa est voluntatis eius salus eorum quos adoptavit. Est et illa dei voluntas, quam dominus administravit praedicando, operando, sustinendo. Sic enim ipse pronuntiavit, non suam, sed patris facere se voluntatem [4]). Sine dubio, quae faciebat, ea erant voluntas patris, ad quae nunc nos velut ad exemplaria provocamur, ut

---

1) Ioan. 17, 6. 2) Ies. 6, 3. Apoc. 4, 8. 3) Cod. Ursini, Murat., Rhen., Rig. meminerimus; cod. Agob., ed Fran., et Seml. meruerimus. 4) Ioa. 6, 38.

et praedicemus et operemur et sustineamus ad mortem usque. Quae ut implere possimus, opus est dei voluntate. Item dicentes: fiat voluntas tua, vel eo nobis bene optamus, quod nihil sit mali in dei voluntate, etiam si quid pro meritis cuiusque secus irrogatur. Iam hoc dicto ad sufferentiam nosmetipsos praemonemus. Dominus quoque cum sub instantiam passionis infirmitatem carnis demonstrare iam in sua carne voluisset: Pater, inquit, transfer poculum istud; et recordatus: nisi quod mea non, sed tua fiat voluntas [1]. Ipse erat voluntas et potestas patris, et tamen ad demonstrationem sufferentiae debitae voluntati se patris tradidit.

5. Veniat quoque regnum tuum ad id pertinet, quod [2] et fiat voluntas tua, in nobis scilicet. Nam deus quando non regnat, in cuius manu cor omnium regum est [3]? Sed quicquid nobis optamus, in illum auguramur, et illi deputamus, quod ab illo exspectamus. Itaque si ad dei voluntatem et ad nostram suspensionem pertinet regni dominici repraesentatio, quomodo quidam protractum quendam in seculo postulant, quum regnum dei, quod ut adveniat oramus, ad consummationem seculi tendat? Optamus maturius regnare, et non diutius servire. Etiamsi praefinitum in oratione non esset de postulando regni adventu, ultro eam vocem protulissemus, festinantes ad spei nostrae complexum. Clamant ad dominum in visu animae martyrum sub altari: Quonam usque non ulcisceris, domine, sanguinem nostrum de incolis terrae [4]? Nam utique ultio illorum a seculi fine dirigitur. Imo quam celeriter veniat, domine, regnum tuum! Votum Christianorum, confusio nationum, exsultatio angelorum, propter quod conflictamur, imo potius propter quod oramus.

6. Sed quam eleganter divina sapientia ordinem orationis instruxit, ut post coelestia, id est, post dei nomen, dei voluntatem, et dei regnum, terrenis quoque necessitatibus petitioni locum faceret! Nam et edixerat dominus: Quaerite prius regnum, et tunc vobis etiam haec adiicientur [5]; quamquam panem nostrum quotidianum da nobis hodie spiritualiter potius intelligamus. Christus enim panis noster

---

1) Luc. 22, 42. 2) Semler coni. q u o d e s t, f i a t etc.; malim scribere: q u o e t f i a t vel a d q u o d e t f i a t etc. 3) Prov. 21, 1. 4) Apoc. 6, 10. 5) Matth. 6, 33.

est, quia vita Christus et vita panis. Ego sum, inquit, panis vitae [1]). Et paulo supra: Panis est sermo dei vivi, qui descendit de coelis [2]). Tum quod et corpus eius in pane censetur: Hoc est corpus meum [3]). Itaque petendo panem quotidianum perpetuitatem postulamus in Christo et individuitatem a corpore eius. Sed et quia carnaliter admittitur ista vox, non sine religione potest fieri et spiritualis disciplinae. Panem enim peti mandat, quod solum fidelibus necessarium est; cetera enim nationes requirunt [4]). Ita et exemplis inculcat, et parabolis retractat, cum dicit: Numquid panem filiis pater aufert et canibus tradit [5])? Item: Numquid filio panem poscenti lapidem tradit [6])? Ostendit enim, quid a patre filii exspectent. Sed et nocturnus ille pulsator panem poscebat [7]). Merito autem adiecit: Da nobis hodie, ut qui praemiserat: Nolite de crastino cogitare quid edatis [8]). Cui rei parabolam quoque accommodavit illius hominis, qui provenientibus fructibus ampliationem horreorum et longae securitatis spatia cogitavit, is ipsa nocte moritur [9]).

7. Consequens erat, ut observata dei liberalitate etiam clementiam eius precaremur. Quid enim alimenta proderunt, si illis [10]) reputamur revera, quasi taurus ad victimam? Sciebat dominus se solum sine delicto esse. Docet itaque: Petamus dimitti nobis debita nostra. Exomolegesis est petitio veniae, quia qui petit veniam delictum confitetur. Sic et poenitentia demonstratur acceptabilis deo, qui mavult [11]) eam quam mortem peccatoris. Debitum autem in scripturis delicti figura est, quod perinde iudicio debeatur, et ab eo exigatur, nec evadat iustitiam exactionis, nisi donetur exactio, sicut illi servo dominus debitum remisit. Huc enim spectat exemplum parabolae totius. Nam et quod idem servus a domino liberatus non perinde parcit debitori suo ac propterea delatus penes dominum tortori delegatur ad solvendum novissimum quadrantem [12]), id est modicum usque delictum; eo competit, quod remittere nos quoque profitemur debitoribus nostris. Iam et alibi ex hac

---

1) Ioa. 6, 35. 2) Ioa. 6, 33. 3) Matth. 26, 26. Luc. 22, 19. 4) Matth. 6, 32. 5) Matth. 15, 26. 6) Matth. 7, 9. 7) Luc. 11, 5. 8) Matth. 6, 34. 9) Luc. 12, 16 sqq. 10) Murat. et Rig. si illi reputamur, Fr. Iunius: si in eis reput. 11) Edd. omnes quia vult. 12) Matth. 5, 25. 26.

specie orationis: Remittite, inquit, et remittetur vobis [1]). Et cum interrogasset Petrus, si septies remittendum esset fratri: Imo, inquit, septuagies septies [2]); ut legem in melius reformaret, quod in Genesi de Cain septies, de Lamech autem septuagies septies ultio reputata est.

8. Adiecit ad plenitudinem tam expeditae orationis, ut non de remittendis tantum, sed etiam de avertendis in totum delictis supplicaremus: Ne nos inducas in tentationem, id est, ne nos patiaris induci, ab eo utique, qui tentat. Ceterum absit, ut dominus tentare videatur, quasi aut ignoret fidem cuiusque aut deiicere sit consentiens [3]). Diaboli est et infirmitas et malitia. Nam et Abraham non tentandae fidei gratia sacrificare de filio iusserat, sed probandae, ut per eum faceret exemplum praecepto suo, quo mox praecepturus erat, neque pignora deo cariora habenda [4]). Ipse a diabolo tentatus praesidem et artificem tentationis demonstravit. Hunc locum posterioribus confirmat: Orate dicens, ne tentemini [5]). Adeo tentati sunt dominum deserendo, qui somno potius indulserant, quam orationi. Ergo respondet clausula, interpretans quid sit, ne nos deducas in tentationem. Hoc est enim: Sed evehe [6]) nos a malo.

9. Compendiis paucorum verborum quot attinguntur edicta prophetarum, evangeliorum, apostolorum, sermones domini, parabolae, exempla, praecepta! quot simul expunguntur officia! Dei honor in patre, fidei testimonium in nomine, oblatio obsequii in voluntate, commemoratio spei in regno, petitio vitae in pane, exomologesis debitorum in deprecatione, sollicitudo tentationum in postulatione tutelae. Quid mirum? Deus solus docere potuit, ut se vellet orari. Ab ipso igitur ordinata religio orationis, et de spiritu ipsius iam tunc, cum ex ore divino ferretur, animata, suo privilegio ascendit in coelum, commendans patri quae filius docuit [7]). Quoniam tamen dominus prospector humanarum necessitatum, seorsum post traditam orandi disciplinam, petite, inquit, et accipietis [8]), et sunt, quae petantur

---

1) Luc. 6, 37. 2) Matth. 18, 21. 22. 3) Murat. et Rig. e cod. Agob. deiicere gestiens. 4) Cod. Agob. ne quae pignora cariora deo haberet. 5) Luc. 22, 46. 6) Rhen., Gelen., et Fran. et Veneta a. 1701. EVEHE; Murat., Rig., all. DEVEHE. 7) Hic Muratorius designavit cap. 10. 8) Matth. 7, 7. Luc. 11, 9.

pro circumstantia cuiusque, praemissa legitima et ordinaria oratione quasi fundamento: accidentium ius est desideriorum, ius est superstruendi extrinsecus petitiones, cum memoria tamen praeceptorum, ne quantum a praeceptis, tantum ab auribus dei longe simus.

10. Memoria [1]) praeceptorum viam orationibus sternit ad coelum, quorum praecipuum est, ne prius ascendamus ad dei altare, quam, si quid discordiae vel offensae cum fratribus contraxerimus, resolvamus [2]). Quid est enim ad pacem dei accedere sine pace, ad remissionem debitorum cum retentione? Quomodo placabit patrem iratus in fratrem, cum omnis ira ab initio interdicta sit nobis? Nam et Ioseph dimittens fratres suos ad perducendum patrem, et ne, inquit, irascamini in via [3]); nos scilicet monuit. Alias enim via cognominatur disciplina nostra. Tum ne in via orationis constituti, ad patrem cum ira incedamus. Exinde aperte dominus amplians legem, iram in fratrem homicidio superponit, ne verbo quidem malo permittit expungi; etiam si irascendum est, non ultra solis receptum, ut Apostolus admonet [4]). Quam autem temerarium est, aut diem sine oratione transigere, dum cessas fratri satisfacere, aut orationem, perseverante iracundia, perdere [5])! Nec ab ira solummodo, sed omni omnino confusione animi libera debet esse orationis intentio, de tali spiritu emissa, qualis est spiritus, ad quem mittitur. Neque enim agnosci poterit a spiritu sancto spiritus inquinatus, aut tristis a laeto, aut impeditus a libero. Nemo adversarium recipit, nemo nisi comparem suum admittit.

11. Ceterum [6]) quae ratio est, manibus quidem ablutis, spiritu vero sordente orationem obire, quando et ipsis manibus spiritales munditiae sint necessariae, ut a falso, a caede, a saevitia, a veneficiis, ab idololatria, ceterisque maculis, quae spiritu conceptae manuum opera transiguntur, purae alleventur? Hae sunt verae munditiae, non quas plerique superstitiose curant, ad omnem orationem etiam cum lavacro totius corporis aquam sumentes. Id cum scrupulose percontarer et rationem requirerem, comperi commemorationem esse in domini deditionem. Nos dominum ado-

---

1) Cap. 11. ap. Murat. 2) Matth. 5, 23 sq. 3) Gen. 45, 24.
4) Eph. 4, 26. 5) Cap. 12. ap. Murat. 6) Cap. 13. Murat.

ramus, non dedimus, imo et adversari debemus deditoris exemplo, nec propterea manus abluere, nisi quod conversationis humanae inquinamentum conscientiae caussa lavemus [1]). Ceterum satis mundae sunt manus, quas cum toto corpore in Christo semel lavimus. Omnibus licet membris lavet quotidie Israël, nunquam tamen mundus est; certe manus eius semper immundae, sanguine prophetarum et ipsius domini cruentatae in aeternum. Et ideo conscientia patrum haereditarii rei nec attollere eas ad dominum audent, ne exclamet aliquis Esaias [2]), ne exhorreat Christus. Nos vero non attollimus tantum, sed etiam expandimus, et dominica passione modulantes [3]) et orantes confitemur Christo.

12. [4]) Sed quoniam unum aliquod attigimus vacuae observationis, non pigebit cetera quoque denotare, quibus merito vanitas exprobranda est, si quidem sine ullius aut dominici aut apostolici praecepti auctoritate fiunt. Huiusmodi enim non religioni, sed superstitioni deputantur, affectata et coacta et curiosi potius quam rationalis officii, certe vel eo coërcenda, quod gentilibus adaequent; ut est quorundam, positis paenulis orationem facere; sic enim adeunt ad idola nationes. Quod utique si fieri oporteret, apostoli, qui de habitu orandi docent, comprehendissent, nisi si qui putant Paulum paenulam suam in oratione penes Carpum reliquisse [5]). Deus scilicet non audiat paenulatos, qui tres sanctos [6]) in fornace Babylonii regis orantes cum sarabaris et tiaris suis exaudivit [7]). Item quod assignata oratione assidendi mos est quibusdam, non perspicio rationem; nisi si Hermas ille, cuius scriptura fere Pastor inscribitur, transacta oratione non super lectum assedisset, verum aliud quid fecisset, id quoque ad observationem vindicaremus. Utique non; simpliciter enim et nunc positum est: cum adorassem et assedissem super lectum [8]); ad ordinem narrationis, non ad instar disciplinae. Alioquin nusquam erit adorandum, nisi ubi fuerit lectus. Imo contra scripturam fecerit, si quis in cathedra aut subsellio sederit.

---

1) Cap. 14. Murat. 2) Ies. 1, 15. 3) Murat. et Rig. expandimus e dominica passione modulatum, et or. c. Chr. Scribendum videtur: dominicam passionem modulantes. 4) Cap. 15. Murator. 5) 2 Tim. 4, 13. 6) Dan. 3. 19 sqq. 7) Cap. 16. Murat. 8) Hermae Past. lib. II. prooem.

Porro cum perinde faciant nationes, adoratis sigillaribus suis residendo, vel propterea in nobis reprehendi meretur, quod apud idola celebratur. Eo apponitur et irreverentiae crimen etiam ipsis nationibus, si quid saperent, intelligendum. Siquidem irreverens est assidere sub conspectu contraque conspectum eius, quem cum maxime reverearis ac venereris; quanto magis sub conspectu dei vivi, angelo adhuc orationis astante, factum istud irreligiosissimum est, nisi exprobramus deo, quod nos oratio fatigaverit.

13. [1]) Atqui cum modestia et humilitate adorantes magis commendamus deo preces nostras, ne ipsis quidem manibus sublimius [elatis,] sed temperate ac probe elatis, ne vultu quidem in audaciam erecto. Nam ille publicanus, qui non tantum prece, sed et vultu humiliatus atque deiectus orabat, iustificatior pharisaeo procacissimo discessit [2]). Sonos etiam vocis subiectos esse oportet; aut quantis arteriis opus est, si pro sono audiamur? Deus autem non vocis, sed cordis auditor est, sicut conspector. Daemonium oraculi Pythii: Et mutum, inquit, intelligo et non loquentem exaudio [3]). Dei aures sonum exspectant? Quomodo ergo oratio Ionae de ventre ceti per tantae bestiae viscera ab ipsis abyssis per tantam aequoris molem ad coelum potuit evadere? Quid amplius referent isti, qui clarius adorant, nisi quod proximis obstrepunt? Imo prodendo petitiones suas quid minus faciunt, quam si in publico orent?

14. [4]) Alia iam consuetudo invaluit; ieiunantes habita oratione cum fratribus subtrahunt osculum pacis, quod est signaculum orationis. Quando autem magis conferenda cum fratribus pax est, nisi cum oratione commendabilior ascendit, ut ipsi de nostra operatione participent, quam iam audeant [5]) de sua pace fratri transigere? Quae oratio cum divortio sancti osculi integra? Quem domino officium facientem impedit pax? Quale sacrificium est, a quo sine pace receditur? Quaecunque ratio [6]) sit, non erit potior praecepti observatione, quo iubemur ieiunia nostra celare. Iam enim de abstinentia osculi agnoscimur ieiunantes. Sed etsi qua ratio est, ne tamen huic praecepto reus sis, potes

---

1) Cap. 17. Murat. 2) Luc. 18, 9 sqq. 3) Herod. I. 47. 4) Cap. 18. Murat. 5) Rig. ut ipsi de n. op. participes iam audeant etc. 6) Murat. et Rig. operatio, cod. Agob. oratio.

forte, inter quos latere ieiunium in totum non datur, differre pacem. Ubicunque autem alibi operationem tuam abscondere potes, debes meminisse praecepti; ita et disciplinae foris, et consuetudini domi satisfacies. Sic et die Paschae, quo communis et quasi publica ieiunii religio est, merito deponimus osculum, nihil curantes de occultando quod cum omnibus faciamus [1]). Similiter et stationum diebus non putant plerique sacrificiorum orationibus interveniendum, quod statio solvenda sit accepto corpore domini. Ergo devotum deo obsequium eucharistia resolvit, an magis deo obligat? Nonne sollemnior erit statio tua, si et ad aram dei steteris? Accepto corpore domini et reservato utrumque salvum est, et participatio sacrificii et executio officii. Si statio de militari exemplo nomen accipit, (nam et militia dei sumus,) utique nulla laetitia sive tristitia obveniens castris, stationes militum rescindit. Nam laetitia libentius, tristitia sollicitius administrabit disciplinam [2]).

15. [3]) De habitu vero duntaxat feminarum varietas observationis efficit post sanctissimum apostolum nos vel maxime nullius loci homines impudenter retractare, nisi quod non impudenter, si secundum apostolum retractemus. De modestia quidem cultus et ornatus aperta praescriptio est etiam Petri, cohibentis eodem ore, quia eodem et spiritu, quo Paulus, et vestium gloriam et auri superbiam et crinium lenoniam [4]) operositatem.

16. [5]) Sed quod promiscue observatur per ecclesias quasi incertum, id retractandum est, velarine debeant virgines, an non. Qui enim virginibus indulgent capitis immunitatem, hoc niti videntur, quod apostolus non virgines nominatim, sed mulieres designaverit velandas esse; nec sexum, ut diceret feminas, sed gradum sexus dicendo mulieres [6]). Nam si sexum nominasset feminas dicendo, absolute definisset de omni muliere. Aut quum unum gradum sexus nominat, alium tacendo secernit. Potuit enim, in-

---

1) Cap. 19. Murator. 2) Quae sequuntur primus e cod. Ambrosiano adiecit Muratorius, Rigaltius enim ea tantum, quae inde a vv. De habitu usque ad vv. quod promiscue observatur per ecclesias, quas, in cod. suo invenerat. 3) Cap. 20. Murator. 4) Cod. Ambros. lenonem morositatem, Murat. et Rig.: lenonem operositatem. 5) Cap. 21. Murat. 6) 1 Cor. 11, 5.

quiunt, aut et virgines nominare specialiter, aut compendio generaliter feminas.

17. [1]) Qui ita concedunt, recogitare debent de statu vocabuli ipsius. Quid est mulier a primis quidem literis sanctorum commentariorum? Nam inveniunt sexus esse nomen, non gradum sexus. Siquidem Evam nondum virum expertam deus mulierem et feminam cognominavit [2]): feminam, qua sexus generaliter, mulierem, qua gradus sexus specialiter. Itaque iam tunc innupta adhuc Eva mulieris vocabulo fuit, commune id vocabulum et virgini factum est. Nec mirum, si apostolus eodem utique spiritu actus, quocum omnis scriptura divinitatum et illa Genesis digesta est, eadem voce usus est mulierem ponendo, quae exemplo Evae innuptae et virgini competat. Cetera denique non sonant; nam et hoc ipso, quod virgines non nominavit, sicut alio in loco, ubi de nubendo docet, satis praedicat de omni muliere et de toto sexu dictum, nec distinctum esse inter virginem, omnino non nominat. Qui enim alibi distinguere meminit, ubi scilicet differentia postulat, (distinguit autem utramque speciem suis vocabulis designans,) ubi non distinguit, dum utramque non nominat, nullam vult differentiam intelligi. Quid? quod graeco sermone, quo literas apostolus fecit, usui est mulieres vocare tam feminas, id est γυναῖκας, quam ϑηλείας. Igitur si pro sexus nomine vocabulum istud frequentatur, quod est interpretatione pro eo, quod est femina, sexum nominavit, dicens γυναῖκα. In sexu autem et virgo contingitur. Sed et manifesta pronuntiatio est: Omnis, inquit, mulier adorans, et prophetans intecto capite dedecorat caput suum [3]). Quid est omnis mulier, nisi omnis aetatis, omnis ordinis, omnis conditionis? Nihil mulieris excipit dicendo omnis, sicut nec vir nec velandi; proinde enim omnis vir inquit. Sicut ergo in masculino sexu sub viri nomine etiam investis velari vetatur, ita et in feminino sub nomine mulieris etiam virgo velari iubetur. Aequaliter in utroque sexu minor aetas maioris sequatur disciplinam; aut velentur et virgines masculi, si non velantur et virgines feminae, quia nec isti nominatim tenentur. Aliud sit vir et investis, si aliud est mulier et virgo. Nempe propter angelos ait velari oportere, quod angeli propter

1) Cap. 22. ap. Murat. 2) Genes. 2, 23. 3) 1 Cor. 11, 5

filias hominum desciverunt a deo. Quis ergo contendat, solas mulieres, id est, nuptas iam et virginitati defunctas concupiscentiae [1]), nisi si non licet et virgines specie praestare et amatores invenire? Imo videmus, quod non virgines solas concupierint, quum dicat scriptura filias hominum, quia potuit uxores hominum nominasse, vel feminas indifferenter. Etiam quod ait: Et acceperunt sibi in uxores [2]), eo facit, quod accipiuntur in uxores, quae vacant scilicet. De non vacantibus autem aliter enuntiasset. Itaque vacant tam viduitate, quam et virginitate. Adeo sexum nominando generaliter filias et species in genere commiscuit. Item quum dicit, naturam ipsam docere, feminas velandas esse, quae capillum pro tegumento et ornamento mulieribus assignarit: nonne idem tegumentum, et idem honor capitis virginibus quoque adscriptus est? Si mulieri turpe est radi, et virgini perinde [5]). In quibus ergo una conditio capitis deputatur, una et disciplina capitis exigitur, etiam ad eas virgines, quas pueritia defendit; a primo enim femina nominata est. Sic denique et Israel observat. Sed si non observaret, nostra lex ampliata atque suppleta defenderet sibi adiectionem. Virginibus quoque iniiciens velamentum excusetur. Nunc aetas, quae sexum suum ignorat, simplicitatis privilegium teneat. Nam et Eva et Adam, ubi eis contigit sapere, texerunt statim, quod agnoverant. Certe in quibus pueritia mutavit, sicut naturae, ita et disciplinae debet aetas esse munifica. Nam et membris et officiis mulieribus resignantur. Nulla virgo est, ex quo potest nubere, quoniam aetas iam in ea nupsit suo viro, id est tempori. Sed aliqua se deo vovit. Iam et crinem exinde transfigurat, et omnem habitum ad mulieres convertit. Totum ergo asseveret, et totum virginis praestet; quod propter deum abscondit, plane obumbret. Interest nostra, quod dei gratia exerceat, solius dei conscientiae commendare, ne quod a deo speramus, ab homine compensemus. Quid denudas ante deum, quod ante homines tegis? Verecundior eris in publico, quam in ecclesia? Si dei gratia est, et accepisti, quid gloriaris, inquit, quasi non acceperis [4])? Quid alias ostentatione tui iudicas? an alias

---

1) Muratorius hic vocabula desideravit ignes excitare, vel tale aliquid. 2) Gen. 6, 2. 3) 1 Cor. 11, 6. 4) 1 Cor. 4, 7.

gloria tua ad bonum invitas? Atqui et ipsa periclitaris amittere, si gloriaris, et alias ad eadem pericula cogis. Facile eligitur quod affectione gloriae assumitur. Velare virgo, si virgo es; debes enim erubescere. Si virgo es, plures oculos pati noli. Nemo miretur in tuam faciem; nemo mendacium tuum sentiat. Bene mentiris nuptam, si caput veles. Imo mentiri non videris; nupsisti enim Christo, illi carnem tuam tradidisti. Age pro mariti tui disciplina. Si nuptas alienas velari iubet, suas utique multo magis. Sed non putet institutione unusquisque antecessoris commovendam. Multi [1]) alienae consuetudini prudentiam suam et constantiam eius addicunt, ne compellantur velari. Certe voluntarias prohiberi non oportet, quae se etiam virgines negare non possunt, contentae abuti in fama suae conscientiae apud deum securitate. De illis tamen, quae sponsis dicantur, constanter super meum modulum pronuntiare contestarique possum, velandas ex ea die esse, qua ad primum viri corpus osculo et dextera expaverint. Omnia enim in his praenupserunt, et aetas per maturitatem, et caro per aetatem, et spiritus per conscientiam, et pudor per osculi experimentum, et spes per exspectationem, et mens per voluntatem. Satisque nobis exemplo Rebecca est, quae, sponso demonstrato, tantum notitia eius nubendo velata est [2]).

18. [3]) De genu quoque ponendo varietatem observationis patitur oratio per pauculos quosdam, qui sabbato abstinent genibus. Quae dissensio quum maxime apud ecclesias caussam dicat, dominus dabit gratiam suam, ut aut cedant, aut sine aliorum scandalo sententia sua utantur. Nos vero, sicut accepimus, solo die dominico resurrectionis non ab isto tantum, sed omni anxietatis habitu [4]) et officio cavere debemus, differentes etiam negotia, ne quem diabolo locum demus. Tantumdem et spatio Pentecostes, quae eadem exsultationis sollemnitatem dispungimur [5]). Ieiu-

---

1) Depravatum esse hunc locum iam Muratorius intellexit nec satis restitui, si scriberetur uniuscuiusque et Multae. A. Neander emend. institutionem unusquisque cet. 2) Gen. 34, 65. 3) Cap. 23. ap. Murat. 4) Murat. ed. omni anx. habitu, et officia cavere, suspicans post habitu excidisse v. abstinere. 5) Murat. emend. quae eadem exsultationis sollemnitas est, dispungimus.

niis autem et stationibus nulla oratio sine genu et reliquo humilitatis more celebranda est. Non enim oramus tantum, sed et deprecamur, et satisfacimus deo domino nostro. De temporibus orationis nihil omnino praescriptum est, nisi plane omni in tempore et loco orare.

19.[1]) Sed quomodo omni loco, quum prohibeamur in publico? Omni, inquit[2]), loco, quem opportunitas aut etiam necessitas importaret. Non enim contra praeceptum reputatur ab apostolis factum, qui in carcere audientibus custodiis orabant et canebant deo, apud Paulum[3]), qui in navi coram omnibus eucharistiam fecit.

20.[4]) De tempore vero non erit otiosa extrinsecus observatio etiam horarum quarundam, istarum dico communium, quae diei interspatia signant, tertia, sexta, nona, quas sollemniores in scripturis invenire est. Primus spiritus sanctus congregatis discipulis hora tertia infusus est. Petrus, qua die visionem communitatis omnis in illo vasculo expertus est, sexta hora ascenderat orandi gratia in superiora. Idem cum Ioanne ad nonam in templum adibat, ubi paralyticum sanitati reformavit suae[5]). Etsi simpliciter se habeant sine ullius observationis praecepto, bonum tamen sit aliquam constituere praesumptionem, qua et orandi admonitionem constringat et quasi lege ad tale munus extorqueat a negotiis interdum, ut quod Danieli quoque legimus observatum[6]) utique ex Israëlis disciplina, ne minus ter die saltem adoremus, debitores Patris et Filii et Spiritus Sancti; exceptis utique legitimis orationibus, quae sine ulla admonitione debentur ingressu lucis et noctis. Sed et cibum non prius sumere, et lavacrum non prius adire, quam interposita oratione, fideles decet. Priora enim habenda sunt spiritus refrigeria et pabula, quam carnis, et priora coelestia quam terrena.

21.[7]) Fratrem domum tuam introgressum ne sine oratione dimiseris. Vidisti, inquit, fratrem, vidisti dominum tuum; maxime advenam, ne angelus forte sit. Sed nec ipse a fratribus exemtis[8]) priora fecerit refrigeria terrena coelestibus. Statim enim iudicabitur fides tua. Aut quo-

---

1) Cap. 24. Murat. 2) 1 Tim. 2, 8. 3) Muratorius scribendum esse censet: aut a Paulo. Cf. Act. Apost. 27, 35. 4) Cap. 25. Murat. 5) Act. Apost. 2, 15. 10, 9. 3, 1. 6) Dan. 6, 10. 7) Cap. 26. ap. Murat. 8) Scrib. exceptus.

modo secundum praeceptum pax huic domui dices, nisi et eis. qui in domo sunt, pacem mutuam reddas [1])?

22. [2]) Diligentiores in orando subiungere in orationibus alleluia solent et hoc genus psalmos, quorum clausulis respondeant, qui simul sunt. Et est optimum utique institutum omne, quod proponendo et honorando deo competit, saturatam orationem velut optimam hostiam admovere.

23. [3]) Haec est enim hostia spiritalis, quae pristina sacrificia delevit. Quo mihi, inquit [4]), multitudinem sacrificiorum vestrorum? Plenus sum holocaustomatum arietum; et adipem agnorum, et sanguinem taurorum et hircorum nolo. Quis enim requisivit ista de manibus vestris? Quae ergo quaesierit deus, evangelium docet. Veniet hora, inquit [5]), quum veri adoratores adorabunt patrem in spiritu et veritate. Deus enim spiritus est [6]), et adoratores itaque tales requirit. Nos sumus veri adoratores et veri sacerdotes, qui spiritu orantes spiritu sacrificamus orationem dei propriam et acceptabilem, quam scilicet requisivit, quam sibi prospexit. Hanc de toto corde devotam, fide pastam, veritate curatam, innocentia integram, castitate mundam, agape coronatam cum pompa operum bonorum inter psalmos et hymnos deducere ad dei altare debemus, omnia nobis a deo impetraturam.

24. [7]) Quid enim orationi de spiritu et veritate venienti negavit deus, qui eam exigit? Legimus et audimus et credimus, quanta documenta efficaciae eius. Vetus quidem oratio et ab ignibus et a bestiis et ab inedia liberabat, et tamen non a Christo acceperat formam. Ceterum quanto amplius oratur oratio Christianorum! Non roris angelum in mediis ignibus sistit, nec ora leonibus obstruit, nec esurientibus rusticorum prandium transfert [8]), nullum sensum passionis delegata gratia avertit; sed patientes et sentientes et dolentes sufferentia instruit, virtute ampliat gratiam, ut sciat fides, quid a domino consequatur, intelligens, quid pro dei nomine patiatur. Sed et retro oratio plagas irrogabat, fundebat hostium exercitus, imbrium utilia prohibebat. Nunc vero oratio iustitiae omnem iram dei avertit, pro inimicis

---

1) Luc. 10, 5. 2) Cap. 27. ap. Murat. 3) Cap. 28. ap. Murat. 4) Ies. 1, 11. 5) Ioa. 4, 23. 6) 2 Cor. 3, 17. 7) Cap. 29. ap. Murat. 8) Dan. 3, 25 sqq. 6, 16 sqq. 2 Reg. 4, 38 sqq.

excubat pro persequentibus supplicat. Mirum, si aquas coelestes extorquere novit, quae potuit et ignes impetrare? Sola est oratio, quae deum vincit. Sed Christus eam nihil mali novit operari. Omnem illi virtutem de bono contulit. Itaque nihil novit, nisi defunctorum animas de ipso mortis itinere vocare, debiles reformare, aegros remediare, daemoniacos expiare, claustra carceris aperire, vincula innocentium solvere. Eadem diluit delicta, tentationes repellit, persequutiones extinguit, pusillanimos consolatur, magnanimos oblectat, peregrinantes deducit, fluctus mitigat, latrones obstupefacit, alit pauperes, regit divites, lapsos erigit, cadentes suspendit, stantes continet. Oratio murus est fidei, arma et tela nostra adversus hominem, qui nos undique observat. Itaque nunquam inermes incedamus. Die stationis, nocte vigiliae meminerimus. Sub armis orationis signum nostri imperatoris custodiamus, tubam angeli exspectemus orantes. Orant etiam angeli omnes. Orat omnis creatura. Orant pecudes et ferae et genua declinant, et egredientes de stabulis ac speluncis, ad coelum non otiosi[1]) ore suspiciunt, vibrantes spiritu suo movere. Sed et aves nunc exsurgentes eriguntur ad coelum, et alarum crucem pro manibus extendunt, et dicunt aliquid, quod oratio videatur. Quid ergo amplius de officio orationis? Etiam ipse dominus oravit, cui sit honor et virtus in secula seculorum.

DE
PATIENTIA.

---

1. Confiteor ad dominum deum, satis temere me, si non etiam impudenter, de patientia componere ausum, cui praestandae idoneus omnino non sim, ut homo nullius boni, quando oporteat demonstrationem et commendationem

---

1) Muratorius mutari iubet: otioso aut otiosae. Quae sequuntur: vibrantes — movere, depravata sunt.

alicuius rei adortos, ipsos prius in administratione eius rei deprehendi, et constantiam commonendi propriae conversationis auctoritate dirigere, ne dicta factis deficientibus erubescant. Atque utinam erubescere istud remedium ferat, uti pudor non exhibendi, quod aliis suggestum imus, exhibendi fiat magisterium, nisi quod bonorum quorundam sicuti et malorum intolerabilis magnitudo est, ut ad capienda et praestanda ea sola gratia divinae inspirationis operetur. Nam quod maxime bonum, id maxime penes deum, nec alius id quam qui possidet dispensat, ut cuique dignatur. Itaque velut solatium erit disputare super eo quod frui non datur, vice languentium, qui, cum vacent a sanitate, de bonis eius tacere non norunt. Ita miserrimus ego, semper aeger caloribus impatientiae, quam non obtineo patientiae sanitatem et suspirem et invocem et perorem necesse est, cum recordor et in meae imbecillitatis contemplatione digero, bonam fidei valetudinem et dominicae disciplinae sanitatem non facile cuiquam, nisi patientia adsideat, provenire. Ita proposita dei rebus est, ut nullum praeceptum obire quis, nullum opus domino complacitum perpetrare extraneus patientia possit. Bonum eius, etiam qui caeci vivunt, summae virtutis appellatione honorant. Philosophi quidem, qui alicuius sapientiae animalia deputantur, tantum illi subsignant, ut cum inter sese variis sectarum libidinibus et sententiarum aemulationibus discordent, solius tamen patientiae in commune memores huic uni studiorum suorum commiserint pacem. In eam conspirant, in eam foederantur, illi affectatione virtutis unanimiter student, omnem sapientiae ostentationem de patientia praeferunt. Grande testimonium eius est, cum etiam vanas seculi disciplinas ad laudem et gloriam promovet. Aut numquid potius iniuria, cum divina res in secularibus artibus volutatur? Sed viderint illi, quos mox sapientiae suae cum seculo destructae ac dedecoratae pudebit.

2. Nobis exercendae patientiae auctoritatem non affectatio humana caninae aequanimitatis stupore formata, sed vivae ac coelestis disciplinae divina dispositio delegat, deum ipsum ostendens patientiae exemplum. Iam primum qui florem lucis huius super iustos et iniustos aequaliter spargit, qui temporum officia, elementorum servitia, totius geniturae tributa dignis simul et indignis patitur occurrere, sustinens

ingratissimas nationes, ludibria artium et opera manuum suarum adorantes, nomen cum familia ipsius persequentes, luxuriam, avaritiam, iniquitatem, malignitatem quotidie insolescentem, ut sua sibi patientia detrahat; plures enim dominum iccirco non credunt, quia seculo iratum tam diu nesciunt.

3. Et haec quidem divinae patientiae species, quasi de longinquo, fors ut de supernis, aestimetur. Quid illa autem, quae inter homines palam in terris quodammodo manu apprehensa est? Nasci se deus in utero patitur matris, et exspectat, natus adolescere sustinet, et adultus non gestit agnosci, sed contumeliosus insuper sibi est, et a servo suo tingitur, et tentatoris congressus solis verbis repellit, cum de domino fit magister, docens hominem evadere mortem ad salutem, scilicet veniam offensae patientiae eruditus [1]), non contendit, non reclamavit, nec quisquam in plateis vocem eius audivit, arundinem quassatam non fregit, linum fumigans non restinxit [2]). Nec enim mentitus fuerat propheta, imo ipsius dei contestatio, spiritum suum in filio cum tota patientia collocantis. Nullum volentem sibi adhaerere non suscepit, nullius mensam tectumve despexit. Aquam ipse lavandis discipulorum pedibus ministravit. Non peccatores, non publicanos aspernatus est. Non illi saltem civitati, quae eum recipere noluerat, iratus est, cum etiam discipuli tam contumelioso oppido coelestes ignes repraesentari voluissent. Ingratos curavit, insidiatoribus cessit. Parum hoc, si non etiam proditorem suum secum habuit, nec constanter denotavit. Cum vero traditur, cum adducitur, ut pecus ad victimam, sic enim non magis aperit os, quam agnus sub tondentis potestate. Ille, cui legiones angelorum, si voluisset, uno dicto de coelis affuissent, ne unius quidem discentis gladium ultorem probavit. Patientia domini in Malcho vulnerata

1) Cod. Divionensis: docens hominem evadere mortem absolutam (cod. Pithoei: absolutem), scilicet veniam offensae patientiae eruditus. Cod. Ursini: doc. hom. ev. mortem, adsolitae scilice veniam etc. Tres Vaticani affirmante Pamelio et ed. Franek.: doc. hom. ev. mortem, ob salutem scilicet venire offensa patientia eruditus. Rhen.: doc. hom. ev. mortem, absolute scilicet veniam offensae patientiae eruditus. Rigalt. et Seml. v. mortem eiecerunt.
2) Ies. 42, 2. 3.

est. Itaque et gladii opera maledixit in posterum, et sanitatis restitutione ei, quem non ipse vexaverat, satisfecit, per patientiam, misericordiae matrem. Taceo quod figitur; in hoc enim venerat. Numquid tamen subeundae morti etiam contumeliis opus fuerat? Sed saginari voluptate patientiae discessurus volebat. Despuitur, verberatur, deridetur, foedis vestitur, foedioribus coronatur. Mira aequanimitatis fides. Qui in hominis figura proposuerat latere, nihil de impatientia hominis imitatus est. Hinc vel maxime Pharisaei dominum agnoscere debuistis; patientiam huiusmodi nemo hominum perpetraret. Talia tantaque documenta, quorum magnitudo penes nationes quidem retrectatio fidei est, penes nos vero ratio et structio, satis aperte non sermonibus modo in praecipiendo, sed etiam passionibus [domini] in sustinendo, probant, his, quibus credere datum est, patientiam dei esse naturam, effectum et praestantiam ingenitae cuiusdam proprietatis.

4. Igitur si probos quosque servos et bonae mentis pro ingenio dominico conversari videmus (siquidem artificium promerendi obsequium est, obsequii vero disciplina morigera subiectio est) quanto magis nos secundum moratos inveniri oportet, servos scilicet dei vivi, cuius iudicium in suos non in compede aut pileo vertitur, sed in aeternitate aut poenae aut salutis? Cui severitati declinandae vel liberalitati invitandae tanta obsequii diligentia opus est, quanta sunt ipsa, quae aut severitas comminatur aut liberalitas pollicetur. Et tamen nos non de hominibus modo servitute subnixis vel quolibet alio iure debitoribus obsequii, verum etiam de pecudibus, etiam de bestiis obedientiam exprimimus, intelligentes usibus nostris eas a domino provisas traditasque. Meliora ergo nobis erunt in obsequii disciplina, quae nobis deus subdit? Agnoscunt denique, quae obediunt. Nos, cui soli subditi sumus, domino scilicet auscultare dubitamus? At quam iniustum est, quam etiam ingratum, quod per alterius indulgentiam de aliis consequaris, idem illi, per quem consequeris, de temetipso non rependere! Nec pluribus de obsequii exhibitione debita a nobis domino deo. Satis enim agnitio dei quid sibi incumbat intelligit. Ne tamen ut extraneum de obsequio videamur interiecisse, ipsum quoque obsequium de patientia trahitur. Nunquam impatiens obsequitur, aut patiens quis non

oblectatur [1]). Quam ergo dominus, omnium bonorum et demonstrator et acceptor, deus in semetipso circumtulit, quis de bono eius late retractet [2])? Cui item dubium sit, omne bonum, quia ad deum pertineat, pertinentibus ad deum tota mente sectandum? Per quae in expedito et quasi in praescriptionis compendio et commendatio et exhortatio de patientia constituta est [3]).

5. Veruntamen procedere disputationem de necessariis fidei non est otiosum, quia nec infructuosum. Loquacitas in aedificatione nulla turpis, si quando turpis. Itaque si de aliquo bono sermo est, res postulat, contrarium quoque boni recensere. Quid enim sectandum sit, magis illuminabis, si quod vitandum sit proinde digesseris. Consideremus igitur de impatientia, an sicut patientia in deo, ita adversaria eius in adversario nostro nata atque comperta sit, ut ex isto appareat, quam principaliter fidei adversetur. Nam quod ab aemulo dei conceptum est, utique non est amicum dei rebus. Eadem discordia est rerum, quae et auctorum. Porro quum deus optimus, diabolus e contrario pessimus, ipsa sui diversitate testantur neutrum alteri facere [4]), ut nobis non magis a malo aliquid boni, quam a bono aliquid mali editum videri possit. Igitur natales impatientiae in ipso diabolo deprehendo, iam tunc cum dominum deum universa opera, quae fecisset, imagini suae, id est homini, subiecisse impatienter tulit. Nec enim doluisset, si sustinuisset; nec invidisset homini, si non doluisset. Adeo decepit eum, quia inviderat; inviderat autem, quia doluerat; doluerat, quia patienter utique non tulerat. Quid primum fuerit ille angelus perditionis, malus an impatiens, contemno quaerere, palam cum sit, impatientiam cum malitia, aut malitiam ab impatientia auspicatam, deinde inter se conspirasse et individuas in uno patris sinu adolevisse. At enim quam primus senserat, per quam delinquere intraverat, de suo experimento quid ad peccandum adiutaret instructus, eandem impingendo in crimen homini advocavit. Conventa statim illi mulier, non temere dixerim per colloquium ipsum, eius afflata est spiritu impatientia infecto, usque adeo ut

---

1) Sic ed. I. Rhenani. Ed. Fran. et Rig.: aut patiens quis obluctatur. 2) Al. latere tractet, aut: latere retractet. 3) Rig. et quasi in praescr. compendio de patientia constitutum est. 4) Cod. Ursini et Wouw. e ms. favere.

nunquam omnino peccasset, si divino interdicto patientiam perseverasset 1). Quid, quod non sustinuit sola conventa, sed apud Adam nondum maritum, nondum aures sibi debentem, impatiens etiam tacendi est, ac traducem illum eius, quod a malo hauserat, facit. Perit igitur et alius homo per impatientiam alterius; perit mox et ipse per impatientiam suam utrobique commissam; et circa dei praemonitionem et circa diaboli circumscriptionem illam servare, hanc refutare non sustinens. Hinc prima iudicii, unde delicti origo; hinc deus irasci exorsus, unde offendere homo inductus; inde in deo prima patientia, unde indignatio prima; qui tunc maledictione sola contentus ab animadversionis impetu in diabolo temperavit. Aut quod crimen ante istud impatientiae admissum homini imputatur? Innocens erat et deo de proximo amicus et paradisi colonus. At ubi semel succidit impatientiae, desivit deo sapere, desivit coelestia sustinere posse. Exinde homo terrae datus et ab oculis dei eiectus, facile usurpari ab impatientia coepit in omne quod deum offenderet. Nam statim illa semine diaboli concepta, malitiae fecunditate iram filium procreavit, editum suis artibus erudiit. Quod enim ipsum Adam et Evam morti immerserat, docuit et filium ab homicidio incipere. Frustra istud impatientiae adscripserim, si Cain ille primus homicida et primus fratricida oblationes suas a domino recusatas aequanimiter nec impatienter tulit, si iratus fratri suo non est, si neminem denique interemit. Cum ergo nec occidere potuerit nisi iratus, nec irasci nisi impatiens, demonstrat quod per iram gessit ad eam referendum, a qua ira suggesta est. Et haec quidem impatientiae tunc infantis quodammodo incunabula. Ceterum quanta mox incrementa? Nec mirum. Nam si prima deliquit, consequens est, ut, quia prima, idcirco et sola sit matrix in omne delictum, defundens de suo fonte varias criminum venas. De homicidio quidem dictum est. Sed ira editum a primordio, etiam quascunque postea caussas sibi invenit, ad impatientiam ut ad originem sui confert. Sive enim quis inimicitiis sive praedae gratia id scelus conficit, prius

---

1) Rhen. praeservasset, Rig., ed. Fran. et Seml.: perservasset. In utraque scriptura pariter depravata illud quod correximus videtur latere.

est, ut aut odii aut avaritiae fiat impatiens. Quicquid compellit, sine impatientia sui non est ut perfici possit. Quis adulterium sine libidinis impatientia subiit? Quod et si pretio in feminis cogitur venditio illa pudicitiae, utique impatientia contemnendi lucri ordinatur. Haec ut principalia penes dominum delicta. Nam ut compendio dictum sit, omne peccatum impatientiae adscribendum. Malum impatientia est boni. Nemo impudicus non impatiens pudicitiae, et improbus probitatis, et impius pietatis, et inquietus quietis. Ut malus unusquisque fiat, bonus perseverare non poterit. Talis igitur excetra delictorum cur non dominum offendat improbatorem malorum? An non ipsum quoque Israël per impatientiam semper in deum deliquisse manifestum est? Exinde cum oblitus brachii coelestis, quo Aegyptiis afflictationibus fuerat extractus, de Aaron sibi deos duces postulat, cum in idolum auri sui collationes defundit; tam necessarias enim Moysis cum domino congredientis impatienter exceperat moras. Post mannae escatilem pluviam, post petrae aquatilem sequelam desperant de domino, tridui sitim non sustinendo. Nam haec quoque illis impatientia a domino exprobratur. Ac ne singula pervagemur, nunquam non per impatientiam delinquendo perierunt. Quomodo autem prophetis manus intulerunt, nisi per impatientiam audiendi? domino autem ipsi, per impatientiam etiam videndi. Quodsi patientiam inissent, liberarentur.

6. Ipsa adeo est, quae fidem et subsequitur et antecedit. Denique Abraham deo credidit et iustitiae deputatus ab illo est; sed fidem eius patientia probavit, cum filium immolare iussus est ad fidei, non tentationem dixerim, sed typicam contestationem. Ceterum deus quem iustitiae deputasset sciebat. Tam grave praeceptum, quod nec domino perfici placebat, patienter et audivit, et si deus voluisset, implesset. Merito ergo benedictus, quia et fidelis; merito fidelis, quia et patiens. Ita fides patientia illuminata; cum in nationes seminaretur, per semen Abrahae, quod est Christus, et gratiam legi superduceret, ampliandae adimplendaeque legi adiutricem suam patientiam praefecit, quod ea sola ad iustitiae doctrinam retro defuisset. Nam olim et oculum pro oculo et dentem pro dente repetebant, et malum malo fenerabant; nondum enim patientia in terris, quia nec fides; scilicet interim impatientia occasionibus

legis fruebatur. Facile erat absente domino patientiae et magistro. Qui postquam supervenit et gratiam fidei patientia composuit, iam nec verbo quidem lacessere nec fatue quidem dicere sine iudicii periculo licet. Prohibita ira, restricti animi, compressa petulantia manus, exemptum linguae venenum, plus lex, quam amisit, invenit, dicente Christo: Diligite inimicos vestros, et maledicentibus benedicite, et orate pro persecutoribus vestris, ut filii sitis patris vestri coelestis [1]). Vides, quem nobis patrem patientia acquirat? Hoc principali praecepto universa patientiae disciplina succincta est, quando ne digne quidem malefacere concessum est.

7. Iam vero percurrentibus nobis caussas impatientiae cetera quoque praecepta suis locis respondebunt. Si detrimento rei familiaris animus concitatur, omni paene in loco contemnendo seculo scripturis dominicis commonetur; nec maior ad pecuniae contemptum exhortatio subiacet, quam quod ipse dominus in nullis divitiis invenitur. Semper pauperes iustificat, divites praedamnat. Ita detrimentorum [2]) patientiae fastidium opulentiae praeministravit, demonstrans per abiectionem divitiarum laesuras quoque earum computandas non esse. Quod ergo nobis appetere minime opus est, quia nec dominus appetivit, detruncatum vel etiam ademptum non aegre sustinere debemus. Cupiditatem omnium malorum radicem [3]) spiritus domini per apostolum pronuntiavit. Eam non in concupiscentia alieni tantum constitutam interpretemur; nam et quod nostrum videtur, alienum est; nihil enim nostrum, quoniam dei omnia, cuius ipsi quoque nos. Itaque si damno affecti impatientes erimus, non de nostro [4]) amissum dolentes, affines cupiditatis deprehendemur. Alienum quaerimus, cum alienum amissum aegre sustinemus. Qui damni impatientia concitatur terrena coelestibus anteponendo, de proximo in deum peccat. Spiritum enim, quem a domino sumpsit, secularis rei gratia concutit. Libenter igitur terrena amittamus, coelestia tueamur. Totum licet seculum pereat, dum patientiam lucrifaciam. Iam qui minutum sibi aliquid aut furto aut vi

---

1) Matth. 5, 44. 2) Ita codd. Urs. et Wouw. Alii: Ita detrimentum patientiae, fastidium opulentiae praeministravit. 3) 1 Tim. 6, 10. 4) Rigalt.: impatienter senserimus, de non nostro amissum dolentes.

aut etiam ignavia non constanter sustinere constituit, nescio an facile vel ex animo ipse rei suae manum inferre posset in caussa eleemosynae. Quis enim ab alio secari omnino non sustinens, ipse ferrum in corpore suo ducit? Patientia in detrimentis exercitatio est largiendi et communicandi. Non piget donare eum, qui non timet perdere. Alioquin quomodo duas habens tunicas, alteram earum nudo dabit, nisi idem sit, qui auferenti tunicam etiam pallium offerre possit? Quomodo amicos de mammona fabricabimus nobis, si eum in tantum amaverimus, ut amissum non sufferamus? Peribimus cum perdito. Quid hic invenimus, ubi habemus amittere? Gentilium est, omnibus detrimentis impatientiam adhibere, qui rem pecuniariam fortasse animae anteponant. Nam et faciunt, cum lucri cupiditatibus quaestuosa pericula mercimoniorum in mari exercent, cum pecuniae caussa etiam in foro nihil damnationi timendum aggredi dubitant, cum denique ludo et castris sese locant, cum per viam in mores bestiarum latrocinantur. Nos vero secundum diversitatem, qua cum illis sumus, non animam pro pecunia, sed pecuniam pro anima deponere convenit, seu sponte in largiendo seu patienter in amittendo.

8. Ipsam animam ipsumque corpus in seculo isto expositum omnium ad iniuriam gerimus eiusque iniuriae patientiam subimus: minorum deliberatione [1]) laedemur? Absit a servo Christi tale inquinamentum, ut patientia maioribus tentationibus praeparata, in frivolis excidat. Si manu quis tentaverit provocare, praesto est dominica monela: verberanti te, inquit, in faciem etiam alteram genam obverte [2]). Fatigetur improbitas patientia tua. Quivis ictus ille sit dolore et contumelia constrictus, gravius a domino vapulat. Plus improbum illum caedis sustinendo. Ab eo enim vapulabit, cuius gratia sustines. Si linguae amaritudo maledicto sive convitio eruperit, respice dictum: Cum vos maledixerint, gaudete [3]). Dominus ipse maledictus in lege est, et tamen solus est benedictus [4]). Igitur dominum servi consequamur et maledicamur patienter, ut benedicti esse possimus. Si parum aequanimiter audiam dictum aliquod in me

---

1) Pith. et Rig. statuunt scribi posse: de liberatione; Latinius emend. delibatione. 2) Matth. 5, 39. 3) Matth. 5, 12. 4) Deut. 21, 23. Gal. 3, 13.

protervum aut nequam, reddam et ipse amaritudinis vicem necesse est, aut cruciabor impatientia muta. Cum ergo percussero maledictus, quomodo secutus inveniar doctrinam domini, qua traditum est, non vasculorum inquinamentis, sed eorum, quae ex ore promuntur, hominem communicari[1])? Item: manere nos omnis vani et supervacui dicti reatum[2]). Sequitur ergo, ut, a quo nos dominus arcet, idem ab alio aequanimiter pati admoneat. Hic iam de patientiae voluptate. Nam omnis iniuria, seu lingua seu manu incussa, cum patientiam offenderit, eodem exitu dispungetur, quo telum aliquod in petra constantissimae duritiae libratum et obtusum. Concidet enim ibidem irrita opera et infructuosa, et nonnunquam repercussum in eum, qui emisit, reciproco impetu saeviet. Nempe idcirco quis te laedit, ut doleas, quia fructus laedentis in dolore laesi est. Ergo cum fructum eius everteris non dolendo, ipse doleat necesse est amissione fructus sui. Tunc tu non modo illaesus abis, quod etiam solum tibi sufficit, sed insuper adversarii tui et frustratione oblectatus et dolore defensus. Haec est patientiae utilitas et voluptas.

9. Ne illa quidem impatientiae species excusatur in amissione nostrorum, ubi aliqua doloris patrocinatur affectio. Proponendus est enim respectus denuntiationis apostoli, qui ait: Ne contristemini dormitione cuiusquam, sicut nationes, quae spe carent[3]). Et merito. Credentes enim resurrectionem Christi, nostram quoque credimus, propter quos ille et obiit et resurrexit. Ergo cum constet de resurrectione mortuorum, vacat dolor mortis, vacat et impatientia doloris. Cur ergo doleas, si periisse non credis? Cur impatienter feras subductum interim, quem credis reversurum? Profectio est, quam putas mortem. Non est lugendus qui antecedit, sed plane desiderandus. Id quoque desiderium patientia temperandum. Cur enim immoderate feras abiisse, quem mox subsequeris? Ceterum impatientia in huiusmodi et spei nostrae male ominatur et fidem praevaricatur. Et Christum laedimus cum evocatos quosque ab illo quasi miserandos non aequanimiter accipimus. Cupio, inquit apostolus, recipi iam et esse cum domino[4]). Quanto

---

1) Alii: coinquinari. Cf. Marc. 7, 15. 18. 2) Matth. 12, 36.
3) 1 Thess. 4, 13. 4) Phil. 1, 23.

melius ostendit votum? Christianorum ergo votum si alios consecutos impatienter dolemus, ipsi consequi nolumus.

10. Est et alius summus impatientiae stimulus, ultionis libido, negotium curans aut gloriae aut malitiae. Sed et gloria utique vana et malitia nunquam non domino odiosa; hoc quidem loco maxime, cum alterius malitia provocata, superiorem se in exsequenda ultione constituit, et remunerans nequam duplicat quod semel factum est. Ultio penes errorem solatium videtur doloris, penes veritatem certe redarguitur malignitatis. Quid enim refert inter provocantem et provocatum, nisi quod ille prior in maleficio deprehenditur, at ille posterior. Tamen uterque laesi hominis domino reus est, qui omne nequam et prohibet et damnat. Nulla in maleficio ordinis ratio est; nec locus secernit, quod similitudo coniungit. Absolute itaque praecipitur malum malo non rependendum [1]). Par factum par habet meritum. Quomodo id observabimus, si fastiditi ante in fastidio ultionis non erimus [2])? Quem autem honorem litabimus domino deo, si nobis arbitrium defensionis arrogaverimus? Nos utres, vasa fictilia, servulis nostris assumentibus sibi de conservis ultionem graviter offendimur; eosque qui nobis patientiam obtulerint suam, ut memores humilitatis, servitutis, ius dominici honoris diligentes, non probamus modo, sed ampliorem, quam ipsi sibi praesumpsissent, satisfactionem facimus. Id nobis in domino tam iusto ad aestimandum, tam potenti ad perficiendum periclitatur? Quid ergo credimus iudicem illum, si non et ultorem? Hoc se nobis repromittit, dicens [3]): Vindictam mihi, et ego vindicabo, id est, patientiam mihi, et ego patientiam remunerabo. Cum enim dicit [4]): Nolite iudicare, ne iudicemini, nonne patientiam flagitat? Quis enim non iudicabit alium, nisi qui patiens erit non defendendi? Quis idcirco iudicat, ut ignoscat? Ac si ignoscet, tamen iudicantis impatientiam cavit, et honorem unici iudicis, id est dei, abstulit. Quantos vero casus huiusmodi impatientia incursare consuevit [5])? Quotiens poenituit defensionem? Quotiens instantia eius deterior facta est caussis suis? Quoniam nihil impatientia susceptum

---

1) Rom. 12, 17. 2) Ita cod. Ursini; Rhen. aliique: si fastidientes in fastidio ultionis non erimus? 3) Deut. 32, 35. 4) Matth. 7, 1. 5) Rhen. incusare consueverat?

sine impetu transigi novit, nihil impetu actum, aut non offendit aut corruit aut praeceps abiit. Iam si levius defendaris, insanies, si uberius, oneraberis. Quid mihi cum ultione, cuius modum regere non possum per impatientiam doloris? Quodsi patientiae incubabo, non dolebo, si non dolebo, ulcisci non desiderabo.

11. Post has principales impatientiae materias, ut potuimus, regestas, quid inter ceteras evagemur, quae domi, quae foris? Lata atque diffusa est operatio mali, multiplicia spiritus incitamenta iaculantis, et modo parvula, modo maxima. Sed parvula de sua mediocritate contemnas, maximis pro sua exsuperantia cedas. Ubi minor iniuria, ibi nulla necessitas impatientiae. At ubi maior iniuria, ibi necessarior iniuriae medela, patientia. Certemus igitur quae a malo infliguntur sustinere, ut hostis studium aemulatio nostrae aequanimitatis eludat. Si vero quaedam ipsi in nos aut imprudentia aut sponte etiam superducimus, aeque patienter obeamus, quae nobis imputamus. Quodsi a domino nonnulla credimus incuti, cui magis patientiam quam domino praebeamus? Quin insuper gratulari et gaudere nos docet dignatione divinae castigationis. Ego, inquit, quos diligo, castigo [1]). O servum illum beatum, cuius emendationi dominus instat, cui dignatur irasci, quem admonendi dissimulatione non decipit! Undique igitur adstricti sumus officio patientiae administrandae. Quaqua ex parte aut erroribus nostris aut mali insidiis aut admonitionibus domini intervenit usus, eius officii magna merces, felicitas scilicet. Quos enim felices dominus, nisi patientes nuncupavit, dicendo: Beati pauperes spiritu, illorum est enim regnum coelorum [2]). Nullus profecto spiritu pauper, nisi humilis. Quis enim humilis, nisi patiens? quia nemo subiicere sese potest, sine prima patientia subiectionis ipsius. Beati, inquit, flentes atque lugentes [3]). Quis talia sine patientia tolerat? Itaque talibus et advocatio et risus promittitur. Beati mites [4]). Hoc quidem vocabulo impatientes non licet omnino censeri. Item cum pacificos eodem titulo felicitatis notat et filios dei nuncupat, numquid impatientes pacis affines? Stultus hoc senserit. Cum vero, gaudete et ex-

1) Prov. 3, 12. Hebr. 12, 6. Apocal. 3, 19. 2) Matth. 5, 3. 3) Matth. 5, 5. 4) ibid. 5, 4.

sultate, dicit, quotiens vos maledicent et persequentur, merces enim vestra plurima in coelo [1]); it utique non exsultationis impatientiae pollicetur, quia nemo in adversis exsultabit, nisi ante ea contempserit. Nemo contemnet, nisi patientiam gesserit.

12. Quod pacis gratissimae deo attinet disciplinam, quis omnino impatientiae natus vel semel ignoscet fratri suo, non dicam septies, sed septuagies septies? quis iudicium [2]) cum adversario suo dirigens, negotium convenientia solvet, nisi prius animi dolorem, duritiam, amaritudinem, venena scilicet impatientiae amputarit? Quomodo remittes et remittetur tibi, si tenax iniuriae per absentiam patientiae fueris? Nemo convulsus animum in fratrem suum, munus apud altare perficiet, nisi prius reconciliando fratri reversus ad patientiam fuerit. Sol super iram nostram si occiderit, periclitamur. Non licet nobis una die sine patientia manere. At enim cum omnem speciem salutaris disciplinae gubernet, quid mirum, quod etiam poenitentiae ministrat, solitae lapsis subvenire; cum disiuncto matrimonio, ex ea tamen caussa, qua licet seu viro seu feminae ad viduitatis perseverantiam sustineri, haec exspectat, haec exoptat, haec exorat poenitentiam quandoque inituris salutem? Quantum boni utrique confert, alterum non adulterum facit, alterum emendat. Sic et illis dominicarum similitudinum exemplis de patientia sanctis adest. Erroneam ovem patientia pastoris requirit et invenit. Nam impatientia unam facile contemneret; sed laborem inquisitionis patientia suscipit, et humeris insuper advehit baiulus patiens peccatricem derelictam. Illum quoque prodigum filium patientia patris et recipit et vestit et pascit et apud impatientiam irati fratris excusat. Salvus est igitur qui perierat, quia poenitentiam iniit. Poenitentia non perit, quia patientiam invenit. Nam dilectio summum fidei sacramentum, Christiani nominis thesaurus, quam apostolus totis viribus sancti spiritus commendat, cuius nisi patientiae disciplinis eruditur? Dilectio, inquit, magnanimis est: ita patientiam sumit. Benefica est: malum patientia non facit. Non aemulatur: id quidem patientiae proprium est. Nec protervum sapit: modestiam de

---

1) Matth. 5, 12. 2) Rhenanus aliique: quis ad iudicem cet.

patientia traxit; non inflatur, non proterit[1]): non enim ad patientiam pertinet. Nec sua requirit, si offert sua, dum alteri prosit; nec incitatur. Ceterum quid impatientiae reliquisset? Ideo, inquit, dilectio omnia sustinet, omnia tolerat, utique quia patiens. Merito ergo nunquam excidet; nam cetera evacuabuntur, consummabuntur. Exhauriuntur linguae, scientiae, prophetiae; permanent fides, spes, dilectio: fides, quam Christi patientia induxit, spes, quam hominis patientia exspectat, dilectio, quam deo magistro patientia comitatur[2]).

13. Usque huc de patientia tandem simplici et uniformi et tantum in animo constituta, quum eadem etiam in corpore demerendo domino multipliciter adlaboret, utpote quae ab ipso domino in corporis quoque virtute edita est, siquidem rector animus facile communicat spiritus invecta cum habitaculo suo. Quae igitur negotiatio patientiae in corpore? Inprimis afflictatio carnis, hostia domino placatoria per humiliationis sacrificium, quum sordes cum angustia victus domino libat, contenta simplici pabulo puroque aquae potu, quum ieiunia coniungit, quum cineri et sacco inolescit. Haec patientia corporis precationes commendat, deprecationes affirmat; haec aures Christi dei aperit, severitatem dispergit, clementiam elicit. Sic ille rex Babylonius[3]), offenso domino, quum squalore et paedore septenni ab humana forma exsulasset, immolata patientia corporis sui et regnum recuperavit et, quod optabilius homini est, satis deo fecit. Iam si altiores et feliciores gradus corporalis patientiae digeramus, eadem sanctitati quoque procurât continentiam carnis. Haec et viduam tenet, et virginem assignat, et voluntarium spadonem ad regna coeli levat[4]). Quod de virtute animi venit, in carne perficitur, carnis patientia in persequutionibus denique proeliatur. Si fuga urgeat, adversus incommoda fugae caro militat. Si et carcer premat[5]), caro in vinculis, caro in ligno, caro in solo et in illa paupertate lucis et in illa penuria[6]) mundi. Quum vero producitur ad experimentum felicitatis, ad occasionem secundae intinctionis, ad ipsum divinae se-

---

1) Rhenanus et alii: non protervit. 2) Cf. 1 Cor. 13, 3—7. 13. 3) Dan. 4, 25 sqq. 4) Matth. 19, 12. 5) Rhenan., ed. Franeker. aliique: praeveniat. 6) Rigalt. penuria, alii: patientia.

dis ascensum, nulla plus illic quam patientia corporis. Si spiritus promptus, sed caro sine patientia infirma [1]), ubi salus spiritus et carnis ipsius? At quum hoc dominus de carne dicit, infirmam pronuntians, quid ei firmandae opus sit, ostendit, patientia scilicet adversus omnem subvertendae fidei vel puniendae paraturam, ut verbera, ut ignem, ut crucem, bestias, gladium constantissime toleret, quae prophetae, quae apostoli sustinendo vicerunt.

14. His patientiae viribus secatur Esaias et de domino non tacet, lapidatur Stephanus et veniam hostibus suis postulat. O felicissimum illum quoque, qui omnem patientiae speciem adversus omnem diaboli vim expunxit! quem non abacti greges, non illae in pecore divitiae, non filii uno ruinae impetu adempti, non ipsius denique corporis in ulcere cruciatus a patientia et fide domino debita exclusit, quem diabolus totis viribus frustra cecidit. Neque enim a respectu dei tot doloribus avocatus ille est; sed constitit nobis in exemplum et testimonium, tam spiritu quam carne, tam animo quam corpore, patientiae perpetrandae, ut neque damnis secularium, nec amissionibus carissimorum, nec corporis quidem conflictationibus succidamus. Quale in illo viro feretrum deus [2]) diabolo exstruxit? Quale vexillum de inimico gloriae suae extulit, quum ille homo ad omnem acervum nuntiorum [3]), nihil ex ore promeret, nisi deo gratias; quum uxorem iam malis delassatam et ad prava remedia suadentem exsecraretur? Quid? ridebat deus; quid? dissecabatur malus, quum Iob immundam ulceris sui redundantiam magna aequanimitate destringeret, quum erumpentes bestiolas inde in eosdem specus et pastus deformatae [4]) carnis ludendo revocaret. Itaque operarius ille victoriae dei, retusis omnibus iaculis tentationum, lorica clypeoque patientiae et integritatem mox corporis a deo recuperavit, et quae amiserat conduplicata possedit. Et si filios quoque restitui voluisset, pater iterum vocaretur. Sed maluit in illo die reddi sibi. Tantum gaudii, securus sic de do-

---

1) Matth. 26, 41. 2) Gelenius et alii: de diabolo. 3) Rhenani ed. I. et Rig. acervum nuntiorum; Gelenius et alii: acerbum nuntium. 4) Codd. mss.: reformasse; Rhen.: foraminosae, Rigalt. reformosae, alii aliter scribendum esse putarunt.

mino, distulit; sustinuit tam voluntariam orbitatem, ne sine aliqua patientia viveret.

15. Adeo satis idoneus patientiae sequester deus. Si iniuriam deposueris penes eum, ultor est; si damnum, restitutor est; si dolorem, medicus est; si mortem, resuscitator est. Quantum patientiae licet, ut deum habeat debitorem? Nec immerito. Omnia enim placita eius tuetur, omnibus mandatis eius intervenit. Fidem munit, pacem gubernat, dilectionem adiuvat, humilitatem instruit, poenitentiam exspectat, exomologesin assignat, carnem regit, spiritum servat, linguam frenat, manum continet, tentationes inculcat, scandala pellit, martyria consummat, pauperem consolatur, divitem temperat, infirmum non extendit, valentem non consumit, fidelem delectat, gentilem invitat, servum domino, dominum deo commendat, feminam exornat, virum approbat; amatur in puero, laudatur in iuvene, suspicitur in sene; in omni sexu, in omni aetate formosa est. Age iam sis[1]) et effigiem habitumque eius comprehendamus. Vultus illi tranquillus et placidus, frons pura, nulla moeroris aut irae rugositate contracta; remissa aeque in laetum modum supercilia, oculis humilitate, non infelicitate deiectis; os taciturnitatis honore signatum; color, qualis securis et innoxiis; motus frequens capitis in diabolum et minax risus; ceterum amictus circum pectora candidus, et corpori impressus, ut qui nec inflatur nec inquietatur[2]). Sedet enim in throno spiritus eius mitissimi et mansuetissimi, qui non turbine glomeratur, non nubilo livet, sed est tenerae serenitatis, apertus et simplex, quem tertio vidit Helias[3]). Nam ubi deus, ibidem et alumna eius, patientia scilicet. Cum ergo spiritus dei descendit, individua patientia comitatur eum. Si non eam cum spiritu admiserimus, in nobis morabitur semper? imo nescio an diutius perseveret. Sine sua comite ac ministra, omni loco ac tempore angatur necesse est. Quodcunque inimicus eius inflixerit, solus sustinere non poterit, carens instrumento sustinendi.

16. Haec patientiae ratio, haec disciplina, haec opera coelestis et verae, scilicet Christianae: non ut illa patientia

---

1) Edd. omnes: si, quod in sis recte mutavit Fr. Iunius. 2) Rig. et Seml.: inquinatur. 3) 1 Reg. c. 19. Matth. 17, 3 sqq.

gentium terrae, falsa, probrosa. Nam ut in isto quoque domino diabolus aemularetur, quasi plane ex pari (nisi quod ipsa diversitas mali et boni aequaliter magnitudinis par est) docuit et suos patientiam propriam: illam dico, quae maritos dote venales aut lenociniis negotiantes uxorum potestatibus subiicit; quae aucupandis orbitatibus omnem coacti obsequii laborem mentitis affectionibus tolerat; quae ventris operarios contumeliosis patrociniis, subiectione libertatis gulae, addicit [1]). Talia nationes patientiae studia noverunt, et tanti boni nomen foedis operationibus occupant; patientes rivalium et divitum et invitatorum, impatientes solius dei vivunt. Sed viderit sua et sui praesidis [2]) patientia, quam subter ignis exspectat. Ceterum nos amemus patientiam dei, patientiam Christi; rependamus illi, quam pro nobis ipse dependit; offeramus patientiam spiritus, patientiam carnis, qui resurrectionem carnis et spiritus credimus.

DE
BAPTISMO.

1. Felix sacramentum aquae nostrae, qua abluti delictis pristinae caecitatis in vitam aeternam liberamur! Non erit otiosum digestum istud, instruens tam eos, qui cum maxime formantur, quam et illos, qui simpliciter credidisse contenti, non exploratis rationibus traditionum intentatam probabilem fidem per imperitiam portant. Atque adeo nuper conversata istic quaedam de Caiana haeresi vipera

1) Rig. contumeliosis patronis subiectione libertatis addicit. Wouwer. e ms. contumeliosos patronis subi. lib. gula addicit. Rhen. vv. ita distingui iubet: quae ventris operarios, contumeliosis patrociniis subiectione libertatis, gulae addicit. 2) Rhenanus: Sed viderint sua et sui praesides, (ed. Fran. et Lat.: suam sui praesides,) quam patientia etc.

venenatissima doctrina sua plerosque rapuit, inprimis baptismum destruens: plane secundum naturam; nam fere viperae et aspides ipsique reguli serpentes arida et inaquosa sectantur. Sed nos pisciculi secundum *ΙΧΘΥΝ* nostrum Iesum Christum in aqua nascimur, nec aliter, quam in aqua permanendo, salvi sumus. Ita Quintilla monstrosissima, cui nec integre quidem docendi ius erat, optime norat pisciculos necare de aqua auferens.

2. Sed enim quanta vis est perversitatis ad fidem labefactandam vel in totum non recipiendam, ut ex his eam impugnet, ex quibus constat. Nihil adeo est, quod tam obduret mentes hominum, quam simplicitas divinorum operum quae in actu videtur, et magnificentia quae in effectu repromittitur: ut hic quoque quoniam tanta simplicitate sine pompa, sine apparatu novo aliquo, denique sine sumptu homo in aqua demissus et inter pauca verba tinctus non multo vel nihilo mundior resurgit, eo incredibilis existimetur consecutio aeternitatis. Mentior, si non e contrario idolorum sollemnia vel arcana de suggestu et apparatu deque sumptu fidem et auctoritatem sibi exstruunt. Pro misera incredulitas, quae denegas deo proprietates suas, simplicitatem et potestatem! Quid ergo? nonne mirandum et lavacro dilui mortem? Atquin eo magis credendum, si, quia mirandum est, idcirco non creditur. Qualia enim decet esse opera divina, nisi super omnem admirationem? Nos quoque ipsi miramur, sed quia credimus. Ceterum incredulitas miratur, non credit. Miratur enim simplicia quasi vana, magnifica quasi impossibilia. Et sit plane ut putas, satis ad utrumque divina pronuntiatio praecucurrit. Stulta mundi elegit deus, ut confundat sapientiam eius, et praedifficilia penes homines facilia penes deum [1]). Nam si deus et sapiens et potens, quod etiam praetereuntes eum non negant, merito in adversariis sapientiae potientiaeque, id est in stultitia et impossibilitate, materias operationis suae instituit. Quoniam virtus omnis ex his caussam accipit, a quibus provocatur.

3. Huius memores pronuntiationis tanquam praescriptionis, nihilominus quam stultum et impossibile sit aqua reformari tractamus. Quid utique ista materia tantae digna-

---

1) 1 Cor. 1, 27. Matth. 19, 26.

gentium terrae, falsa, probrosa. Nam ut in isto quoque domino diabolus aemularetur, quasi plane ex pari (nisi quod ipsa diversitas mali et boni aequaliter magnitudinis par est) docuit et suos patientiam propriam: illam dico, quae maritos dote venales aut lenociniis negotiantes uxorum potestatibus subiicit; quae aucupandis orbitatibus omnem coacti obsequii laborem mentitis affectionibus tolerat; quae ventris operarios contumeliosis patrociniis, subiectione libertatis gulae, addicit[1]). Talia nationes patientiae studia noverunt, et tanti boni nomen foedis operationibus occupant; patientes rivalium et divitum et invitatorum, impatientes solius dei vivunt. Sed viderit sua et sui praesidis[2]) patientia, quam subter ignis exspectat. Ceterum nos amemus patientiam dei, patientiam Christi; rependamus illi, quam pro nobis ipse dependit; offeramus patientiam spiritus, patientiam carnis, qui resurrectionem carnis et spiritus credimus.

DE
BAPTISMO.

---

1. Felix sacramentum aquae nostrae, qua abluti delictis pristinae caecitatis in vitam aeternam liberamur! Non erit otiosum digestum istud, instruens tam eos, qui cum maxime formantur, quam et illos, qui simpliciter credidisse contenti, non exploratis rationibus traditionum intentatam probabilem fidem per imperitiam portant. Atque adeo nuper conversata istic quaedam de Caiana haeresi vipera

---

1) Rig. contumeliosis patronis subiectione libertatis addicit. Wouwer. e ms. contumeliosos patronis subi. lib. gula addicit. Rhen. vv. ita distingui iubet: quae ventris operarios, contumeliosis patrociniis subiectione libertatis, gulae addicit. 2) Rhenanus: Sed viderint sua et sui praesides, (ed. Fran. et Lat.: suam sui praesides,) quam patientia etc.

ab initio supervectabatur super aquas, intinctos reformaturum[1]). Sanctum autem utique super sanctum ferebatur, aut ab eo quod superferebatur, id quod ferebat, sanctitatem mutuabatur, quoniam subiecta quaeque materia eius, quae desuper imminet, qualitatem rapiat necesse est, maxime corporalis spiritalem, et penetrare et insidere facilem per substantiae suae subtilitatem. Ita de sancto sanctificata natura aquarum et ipsa sanctificare concepit. Nemo dicat: numquid ipsis enim aquis tinguimur, quae tunc in primordio fuerunt? non utique ipsis, nisi ex ea parte, qua genus quidem unum, species vero complures. Quod autem generi attributum est, etiam in specie redundat. Ideoque nulla distinctio est, mari quis an stagno, flumine an fonte, lacu an alveo diluatur; nec quicquam refert inter eos, quos Ioannes in Iordane et quos Petrus in Tiberi tinxit, nisi et ille spado, quem Philippus inter vias fortuita aqua tinxit, plus salutis aut minus retulit. Igitur omnes aquae de pristina originis praerogativa sacramentum sanctificationis consequuntur invocato deo. Supervenit enim statim spiritus de coelis et aquis superest, sanctificans eas de semetipso, et ita sanctificatae vim sanctificandi combibunt[2]). Quamquam ad simplicem actum competat similitudo, ut, quoniam vice sordium delictis inquinamur, aquis abluamur. Sed delicta sicut non in carne comparent, quia nemo super cutem portat maculam idololatriae aut stupri aut fraudis, ita eiusmodi in spiritu sordent, qui est auctor delicti. Spiritus enim dominatur, caro famulatur; tamen utrumque inter se communicant reatum, spiritus ob imperium, caro ob ministerium. Igitur medicatis quodammodo aquis per angeli interventum, et spiritus in aquis corporaliter diluitur et caro in eisdem spiritaliter mundatur.

5. Sed enim nationes extraneae ab omni intellectu spiritalium potestatem eadem efficacia idolis suis subministrant, sed viduis aquis sibi mentiuntur. Nam et sacris quibusdam per lavacrum initiantur, Isidis alicuius aut Mithrae, ipsos etiam deos suos lavationibus efferunt. Ceterum villas, domos, templa, totasque urbes aspergine cir-

---

1) Rigalt. supervectabatur, super aquas intinctorum moraturum. 2) In Wouweri ms. haec adscripta sunt: vice sordium aquis abluantur, et Wouw. putat legendum: combibunt, ut et delicta vice sordium aquis abluantur.

cumlatae aquae expiant passim, certe ludis Apollinaribus et Eleusiniis [1]) tinguuntur. Idque se in regenerationem et impunitatem periuriorum suorum agere praesumunt. Item penes veteres quisquis se homicidio infecerat, purgatrice aqua se expiabat. Igitur si de sola natura aquis, quod propria materia sit abluendi in auspicia emundationis, blandiuntur, quanto id verius aquae praestabunt per dei auctoritatem, a quo omnis natura earum constituta est? Si religione aquam medicari putant, quae potior religio, quam dei vivi? Quo agnito, hic quoque studium diaboli recognoscimus res dei aemulantis, cum et ipse baptismum in suis exercet. Quid simile? Immundus emundat, perditor liberat, damnatus absolvit; suam videlicet operam destruet diluens delicta, quae inspirat ipse. Haec quidem in testimonium posita sunt repellentibus fidem, si minime credant rebus dei, quarum affectationibus apud aemulum dei credunt. Annon et alias sine ullo sacramento immundi spiritus aquis incubant, affectantes illam in primordio divini spiritus gestationem? Sciunt opaci quique fontes, et avii quique rivi, et in balneis piscinae et euripi in domibus vel cisternae et putei, qui rapere dicuntur, scilicet per vim spiritus nocentis. Nam et enectos [2]) et lymphatos et hydrophobos vocant, quos aquae necaverunt, aut amentia vel formidine exercuerunt. Quorsum ista retulimus? ne quis durius credat angelum dei sanctum aquis in salutem hominis temperandis adesse, cum angelus malus profanum commercium eiusdem elementi in perniciem hominis frequentet. Angelum aquis intervenire, si novum videtur, exemplum futuri praecucurrit. Piscinam Bethsaidam angelus interveniens commovebat. Observabant, qui valetudinem querebantur; nam si quis praevenerat descendere illuc, queri post lavacrum desinebat. Figura ista medicinae corporalis spiritalem medicinam canebat, ea forma, qua semper carnalia in figura spiritalium antecedunt. Proficiente itaque in hominibus gratia dei, plus aquis et angelo accessit: qui vitia corporis remediabant, nunc spiritum medentur; qui temporalem operabantur salutem, nunc aeternam reformant: qui unum semel anno liberabant, nunc quotidie populos con-

---

1) Cod. Ursini: Eleusiniis; alii: Pelusiis. 2) Wouw. et Rig. apopnictos.

servant, deleta morte per ablutionem delictorum. Exemplo scilicet reatu eximitur et poena. Ita restituitur homo deo ad similitudinem eius, qui retro ad imaginem dei fuerat, imago in effigie, similitudo in aeternitate censetur. Recipit enim illum dei spiritum, quem tunc de afflatu eius acceperat, sed post amiserat per delictum.

6. Non quod in aquis spiritum sanctum consequamur, sed in aqua emundati sub angelo spiritui sancto praeparamur. Hic quoque figura praecessit. Sic enim Ioannes ante praecursor domini fuit, praeparans vias eius; ita et angelus baptismi arbiter superventuro spiritui sancto vias dirigit ablutione delictorum, quam fides impetrat obsignata in Patre et Filio et Spiritu Sancto. Nam si in tribus testibus stabit omne verbum, quanto magis, dum habemus per benedictionem eosdem arbitros fidei, quos et sponsores salutis, sufficit ad fiduciam spei nostrae etiam numerus nominum divinorum. Quum autem sub tribus et testatio fidei et sponsio salutis pignerentur, necessario adiicitur ecclesiae mentio, quoniam ubi tres, id est Pater et Filius et Spiritus Sanctus, ibi ecclesia, quae trium corpus est.

7. Exinde egressi de lavacro perungimur benedicta unctione de pristina disciplina, qua ungi oleo de cornu in sacerdotium solebant. Ex quo Aaron a Moyse unctus est, unde Christus dicitur a chrismate, quod est unctio, quae domino nomen accommodavit, facta spiritalis, quia spiritu unctus est a deo patre, sicut in Actis: Collecti sunt enim vere in ista civitate adversus sanctum filium tuum, quem unxisti [1]. Sic et in nobis carnaliter currit unctio, sed spiritaliter proficit, quomodo et ipsius baptismi carnalis actus, quod in aqua mergimur, spiritalis effectus, quod delictis liberamur.

8. Dehinc manus imponitur, per benedictionem advocans et invitans spiritum sanctum. Sane humano ingenio licebit spiritum in aquam arcessere et concorporationem eorum accommodatis desuper manibus alio spiritu tantae claritatis animare, deo autem in suo organo non licebit per manus sanctas sublimitatem modulari spiritalem? Sed est hoc quoque de veteri sacramento, quo nepotes suos ex Ioseph, Ephraim et Manassem, Iacob capitibus impositis et

1) Act. Apost. 4, 27.

intermutatis manibus benedixerit, et quidem ita transversim obliquatis in se, ut Christum deformantes iam tunc portenderent benedictionem in Christum futuram. Tunc ille sanctissimus spiritus super emundata et benedicta corpora libens a patre descendit; super baptismi aquas tanquam pristinam sedem recognoscens conquiescit, columbae figura delapsus in dominum, ut natura spiritus sancti declararetur per animal simplicitatis et innocentiae, quod etiam corporaliter ipso felle careat columba. Ideoque, estote, inquit, simplices sicut columbae [1]), ne hoc quidem sine argumento praecedentis figurae. Quemadmodum enim post aquas diluvii, quibus iniquitas antiqua purgata est, post baptismum, ut ita dixerim, mundi pacem coelestis irae praeco columba terris adnuntiavit dimissa ex arca et cum olea reversa, quod signum etiam apud nationes paci praetenditur: eadem dispositione spiritalis effectus terrae, id est, carni nostrae emergenti de lavacro post vetera delicta columba sancti spiritus advolat, pacem dei afferens, emissa de coelis, ubi ecclesia est arca figurata. Sed mundus rursus deliquit, quo male comparetur baptismus diluvio. Itaque igni destinatur, sicut et homo, qui post baptismum delicta restaurat, ut hoc quoque in signum admonitionis nostrae debeat accipi.

9. Quot igitur patrocinia naturae, quot privilegia gratiae, quot sollemnia disciplinae, figurae, praestructiones, precationes religionem aquae ordinaverunt? Primo quidem quum populus de Aegypto libere expeditus vim regis Aegypti per aquam transgressus evadit, ipsum regem cum totis copiis aqua exstinxit. Quae figura manifestior in baptismi sacramento? Liberantur de seculo nationes per aquam scilicet, et diabolum dominatorem pristinum in aqua oppressum derelinquunt. Item aqua de amaritudinis vitio in suum [2]) commodum suavitatis Mosei ligno remediatur. Lignum illud erat Christus, venenatae et amarae retro naturae venas in saluberrimas aquas baptismi scilicet ex sese remedians. Haec est aqua, quae de comite petra populo defluebat. Si enim petra Christus, sine dubio aqua in Christo baptismum videmus benedici. Quanta aquae gratia penes deum et Christum eius est ad baptismi confirmatio-

---

1) Matth. 10, 16. 2) Latin. et Rig. in usum com. suavitatis.

nem. Nunquam sine aqua Christus: siquidem et ipse aqua tinguitur; prima rudimenta potestatis suae, vocatus ad nuptias, aqua auspicatur; cum sermonem facit, sitientes ad aquam suam invitat sempiternam; cum de agape docet, aquae calicem fratri[1]) oblatum inter opera dilectionis probat; apud puteum vires resumit; super aquam incedit; libenter transfretat; aquam discentibus ministrat; perseverat testimonium baptismi usque ad passionem; quum deditur in crucem, aqua intervenit, (sciunt Pilati manus); quum vulneratur, aqua de latere prorumpit, (scit lancea militis).

10. Diximus, quantum mediocritati nostrae licuit de universis, quae baptismi religionem struunt; nunc ad reliquum statum eius, aeque ut potero, progrediar de quaestiunculis quibusdam. Baptismus ab Ioanne denuntiatus iam tunc habuit quaestionem, ab ipso quidem domino propositam Pharisaeis, coelestisne is baptismus esset, an vero terrenus? De quo illi non valuerunt constanter respondere, utpote non intelligentes, quia nec credentes. Nos porro quantula fide sumus, tantulo et intellectu possumus aestimare, divinum quidem eum baptismum fuisse, mandatu tamen non et potestate, quod et Ioannem a domino missum legimus in hoc munus, ceterum humanum conditione. Nihil enim coeleste praestabat, sed coelestibus praeministrabat, poenitentiae scilicet praepositus, quae est in hominis potestate. Denique legis doctores et Pharisaei, qui credere noluerunt nec poenitentiam egere[2]). Quod si poenitentia humanum est, et baptismus ipsius eiusdem conditionis fuerit necesse est, aut daret et spiritum sanctum et remissionem delictorum, si coelestis fuisset. Sed neque peccatum dimittit, neque spiritum indulget, nisi deus solus. Etiam ipse dominus, nisi ipse prius ascenderet ad patrem, aliter negavit spiritum descensurum; id quod dominus nondum conferebat, servus utique praestare non posset. Adeo postea in Actis Apostolorum invenimus, quoniam, qui Ioannis baptismum habebant, non accepissent spiritum sanctum, quem ne auditu quidem noverant. Ergo non erat coeleste, quod coelestia non exhibebat; quum ipsum, quod coeleste in Ioanne fuerat, spiritus prophetiae, post totius spiritus in

---

1) Wouw. et Rig. pauperi; alii: patri. 2) Gelenius aliique: agere.

dominum translationem usque adeo defecerit, ut quem praedicaverat, quem advenientem designaverat, postmodum an ipse esset, miserit sciscitatum. Agebatur itaque baptismus poenitentiae quasi candidatus remissionis et sanctificationis in Christo subsecuturae. Nam quod praedicabat baptismum poenitentiae in remissionem delictorum, in futuram remissionem enuntiatum est: siquidem poenitentia antecedit, remissio subsequitur, et hoc est viam praeparare; qui autem praeparat, non idem ipse perficit, sed alii perficiendum procurat. Ipse profitetur sua non esse coelestia, sed Christi, dicendo: Qui de terra est, de terra loquitur; qui de supernis venit, super omnes est[1]). Item in sola se poenitentia tinguere, venturum mox, qui tingueret in spiritu et igni[2]). Scilicet, quia vera et stabilis aquae fides, qua tinguitur in salutem, simulata autem et infirma igni tinguitur in iudicium.

11. Sed ecce, inquiunt, venit dominus et non tinxit; legimus enim: Et tamen is non tinguebat, verum discipuli eius; quia revera ipsum suis manibus tincturum Ioannes praedicasset. Non utique sic intelligendum est, sed simpliciter dictum more communi. Sicut est verbi gratia: Imperator proposuit edictum, aut praefectus fustibus cecidit; numquid ipse proponit, aut numquid ipse caedit? Semper is dicitur facere, cui praeministratur. Ita erit accipiendum: ipse vos tinguet, pro eo quod est: per ipsum tinguemini, vel in ipsum. Sed ne moveat quosdam, quod non ipse tinguebat. In quem enim tingueret? in poenitentiam? quo ergo illi praecursorem? in peccatorum remissionem, quam verbo dabat? in semetipsum, quem humilitate celabat? in spiritum sanctum, qui nondum a patre descenderat? in ecclesiam, quam nondum apostoli struxerant? Itaque tinguebant discipuli eius, ut ministri, ut Ioannes ante praecursor, eodem baptismo Ioannis, ne qui alio putet, quia nec exstat alius nisi postea Christi, qui tunc utique a discentibus dari non poterat, utpote nondum adimpleta gloria domini, nec instructa efficacia lavacri per passionem ct resurrectionem, quia nec mors nostra dissolvi posset nisi domini passione, nec vita restitui sine resurrectione ipsius.

---

1) Ioan. 3, 31. 2) Luc. 3, 16.

12. Quum vero praescribitur nemini sine baptismo competere salutem, ex illa maxime pronuntiatione domini, qui ait: Nisi natus ex aqua quis erit, non habet vitam [1]); suboriuntur scrupulosi, imo temerarii retractatus quorundam, quomodo ex ista praescriptione apostolis salus competat, quos tinctos non invenimus in domino, praeter Paulum; imo quum Paulus solus ex illis baptismum Christi induerit, aut praeiudicatum esse de ceterorum periculo, qui careant aqua Christi, ut praescriptio salva sit, aut rescindi praescriptionem, si etiam non tinctis salus statuta est. Audivi, domino teste, eiusmodi, ne quis me tam perditum existimet, ut ultro exagitem libidine stili, quae aliis scrupulum incutiant. Et nunc illis, ut potero, respondebo, qui negant apostolos tinctos. Nam si humanum Ioannis baptismum inierant, et dominicum desiderabant, quatenus unum baptismum definierat ipse dominus, dicens Petro perfundi nolenti: qui semel lavit, non habet necesse rursum [2]); quod utique non tincto non omnino dixisset. Et haec est probatio exserta adversus illos, qui adimunt apostolis etiam Ioannis baptismum, ut destruant aquae sacramentum. An credibile videri potest, in his personis viam tunc domini non praeparatam, id est baptismum Ioannis, quae ad viam domini per totum orbem aperiendam destinabantur? Ipse dominus nullius poenitentiae debitor tinctus est; peccatoribus non fuit necesse? Quid ergo? alii tincti non sunt [3])? non tamen comites Christi, sed aemuli fidei, legis doctores et Pharisaei. Unde et suggeritur, quum adversantes domino tingui noluerint, eos, qui dominum sequebantur, tinctos fuisse nec cum aemulis suis sapuisse, maxime quando dominus, cui adhaerebant, testimonio Ioannem extulisset: Nemo, dicens, maior inter natos feminarum Ioanne baptizatore [4]). Alii plane satis coacte iniiciunt, tunc apostolos baptismi vicem implesse, quum in navicula fluctibus adspersi operti sunt; ipsum quoque Petrum per mare ingredientem satis mersum. Ut opinor autem, aliud adspergi vel intercipi violentia maris, aliud tingui disciplina religionis. Ceterum navicula illa figuram ecclesiae praeferebat, quod in

---

1) Ioan. 3, 5. 2) Ioan. 13, 6. 3) Ita Pamel. et Rig.; alii: Quod ergo alii tincti non sunt, non tamen cet. 4) Matth. 11, 11.

mari, id est seculo, fluctibus, id est, persecutionibus et tentationibus inquietatur, domino per patientiam velut dormiente, donec orationibus sanctorum in ultimis suscitatus compescat seculum et tranquillitatem suis reddat. Nunc sive tincti quoquo modo fuerunt, sive illoti perseveraverunt, ut et illud dictum domini de uno lavacro sub Petri persona ad nos tantummodo spectet; de salute tamen apostolorum satis temerarium est aestimare, quia [1]) illis vel primae allectionis et exinde individuae cum illo familiaritatis praerogativa compendium baptismi conferre posset. Opinor, sequebantur [2]) illum, qui credenti cuique salutem pollicebatur. Fides tua te, aiebat, salvum fecit, et remittuntur tibi peccata [3]), credenti utique, nec tamen tincto. Id si apostolis defuit, nescio quorum fides uno verbo domini suscitata teloneum dereliquit, patrem et navem et artem, qua vitam sustentabat, deseruit, patris exsequias despexit, summum illud domini praeceptum: qui patrem aut matrem mihi praetulerit, non est me dignus [4]), ante perfecit quam audivit.

13. Hic ergo scelestissimi illi provocant quaestiones. Adeo dicunt: baptismus non est necessarius, quibus fides satis est; nam et Abraham nullius aquae nisi fidei sacramento deo placuit. Sed in omnibus posteriora concludunt, et sequentia antecedentibus praevalent. Fuerit salus retro per fidem nudam ante domini passionem et resurrectionem. At ubi fides aucta est credendi in nativitatem, passionem, resurrectionemque eius, addita est ampliatio sacramento, obsignatio baptismi, vestimentum quodammodo fidei, quae retro erat nuda, nec potentiam habuit sine sua lege. Lex enim tinguendi imposita est et forma praescripta. Ite, inquit, docete nationes, tinguentes eas in nomen Patris et Filii et Spiritus sancti [5]). Huic legi collata definitio illa: nisi quis renatus fuerit ex aqua et spiritu, non intrabit in regnum coelorum [6]), obstrinxit fidem ad baptismi necessitatem. Itaque omnes exinde credentes tinguebantur. Tunc

---

1) Wouw. et Rig.: quia non illis. 2) Iunius emend. exinde individuae familiaritatis cum illo praerogativa comp. bapt. conf. posset. Opinor, sequ. cet. Rig. posset, cum illi, opinor, sequebantur cet. Semler. cum ceteris edidit: indiv. famil. praerogativa c. b. c. posset. Cum illo, opinor, sequ. illum etc. 3) Marc. 10, 52. 4) Matth. 10, 37. 5) Matth. 28, 19. 6) Ioan. 3, 5.

et Paulus, ubi credidit, tinctus est. Et hoc est quod dominus in illa plaga orbationis praeceperat: Exsurge, dicens, et introi Damascum, illic tibi demonstrabitur, quid debeas agere [1]), scilicet tingui, quod solum ei deerat; alioquin satis didicerat atque crediderat Nazarenum esse dominum dei filium.

14. Sed de ipso apostolo revolvunt, quod dixerit: non enim me ad tinguendum Christus misit [2]), quasi hoc argumento baptismus adimatur. Cur enim tinxit Gaium et Crispum et Stephanae domum? quamquam, etsi non eum miserat Christus ad tinguendum, tamen aliis apostolis praeceperat tinguere. Verum haec pro conditione tunc temporis ad Corinthios scripta sunt, quoniam schismata et dissensiones inter illos movebantur, dum alius Paulo deputat, alius Apollo. Propter quod pacificus apostolus, ne sibi omnia defendere videretur, non ad tinguendum ait se missum, sed ad praedicandum. Nam et prius est praedicare, posterius tinguere, si prius praedicatum. Puto autem, licuit et tinguere, cui licuit praedicare.

15. Nescio si quid amplius ad controversiam baptismi ventilatur. Sane retexam, quod supra omisi, ne imminentes sensus videar intercidere. Unus omnino baptismus est nobis tam ex domini evangelio quam ex apostoli litteris, quoniam unus dominus et unum baptismum et una ecclesia in coelis. Sed circa haereticos sane quid custodiendum sit, digne quis retractet; ad nos enim editum est. Haeretici autem nullum habent consortium nostrae disciplinae, quos extraneos utique testatur ipsa ademptio communicationis. Non debeo in illis cognoscere, quod mihi est praeceptum, quia non idem deus est nobis et illis, nec unus Christus, id est idem, ideoque nec baptismus unus, quia non idem; quem quum rite non habeant, sine dubio non habent, nec capit numerari, quod non habetur; ita nec possunt accipere, quia non habent. Sed de isto plenius iam nobis in graeco digestum est. Semel ergo lavacrum inimus, semel delicta diluuntur, quia ea iterari non oportet. Ceterum Israël Iudaeus quotidie lavat, quia quotidie inquinatur. Quod ne in nobis quoque factitaretur, propterea de uno lavacro definitum est. Felix aqua, quae semel abluit, quae

---

1) Act. 9, 6. 2) 1 Cor. 1, 17.

ludribrio peccatoribus non est, quae non assiduitate sordium infecta rursus quos diluit inquinat.

16. Est quidem nobis etiam secundum lavacrum, unum et ipsum, sanguinis scilicet: de quo dominus: habeo, inquit, baptismo tingui[1]), quum iam tinctus fuisset. Venerat enim per aquam et sanguinem, sicut Ioannes[2]) scripsit, ut aqua tingueretur, sanguine glorificaretur, proinde nos faceret[3]) aqua vocatos, sanguine electos. Hos duos baptismos de vulnere perfossi lateris emisit, quatenus qui in sanguinem eius crederent, aqua lavarentur, qui aqua lavissent, etiam sanguinem potarent. Hic est baptismus, qui lavacrum et non acceptum repraesentat et perditum reddit.

17. Superest ad concludendam materiolam de observatione quoque dandi et accipiendi baptismum commonefacere. Dandi quidem habet ius summus sacerdos, qui est episcopus; dehinc presbyteri et diaconi, non tamen sine episcopi auctoritate, propter ecclesiae honorem, quo salvo, salva pax est. Alioquin etiam laicis ius est, (quod enim ex aequo accipitur, ex aequo dari potest,) nisi episcopi iam aut presbyteri aut diaconi vocantur discentes. Domini sermo non debet abscondi ab ullo. Proinde et baptismus, aeque dei census, ab omnibus exerceri potest. Sed quanto magis laicis disciplina verecundiae et modestiae incumbit, quum ea maioribus competat, ne sibi adsumant dicatum episcopis officium [episcopatus][4]). Aemulatio schismatum mater est. Omnia licere dixit sanctissimus apostolus, sed non omnia expedire[5]). Sufficiat scilicet, in necessitatibus utaris, sicubi aut loci aut temporis aut personae conditio compellit. Tunc enim constantia succurrentis excipitur, quum urget circumstantia periclitantis, quoniam reus erit perditi hominis, si supersederit praestare, quod libere potuit. Petulantia autem mulieris, quae usurpavit docere, utique non etiam tinguendi ius sibi pariet, nisi si quae nova bestia

---

1) Luc. 12, 50. 2) 1 Ioa. 5, 6. 3) Legitur in codd. proinde nos facere aq. Semler et ed. Fran. Proinde ut nos faceret — electos, hos — emisit. Quia qui etc. Recepimus a Rigaltio probatam Wouwerii emendationem. Idem in sqq. Hic est baptismus, nempe sanguinis, sive martyrium, qui lavacrum — reddit. 4) Hoc vocabulum a librario quodam margini adscriptum in textum illatum esse arbitror. Iunius: officium. Episcopatus aemulatio etc. 5) 1 Cor. 6, 12. 10, 23.

evenerit similis pristinae, ut, quemadmodum illa baptismum auferebat, ita aliqua per se eum conferat. Quodsi quae Paulo perperam adscripta sunt[1]), ad licentiam mulierum docendi tinguendique defendunt; sciant in Asia presbyterum, qui eam scripturam construxit, quasi titulo Pauli de suo cumulans, convictum atque confessum, id se amore Pauli fecisse, loco decessisse. Quam enim fidei proximum videretur, ut is docendi et tinguendi daret feminae potestatem, qui ne discere quidem constanter mulieri permisit? Taceant, inquit, et domi maritos suos consulant[2]).

18. Ceterum baptismum non temere credendum esse sciunt, quorum officium est. Omni petenti te dato[3]), suum habet titulum perinde ad eleemosynam pertinentem. Imo illud potius perspiciendum: Nolite dare sanctum canibus et porcis proiicere margaritas vestras, et manus ne facile imposueris, ne participes aliena delicta[4]). Si Philippus tam facile tinxit eunuchum, recogitemus manifestam et exsertam dignationem domini intercessisse. Spiritus Philippo praeceperat in eam viam pertendere; spado et ipse inventus est non otiosus, nec qui subito tingui concupisceret, sed ad templum orandi gratia profectus, scripturae divinae impressus, sic oportebat deprendi, cui ultro deus apostolum miserat, quem rursus spiritus, ut se curriculo eunuchi adiungeret, iussit, scriptura ipsius fidei occurrit in tempore, exhortatus adsumitur, dominus ostenditur, fides non moratur, aqua non exspectatur, apostolus perfecto negotio eripitur. Sed et Paulus revera cito tinctus est; cito enim cognoverat Simon[5]) hospes vas eum esse electionis constitutum. Dei dignatio suas praemittit praerogativas; omnis petitio et decipere et decipi potest. Itaque pro cuiusque personae conditione ac dispositione, etiam aetate cunctatio baptismi utilior est, praecipue tamen circa parvulos. Quid enim necesse est, sponsores etiam periculo ingeri, qui et ipsi per mortalitatem destituere promissiones suas possunt et proventu malae indolis falli? Ait quidem dominus: Nolite illos prohibere ad me venire[6]). Veniant

---

1) Ita h. l. auctoritate cod. Ursini emendavit Rigalt.; Wouw.: adscripta sunt, scriptum Teclae ad lic. Ceteri: scripta legunt, exemplum Teclae ad lic. 2) 1 Cor. 14, 34. 3) Luc. 6, 30. 4) Matth. 7, 6. 1 Tim. 5, 22. 5) Rhen. et Rig. Simon, ed. Fran. Iudas, Latin. Ananias. 6) Matth. 19, 14.

ergo, dum adolescunt; veniant, dum discunt, dum quo veniant docentur; fiant Christiani, quum Christum nosse potuerint. Quid festinat innocens aetas ad remissionem peccatorum? Cautius agetur in secularibus, ut cui substantia terrena non creditur, divina credatur. Norint petere salutem, ut petenti dedisse videaris. Non minore de caussa innupti quoque procrastinandi, in quibus tentatio praeparata est tam virginibus per maturitatem, quam viduis per vacationem, donec aut nubant aut continentiae corroborentur. Si qui pondus intelligant baptismi, magis timebunt consecutionem quam dilationem; fides integra secura est de salute.

19. Diem baptismo sollemniorem Pascha praestat, cum et passio domini, in quam tinguimur, adimpleta est. Nec incongruenter quis ad figuram interpretabitur, quod cum ultimum Pascha dominus esset acturus, missis discipulis ad praeparandum: Invenietis, inquit, hominem aquam baiulantem [1]). Paschae celebrandae locum de signo aquae ostendit. Exinde Pentecoste ordinandis lavacris latissimum spatium est, quo et domini resurrectio inter discipulos frequentata est, et gratia spiritus sancti dedicata, et spes adventus domini subostensa, quod tunc, in coelos recuperato eo, angeli ad apostolos dixerunt sic venturum, quemadmodum et in coelos conscendit, utique in Pentecoste. Sed enim Hieremias cum dicit: et congregabo illos ab extremis terrae in die festo [2]), Paschae diem significat et Pentecostes, qui est proprie dies festus. Ceterum omnis dies domini est, omnis hora, omne tempus habile baptismo: si de sollemnitate interest, de gratia nihil refert.

20. Ingressuros baptismum orationibus crebris, ieiuniis et geniculationibus et pervigiliis orare oportet et cum confessione omnium retro delictorum, ut exponant etiam baptismum Ioannis. Tinguebantur, inquit, confitentes delicta sua [3]). Nobis gratulandum est, si non publice confitemur iniquitates aut turpitudines nostras. Simul enim et de pristinis satisfacimus conflictatione carnis et spiritus, et subsecuturis tentationibus munimenta praestruimus. Vigilate et orate, inquit, ne incidatis in tentationem [4]). Et ideo,

---

1) Marc. 14, 13. 2) Ierem. 31, 8. 3) Matth. 3, 6.
4) Matth. 26, 41.

credo, tentati sunt, quoniam obdormierunt, ut adprehensum dominum destituerint, et qui cum eo perstiterit et gladio sit usus, ter etiam negaverit; nam et praecesserat dictum, neminem intentatum regna coelestia consecuturum [1]). Ipsum dominum post lavacrum statim tentationes circumsteterunt quadraginta diebus ieiuniis functum. Ergo et nos, dicet aliquis, a lavacro potius ieiunare oportet. Et quis enim prohibet, nisi necessitas gaudii et gratulatio salutis? Sed dominus, quantum existimo, de figura Israëlis exprobrationem in ipsum retorsit. Namque populus mare transgressus et in solitudine translatus per quadraginta annos, illic cum divinis copiis aleretur, nihilominus ventris et gulae meminerat, quam dei. Deinde dominus post aquam segregatus in deserto, quadraginta dierum ieiunia emensus ostendit non pane vivere hominem dei, sed dei verbo, tentationesque plenitudini et immoderantiae ventris appositas abstinentia elidi. Igitur benedicti, quos gratia dei exspectat, cum de illo sanctissimo lavacro novi natalis ascenditis et primas manus apud matrem cum fratribus aperitis, petite de patre, petite de domino, peculia, gratias, distributiones charismatum subiiciente. Petite, et accipietis, inquit [2]). Quaesistis enim, et invenistis; pulsastis, et apertum est vobis. Tantum oro, ut, cum petitis, etiam Tertulliani peccatoris memineritis.

DE
POENITENTIA.

---

1. Poenitentiam hoc genus hominum, quod et ipsi retro fuimus, caeci, sine domini lumine, natura tenus norunt passionem animi quandam esse, quae veniat de offensa sententiae prioris [3]). Ceterum a ratione eius tantum ab-

---

1) Luc. 22, 28. 29. 2) Matth. 7, 7. 3) Seml.: sententiae peioris.

sunt, quantum ab ipso rationis auctore: quippe res dei ratio; quia deus omnium conditor, nihil non ratione providit, disposuit, ordinavit, nihil non ratione tractari intelligique voluit. Igitur ignorantes quique deum, rem quoque eius ignorent necesse est, quia nullus omnino thesaurus extraneis patet. Itaque universam vitae conversationem sine gubernaculo rationis transfretantes, imminentem seculo procellam vitare non norunt. Quam autem in poenitentiae actu irrationabiliter [1]) deversentur, vel uno isto satis erit expedire, cum illam etiam in bonis factis suis adhibent. Poenitet fidei, amoris, simplicitatis, patientiae, misericordiae, prout quid in ingratiam cecidit. Semetipsos exsecrantur, quia benefecerint, eamque maxime poenitentiae speciem, quae optimis operibus irrogatur, in corde figunt, meminisse curantes, ne quid boni rursus praestent; contra poenitentiae malorum levius incubant [2]); denique facilius per eandem delinquunt, quam per eandem recte faciunt.

2. Quod si dei ac per hoc rationis quoque compotes agerent, merita primo poenitentiae expenderent, nec unquam eam ad augmentum [3]) perversae emendationis adhiberent; modum denique poenitendi temperarent, quia et delinquendi tenerent, timentes dominum scilicet. Sed ubi metus nullus, emendatio proinde nulla; ubi emendatio nulla, poenitentia necessario vana: quia caret fructu suo, cui eam deus sevit, id est, hominis saluti. Nam deus post tot ac tanta delicta humanae temeritatis, a principe generis Adam auspicata, post condemnatum hominem cum seculi dote, post eiectum paradiso mortique subiectum, cum rursus ad suam misericordiam maturavisset, iam inde in semetipso poenitentiam dedicavit, rescissa sententia irarum pristinarum, ignoscere pactus operi et imagini suae. Itaque et populum sibi congregavit, et multis bonitatis suae largitionibus fovit, et ingratissimum totiens expertus, ad poenitentiam semper hortatus est, et prophetando universorum prophetarum emisit ora; mox gratiam pollicitus, quam in extremitatibus temporum per spiritum suum universo orbi illuminaturus esset, praeire intinctionem poenitentiae iussit, ut

---

1) Rig. irrationaliter. 2) Ita e cod. Gorz. h. l. emendavit Rhen.; Semler: maxime patientiae speciem — in corde figunt, (Rig. fingunt,) — contra patientiae malum etc. 3) Wouw. et Rig. ad argumentum.

quos per gratiam vocaret ad promissionem semini Abraham destinatam, per poenitentiae subsignationem ante componeret. Non tacet Ioannes, poenitentiam initote, dicens[1]), iam enim salus nationibus appropinquabit, dominus scilicet, afferens secundum dei promissum. Cui praeministrans poenitentiam destinabat purgandis mentibus propositam, uti quicquid error vetus inquinasset, quicquid in corde hominis ignorantia contaminasset, id poenitentia verrens et radens et foras abiiciens mundam pectoris domum superventuro spiritui sancto paret, quo se ille cum coelestibus bonis libens inferat. Horum bonorum unus est titulus, salus hominis, criminum pristinorum abolitione praemissa. Haec poenitentiae caussa, haec opera negotium divinae misericordiae curans. Quod homini proficit, deo servit. Ceterum ratio eius, quam cognito domino discimus, certam formam tenet, ne bonis unquam factis cogitatisve quasi violenta aliqua manus iniiciatur. Deus enim reprobationem bonorum ratam non habet, utpote suorum, quorum cum auctor et defensor sit, necesse est proinde et acceptator; si acceptator, etiam remunerator. Viderit ergo ingratia hominum, si etiam bonis factis poenitentiam cogit. Viderit et gratia, si captatio eius ad benefaciendum incitamento est, terrena, mortalis utraque. Quantulum enim compendii, si grato benefeceris? vel dispendii, si ingrato? Bonum factum deum habet debitorem, sicuti et malum, quia iudex omnis remunerator est caussae. At cum iudex deus iustitiae carissime sibi exigendae tuendaeque praesideat, et in eam omnem summam disciplinae suae sanciat, dubitandum est, sicut in universis actibus nostris, ita in poenitentiae quoque caussa iustitiam deo praestandam esse? quod quidem ita impleri licebit, si peccatis solummodo adhibeatur. Porro peccatum nisi malum factum dici non meretur, nec quisquam benefaciendo delinquit. Quodsi non delinquit, cur poenitentiam invadit, delinquentium privatum? Cur malitiae officium bonitati suae imponit? Ita evenit, ut, cum aliquid ubi non oportet adhibetur, illic ubi oportet negligatur.

3. Quorum ergo poenitentia iusta et debita videatur, id est, quae delicto deputanda sint, locus quidem expostulat denotare, sed otiosum videri potest. Domino enim

1) Matth. 3, 2.

cognito, ultro spiritus a suo autore respectus emergit ad notitiam veritatis, et admissus ad dominica praecepta ex ipsis statim eruditur, id peccato deputandum, a quo deus arceat. Quoniam cum deum grande quid boni constet esse, utique bono nisi malum non displiceret, quod inter contraria sibi nulla amicitia est. Perstringere tamen non pigebit, delictorum quaedam esse carnalia, id est, corporalia, quaedam vero spiritalia. Nam cum ex hac duplicis substantiae congregatione confectus homo sit, non aliunde delinquit, quam unde constat. Sed non eo inter se differunt, quod corpus et spiritus duo sunt, (alioquin eo magis paria sunt, quia duo unum efficiunt,) ne quis pro diversitate materiarum peccata eorum discernat, ut alterum altero levius aut gravius existimet. Siquidem et caro et spiritus dei res, alia manu eius expressa, alia afflatu eius consummata. Cum ergo ex pari ad dominum pertineant, quodcunque eorum deliquerit, ex pari dominum offendit. An tu discernas actus carnis et spiritus, quorum et in vita et in morte et in resurrectione tantum communionis atque consortii est, ut pariter tunc aut in vitam aut in iudicium suscitentur, quia scilicet pariter aut deliquerint aut innocenter egerint. Hoc eo praemiserimus, ut non minorem alteri quam utrique parti, si quid deliquerit, poenitentiae necessitatem intelligamus impendere. Communis reatus amborum est, communis et iudex, deus scilicet; communis igitur et poenitentiae medela. Exinde spiritalia et corporalia nominantur, quod delictum omne aut agitur aut cogitatur, ut corporale sit, quod in facto est, quia factum, ut corpus, et videri et contingi habet, spiritale vero, quod in animo est, quia spiritus neque videtur, neque tenetur. Per quod ostenditur, non facti solum, verum et voluntatis delicta vitanda et poenitentia purganda esse. Neque enim, si mediocritas humana e factis [1]) solum iudicat, quia voluntatis latebris par non est, idcirco crimina eius etiam sub deo negligamus. Deus in omnia sufficit. Nihil a conspectu eius remotum, unde omnino delinquitur, quia non ignorat, nec omittit, quominus in iudicium decernat. Dissimulator et praevaricator perspicaciae suae non est. Quid, quod voluntas facti

1) Libri mss. et edd. factis; Latin. et Rigalt. facti. Praepositionem e, quae facillime excidit, inserendam esse putavimus.

origo est? Viderint enim, si qua casui aut necessitati aut ignorantiae imputantur, quibus exceptis iam non nisi voluntate delinquitur. Cum ergo facti origo est, non tanto potior ad poenam est, quanto principalis ad culpam, quae ne tunc quidem liberatur, cum aliqua difficultas perpetrationem eius intercipit. Ipsa enim sibi imputatur, nec excusari poterit per illam perficiendi infelicitatem, operata quod suum fuerat. Denique dominus quemadmodum se adiectionem legi superstruere demonstrat, nisi et voluntatis interdicendo delicta? cum adulterum non eum solum definit, qui cominus in alienum matrimonium cecidisset, verum etiam illum, qui aspectus concupiscentia contaminasset. Adeo quod prohibetur administrare, satis periculose animus sibi repraesentat et temere per voluntatem expungit effectum. Cuius voluntatis cum vis tanta sit, ut non solatium sui saturans pro facto cedat, pro facto ergo plectetur. Vanissimum est dicere: volui, nec tamen feci. Atquin perficere debes, quia vis, aut nec velle, quia nec perficis. Sed ipse conscientiae tuae confessione pronuntias. Nam si bonum concupisceres, perficere gestisses; porro sicut malum non perficis, nec concupiscere debueras. Quaqua te constitueris, crimine astringeris, quia aut malum volueris, aut bonum non adimpleveris.

4. Omnibus ergo delictis seu carne seu spiritu seu facto seu voluntate commissis qui poenam per iudicium destinavit, idem et veniam per poenitentiam spopondit, dicens ad populum: Poenitere [1]), et salvum faciam te. Et iterum: Vivo, inquit, dominus, et poenitentiam malo quam mortem [2]). Ergo poenitentia vita est, cum praeponitur morti. Eam tu peccator, mei similis, (imo me minor, ego enim praestantiam in delictis meam agnosco,) ita invade, ita amplexare, ut naufragus alicuius tabulae fidem. Haec te peccatorum fluctibus mersum, prolevabit et in portum divinae clementiae protelabit. Rape occasionem inopinatae felicitatis, ut ille tu nihil quondam penes deum, nisi stilla situlae et areae pulvis et vasculum figuli [3]), arbor exinde fias illa, quae penes aquas seritur et in foliis perennat et

1) Wouw. e ms. Poeniteat te. 2) Ezech. 18, 21. 23. 33, 11 sqq. 3) Ies. 40, 15. 64, 8. Ier. 19, 11. Rom. 9, 20. 21.

tempore suo fructus agit[1]), quae non ignem, non securim videbit[2]). Poeniteat errorum reperta veritate, poeniteat amasse quae deus non amat, quando ne nos quidem ipsi servulis nostris ea, quibus offendimur, non odisse permittimus. Obsequii enim ratio in similitudine animorum constituta est. De bono poenitentiae enumerando diffusa et per hoc magno eloquio committenda materia est. Nos vero pro nostris angustiis unum inculcamus, bonum atque optimum esse, quod deus praecipit. Audaciam existimo, de bono divini praecepti disputare. Neque enim quia bonum est, idcirco auscultare debemus, sed quia deus praecepit. Ad exhibitionem obsequii prior est maiestas divinae potestatis, prior est auctoritas imperantis, quam utilitas servientis. Bonum est poenitere, an non? Quid revolvis? deus praecipit. At enim ille non praecipit tantum, sed etiam hortatur; invitat praemio, salute[3]); iurans etiam, vivo[4]), dicens, cupit credi sibi. O beatos nos, quorum caussa deus iurat! O miserrimos, si nec iuranti domino credimus! Quod igitur deus tantopere commendat, quod etiam humano more sub deieratione testatur, summa utique gravitate et aggredi et custodire debemus, ut in asseveratione divinae gratiae permanentes, in fructu quoque eius et emolumento proinde perseverare possimus.

5. Hoc enim dico, poenitentiam, quae per dei gratiam ostensa et indicta nobis in gratiam nos domino revocat, semel cognitam atque susceptam nunquam posthac iteratione delicti resignari oportere. Iam quidem nullum ignorantiae praetextum tibi patrocinatur, quod domino agnito praeceptisque eius admissis, denique poenitentia delictorum functus, rursus te in delicta restituis. Ita in quantum ignorantia segregaris, in tantum contumaciae agglutinaris. Nam si idcirco te deliquisse poenituerat, quia dominum coeperas timere, cur, quod metus gratia gessisti, rescindere maluisti, nisi quia metuere desisti? Neque enim timorem alia res, quam contumacia subvertit. Cum etiam ignorantes dominum nulla exceptio tueatur a poena, quia deum

---

1) Ps. 1, 3. 2) Matth. 3, 10. 3) Rhen. et Seml.: invitat praemio salutem, Ciaconius: praemio salutis, Rig. praemio, salute. 4) Ezech. 33, 11.

in aperto constitutum et vel ex ipsis coelestibus bonis comprehensibilem ignorari non licet, quanto cognitum despici periculosum est? Despicit porro, qui bonorum ac malorum intellectum ab illo consecutus, quod intelligit fugiendum quodque iam fugit resumens, intellectui suo, id est, dei dono, contumeliam facit; respuit datorem, cum datum deserit, negat beneficum, cum beneficium non honorat. Quemadmodum ei potest placere, cuius munus sibi displicet? Ita in dominum non modo contumax, sed etiam ingratus apparet. Ceterum non leviter in dominum peccat, qui, quum aemulo eius diabolo poenitentia renuntiasset et hoc nomine illum domino subiecisset, rursus eundem regressu suo erigit et exsultationem eius seipsum facit, ut denuo malus recuperata praeda sua adversus dominum gaudeat. Nonne, quod dicere quoque periculosum est, sed ad aedificationem proferendum est, diabolum domino praeponit? Comparationem enim videtur egisse, qui utrumque cognoverit, et iudicato pronuntiasse eum meliorem, cuius se rursus esse maluerit. Ita qui per delictorum poenitentiam instituerat domino satisfacere, diabolo per aliam poenitentiae poenitentiam satisfaciet, eritque tanto magis perosus deo, quanto aemulo eius acceptus. Sed aiunt quidam, satis deum habere, si corde et animo suspiciatur, licet actu minus fiat; itaque se salvo metu et fide peccare, hoc est, salva castitate matrimonia violare, salva pietate parenti venenum temperare. Sic ergo et ipsi salva venia in gehennam detrudentur, dum salvo metu peccant. Primum exemplum perversitatis, quia timent, delinquunt; opinor, non delinquerent, si non timerent. Igitur, qui deum nolit offensum, nec revereatur omnino, si timor offendendi patrocinium est. Sed ista ingenia de semine hypocritarum pullulare consuerunt, quorum individua cum diabolo amicitia est, quorum poenitentia nunquam fidelis.

6. Quicquid ergo mediocritas nostra ad poenitentiam semel capessendam et perpetuo continendam suggerere conata est, omnes quidem deditos domino spectat, ut omnis salutis in promerendo deo petitores, sed praecipue novitiolis istis imminet, qui cum maxime incipiunt divinis sermonibus aures rigare, quique catuli infantiae adhuc recentis nec perfectis luminibus incerta reptant; et dicunt quidem

pristinis se[1]) renuntiare, et poenitentiam assumunt, sed includere eam negligunt. Interpellat enim illos ad desiderandum ex pristinis aliquid, ipse finis desiderandi; velut poma cum iam in acorem vel amaritudinem senescere incipiunt, ex parte aliqua tamen adhuc ipsi gratiae suae adulantur. Omne praeterea cunctationis et tergiversationis erga poenitentiam vitium praesumptio intinctionis importat. Certi enim indubitatae veniae delictorum, medium tempus interim furantur, et commeatum sibi faciunt delinquendi, quam eruditionem non delinquendi. Quam porro ineptum, quam iniquum, poenitentiam non adimplere et veniam delictorum sustinere? Hoc est, pretium non exhibere, ad mercem manum emittere. Hoc enim pretio dominus veniam addicere instituit; hac poenitentiae compensatione redimendam proponit impunitatem. Si ergo qui venditant, prius numum, quo paciscuntur, examinant, ne scalptus, neve rasus, ne adulter; etiam dominum credimus poenitentiae probationem prius inire, tantam nobis mercedem perennis scilicet vitae concessurum. Sed differamus tantisper poenitentiae veritatem. Tunc, opinor, emendatos liquebit, cum absolvimur; nullo pacto; sed cum pendente venia poena prospicitur, cum adhuc liberari non meremur, ut possimus mereri, cum deus comminatur, non cum ignoscit. Quis enim servus, postquam libertate mutatus est, furta sua et fugas sibi imputat? Quis miles, postquam castris suis emissus, pro notis suis satagit? Peccator ante veniam deflere se debet, quia tempus poenitentiae idem est[2]) quod periculi et timoris. Neque ego renuo divinum beneficium, id est, abolitionem delictorum, inituris aquam omnimodo salvum esse; sed ut eo pervenire contingat, elaborandum est. Quis enim tibi tam infidae poenitentiae viro, asperginem unam cuiuslibet aquae commodabit? Furto quidem aggredi et praepositum huius rei asseverationibus tuis circumduci facile est; sed deus thesauro suo providet, nec sinit obrepere indignos. Quid denique ait? Nihil occultum, quod non revelabitur[3]). Quantascunque tenebras factis tuis superstruxeris, deus lumen est. Quidam autem sic opinantur, quasi deus necesse habeat praestare etiam indignis, quod

---

1) Edd. omnes: pristinis renuntiare. 2) Ed. Fran. et Rigalt. idem quod, ceteri: id est, quod. 3) Luc. 8, 17.

spopondit, et liberalitatem eius faciunt servitutem. Quodsi necessitate nobis symbolum mortis indulget, ergo invitus facit[1])? Quis enim permittit permansurum id, quod tribuerit invitus? Non enim multi postea excidunt? non a multis donum illud aufertur? Hi sunt scilicet, qui obrepunt, qui poenitentiae fidem aggressi, super arenas domum ruituram collocant. Nemo ergo sibi aduletur, quia inter auditorum tirocinia deputatur, quasi eo etiam nunc sibi delinquere liceat. Dominum simul cognoveris, timeas; simul inspexeris, reverearis. Ceterum quid te cognovisse interest, cum iisdem incubas, quibus retro ignarus? Quid autem te a perfecto dei servo[2]) separat? An alius est intinctis Christus, alius audientibus? Num spes alia vel merces, alia formido iudicii, alia necessitas poenitentiae? Lavacrum illud obsignatio est fidei, quae fides a poenitentiae fide incipitur et commendatur. Non ideo abluimur, ut delinquere desinamus, quoniam iam corde loti sumus. Haec enim prima audientis intinctio est, metus integer. Exinde, quoad dominum senseris, fides sana, conscientia semel poenitentiam amplexata. Ceterum si ab aquis peccare desistimus, necessitate, non sponte, innocentiam induimus. Quis ergo in bonitate praecellens? cui non licet, an cui displicet malo esse? qui iubetur, an qui delectatur a crimine vacare? Ergo nec a furto manus avertamus, nisi claustrorum duritia repugnet, nec oculos a stupri concupiscentiis refrenemus, nisi a custodibus corporum obstructi, si nemo domino deditus delinquere desinet, nisi intinctione alligatus. Quodsi qui ita senserit, nescio an intinctus magis contristetur, quod peccare desierit, quam laetetur, quod evaserit. Itaque audientes optare intinctionem, non praesumere oportet. Qui enim optat, honorat; qui praesumit, superbit. In illo verecundia, in isto petulantia apparet; ille satagit, hic negligit; ille mereri cupit, at hic ut debitum sibi repromittit; ille sumit, hic invadit. Quem censeas digniorem, nisi emendatiorem? quem emendatiorem, nisi timidiorem, et iccirco

---

1) A. Neander haec vv. transponenda esse censet, ita ut scribatur: Quodsi necessitate, ergo invitus facit; symbolum mortis indulget. Sed tollitur loci difficultas apposito post facit interrogandi signo. 2) Pamel. et Fr. Iun. e mss. a perfecto dei verbo.

vera poenitentia functum? Timuit enim adhuc delinquere, ne non mereretur accipere. At ille praesumptor, cum sibi epromitteret, securus scilicet, timere non potuit; sic nec poenitentiam implevit, quia instrumento poenitentiae, id est metu, caruit. Praesumptio inverecundiae portio est, inflat petitorem, despicit datorem. Itaque decipit nonnunquam. Ante enim quam debeatur repromittit, quo semper is, qui est praestaturus, offenditur.

7. Hucusque, Christe domine, de poenitentiae disciplina servis tuis discere vel audire contingat, quousque etiam delinquere non oportet audientibus; vel nihil iam de poenitentia noverint, nihil eius requirant. Piget secundae, imo iam ultimae spei subtexere mentionem, ne retractantes de residuo auxilio poenitendi, spatium adhuc delinquendi demonstrare videamur. Absit, ut aliquis ita interpretetur, quasi eo sibi etiam nunc pateat ad delinquendum, quia patet ad poenitendum, et redundantia clementiae coelestis libidinem faciat humanae temeritatis. Nemo iccirco deterior sit, quia deus melior est, totiens delinquendo, quotiens ignoscitur. Ceterum finem utique evadendi habebit, cum offendendi non habebit. Evasimus semel; hactenus periculosis nosmetipsos inferamus, etsi iterum evasuri videmur? Plerique naufragio liberati exinde repudium et navi et mari dicunt, et dei beneficium, salutem suam scilicet, memoria periculi honorant. Laudo timorem, diligo verecundiam; nolunt iterum divinae misericordiae oneri esse; formidant videri inculcare, quod consecuti sunt; bona certe sollicitudine iterum experiri vitant, quod semel didicerunt timere. Ita modus temeritatis testatio est timoris. Timor autem hominis dei honor est. Sed enim pervicacissimus hostis ille nunquam malitiae suae otium facit. Atquin tunc maxime saevit, cum hominem plene sentit liberatum; tunc plurimum accenditur, dum exstinguitur. Doleat et ingemiscat necesse est, venia peccatorum permissa, tot in homine mortis opera diruta, tot titulos damnationis retro suae erasos. Dolet, quod ipsum et angelos eius Christi servus ille peccator iudicaturus est. Itaque observat, oppugnat, obsidet, si qua possit aut oculos concupiscentia carnali ferire, aut animum illecebris secularibus irretire, aut fidem terrenae potestatis formidine evertere, aut a via certa perversis traditioni-

bus[1]) detorquere; non scandalis, non tentationibus deficit. Haec igitur venena eius providens deus, clausa licet ignoscentiae ianua, et intinctionis sera obstructa, aliquid adhuc permisit patere. Collocavit in vestibulo poenitentiam secundam, quae pulsantibus patefaciat; sed iam semel, quia iam secundo; sed amplius nunquam, quia proxime frustra. Non enim et hoc semel satis est? Habes, quod iam non merebaris; amisisti enim, quod acceperas. Si tibi indulgentia domini accommodat, unde restituas, quod amiseras; iterato beneficio gratus esto, nedum ampliato. Maius est enim restituere, quam dare, quoniam miserius est perdidisse, quam omnino non accepisse. Verum non statim succidendus ac subruendus est animus desperatione, si secundae quis poenitentiae debitor fuerit. Pigeat sane peccare rursus, sed rursus poenitere non pigeat; pigeat iterum periclitari, sed non iterum liberari. Neminem pudeat; iteratae valetudinis iteranda medicina est. Gratus in dominum exstiteris, si quod tibi dominus offert, non recusaveris. Offendisti, sed reconciliari adhuc potes. Habes, cui satisfacias et quidem volentem.

8. Id si dubitas, evolve quae spiritus ecclesiis dicat. Desertam dilectionem Ephesiis imputat, stuprum et idolothytorum esum Thyatirenis exprobrat, Sardos non plenorum operum incusat, Pergamenos docentes perversa reprehendit, Laodicenos fidentes divitiis obiurgat[2]): et tamen omnes ad poenitentiam commonet, sub comminationibus quidem. Non comminaretur autem non poenitenti, si non ignosceret poenitenti. Dubium, si non et alibi hanc clementiae suae profusionem demonstrasset. Non ait, qui ceciderit, resurget, et qui aversatus fuerit, convertetur[3])? Ille est scilicet, ille est qui misericordiam mavult quam sacrificia[4]). Laetantur coeli, et qui illic angeli, poenitentia hominis[5]). Heus tu, peccator, bono animo sis, vides, ubi de tuo reditu gaudeatur. Quid illa similitudinum dominicarum argumenta nobis volunt? Quod mulier drachmam perdidit et requirit et reperit et amicas ad gaudium invitat, nonne restituti peccatoris exemplum est? Errat et una pastoris ovicula; sed grex una carior non erat; una illa con-

---

1) Pamel. in tribus codd. leg. conditionibus. 2) Apoc. c. 1 3. 3) Ier. 8, 4. 4) Hos. 6, 6. Matth. 9, 13. 5) Luc. 15, 10.

quiritur, una pro omnibus desideratur, et tandem invenitur, et humeris pastoris ipsius refertur; multum enim errando laboraverat. Illum etiam mitissimum patrem non tacebo, qui prodigum filium revocat, et post inopiam poenitentem libens suscipit, immolat vitulum praeopimum, convivio gaudium suum exornat. Quidni? filium enim invenerat, quem amiserat, cariorem senserat, quem lucri fecerat. Quis ille nobis intelligendus pater? Deus scilicet; tam pater nemo, tam pius nemo. Is ergo te, filium suum, etsi acceptum ab eo prodegeris, etsi nudus redieris, recipiet, quia redisti, magisque de regressu tuo, quam de alterius sobrietate laetabitur; sed si poeniteat ex animo, si famem tuam cum saturitate mercenariorum paternorum compares, si porcos immundum relinquas pecus, si patrem repetas vel offensum, deliqui, dicens, pater, nec dignus ego iam vocari tuus[1]). Tantum relevat confessio delictorum, quantum dissimulatio exaggerat. Confessio enim satisfactionis consilium est, dissimulatio contumaciae.

9. Huius igitur poenitentiae secundae et unius, quanto in arto negotium est, tanto operosior probatio est, ut non sola conscientia praeferatur, sed aliquo etiam actu administretur. Is actus, qui magis graeco vocabulo exprimitur et frequentatur, exomologesis est, qua delictum domino nostrum confitemur, non quidem ut ignaro, sed quatenus satisfactio confessione disponitur, confessione poenitentia nascitur, poenitentia deus mitigatur. Itaque exomologesis prosternendi et humilificandi hominis disciplina est, conversationem iniungens misericordiae illicem. De ipso quoque habitu atque victu mandat[2]) sacco et cineri incubare, corpus sordibus obscurare, animum moeroribus deiicere, illa quae peccavit tristi tractatione mutare; ceterum pastum et potum pura nosse, non ventris scilicet, sed animae caussa; plerumque vero ieiuniis preces alere, ingemiscere, lacrimari et mugire dies noctesque ad dominum deum tuum[3]), presbyteris advolvi, et caris[4]) dei adgeniculari, omnibus fratribus legationes deprecationis suae iniungere. Haec omnia exomologesis, ut poenitentiam commendet, ut de

---

1 Luc. 15, 21. 2) Voc. mandat deest in ed. I. Rhenani, sed ab eo postea additum e cod. Gorz. 3) Rig. deum suum. 4) Ita Pamel. et Rig.; Rhen. et aris dei.

periculi timore dominum honoret, ut in peccatorem ipsa pronuntians pro dei indignatione fungatur, et temporali afflictatione aeterna supplicia, non dicam frustretur, sed expungat. Cum igitur provolvit hominem, magis relevat; cum squalidum facit, magis mundatum reddit; cum accusat, cum condemnat, absolvit. In quantum non peperceris tibi, in tantum tibi deus, crede, parcet.

10. Plerosque tamen hoc opus, ut publicationem sui, aut suffugere aut de die in diem differre, praesumo; pudoris magis memores quam salutis, velut illi, qui in partibus verecundioribus corporis contracta vexatione conscientiam medentium vitant, et ita cum erubescentia sua pereunt. Intolerandum scilicet pudori, domino offenso satisfacere, saluti prodactae reformari. Nae tu verecundia bonus, ad delinquendum expandens frontem, ad deprecandum vero subducens. Ego rubori locum non facio, cum plus de detrimento eius acquiro, cum[1]) ipse hominem quodammodo exhortatur: ne me respexeris, dicens, per te mihi melius est perire. Certe periculum eius tunc, si forte, onerosum est, cum penes insultaturos in risiloquio consistit, ubi de alterius ruina alter attollitur, ubi prostrato superscenditur. Ceterum inter fratres atque conservos, ubi communis spes, metus, gaudium, dolor, passio, (quia communis spiritus de communi domino et patre,) quid tuos[2]) aliud quam te opinaris? Quid consortes casuum tuorum ut plausores fugis? Non potest corpus de unius membri vexatione laetum agere; condoleat universum et ad remedium collaboret necesse est. In uno et altero ecclesia est, ecclesia vero Christus. Ergo cum te ad fratrum genua protendis, Christum contrectas, Christum exoras. Aeque illi cum super te lacrimas agunt. Christus patitur, Christus patrem deprecatur. Facile impetratur semper, quod filius postulat. Grande plane emolumentum verecundiae occultatio delicti pollicetur. Videlicet si quid humanae notitiae subduxerimus, proinde et deum celabimus? Adeone existimatio hominum et dei conscientia comparantur? An melius est damnatum latere, quam palam absolvi? Miserum est sic ad exomologesin pervenire; malo enim ad miseriam pervenitur;

---

1) Latin. et Iunius: quin. 2) Rig. e cod. Divionensi: quid tu hos cet.

sed ubi poenitendum est, desinit miserum, quia factum est salutare. Miserum est secari et cauterio exuri et pulveris alicuius mordacitate cruciari; tamen quae per insuavitatem medentur, et emolumento curationis offensam sui excusant et praesentem iniuriam superventurae utilitatis gratia commendant.

11. Quid si praeter pudorem, quem potiorem putant, etiam incommoda corporis reformident, quod illotos, quod sordulentos, quod extra laetitiam oportet deversari in asperitudine sacci et horrore cineris et oris de ieiunio vanitate? Num ergo in coccino et Tyrio pro delictis supplicare nos condecet? Cedo acum crinibus distinguendis et pulverem dentibus elimandis et bisulcum aliquid ferri vel aeris unguibus repastinandis, si quid ficti nitoris, si quid coacti ruboris in labia aut genas urgeat. Praeterea exquirito balneas laetiores hortulani maritimive secessus, adiicito ad sumptum, conquirito altilium enormem saginam, defecato senectutem vini; cumque quis interrogarit, cuinam ea largiaris: deliqui, dicito, in deum, et periclitor in aeternum perire; itaque nunc pendeo et maceror et excrucior, ut deum reconciliem mihi, quem delinquendo laesi. Sed enim illos, qui ambitu[1]) obeunt capessendi magistratus, neque pudet neque piget incommodis animae et corporis, nec incommodis tantum, verum et contumeliis omnibus eniti in caussa votorum suorum. Quas non ignobilitates vestium affectant? quae non atria nocturnis et crudis salutationibus occupant? ad omnem occursum maioris cuiusque personae decrescentes, nullis conviviis celebres, nullis comessationibus congreges, sed exsules a libertatis et laetitiae felicitate. Idque totum propter unius anni volaticum gaudium. Nos, quod securium virgarumve petitio sustinet, in periculo aeternitatis tolerare dubitamus? et castigationem victus atque cultus offenso domino praestare cessabimus, quae gentiles nemine omnino laeso sibi irrogant? Hi sunt de quibus scriptura commemorat: Vae illis, qui delicta sua velut procero fune nectunt[2]).

12. Si de exomologesi retractas, gehennam in corde considera, quam tibi exomologesis exstinguit, et poenae prius magnitudinem imaginare, ut de remedii adeptione non

---

1) Rigalt **ambitus**. 2) Ies. 5, 18.

dubites. Quid illum thesaurum ignis aeterni aestimamus, cum fumariola quaedam eius tales flammarum ictus suscitent, ut proximae urbes aut iam nullae exstent, aut idem sibi de die sperent. Dissiliunt superbissimi montes ignis intrinsecus fetu, et quod nobis iudicii perpetuitatem probat, cum dissiliant, cum devorentur, nunquam tamen finiuntur. Quis haec supplicia interim montium non iudicii minantis exemplaria deputabit? quis scintillas tales non magni alicuius et inaestimabilis foci missilia quaedam et exercitoria iacula consentiet? Igitur cum scias adversus gehennam, post prima illa intinctionis dominicae munimenta, esse adhuc in exomologesi secunda subsidia, cur salutem tuam deseris? cur cessas aggredi, quod scias mederi tibi? Mutae quidem animae et irrationales medicinas sibi divinitus attributas in tempore agnoscunt. Cervus sagitta transfixus, ut ferrum et irrevocabiles moras eius de vulnere expellat, scit sibi dictamno medendum. Hirundo, si excaecaverit pullos, novit illos oculare rursus de sua chelidonia. Peccator restituendo sibi institutam a domino exomologesin sciens, praeteribit illam, quae Babylonium regem in regna restituit? Diu enim poenitentiam domino immolarat, septenni squalore exomologesin operatus, unguium leoninum in modum efferatione et capilli incuria horrorem aquilinum praeferente. Proh malae tractationis! Quem homines perhorrebant, deus recipiebat. Contra autem Aegyptius imperator, qui populum dei aliquando afflictum, diu domino suo denegatum, persecutus in proelium irruit, post tot documenta plagarum, discidio maris, quod soli populo pervium licebat, revolutis fluctibus perit. Poenitentiam enim et ministerium eius exomologesin abiecerat. Quid ego ultra de istis duabus humanae salutis quasi pharis[1]), stili potius negotium quam officium conscientiae meae curans[2])? Peccator enim omnium notarum cum sim, nec ulli rei nisi poenitentiae natus, non facile possum super illa tacere, quam ipse quoque et stirpis humanae et offensae in dominum princeps Adam, exomologesi restitutus in paradisum suum, non tacet.

---

1) Locum hunc corruptum emendasse sibi visus est Rigaltius, ita corrigens: q u a s i p l a n c i s. Edd. reliquae omnes: q u a s i p h a r i s.
2) Latin. c u r e m?

AD UXOREM

LIBER PRIMUS.

[DE UNIS NUPTIIS.]

1. Dignum duxi, dilectissima mihi in domino conserva, quid tibi sectandum sit post discessum de seculo meum, si prior te fuero vocatus, iam hinc providere, ut provisum observes, mandare fidei tuae. Nam secularibus satis agentes sumus, et utrique nostrum consultum volumus. Si talibus tabulas ordinamus [1]), cur non magis de divinis atque coelestibus posteritati nostrae prospicere debeamus, et legatum quodammodo praelegare, admonitionem et demonstrationem eorum, quae ex bonis immortalibus et [de] haereditate coelorum deputantur? Tu modo ut solidum capere possis hoc meae admonitionis fidei commissum, deus faciat, cui sit honor, gloria, claritas, dignitas, potestas nunc et in secula seculorum, amen. Praecipio igitur tibi, quanta continentia potes, post excessum nostrum renunties nuptiis, nihil mihi isto nomine collatura, nisi quod tibi proderis. Ceterum Christianis seculo digressis nulla restitutio nuptiarum in diem resurrectionis repromittitur, translatis scilicet in angelicam qualitatem et sanctitatem. Proinde sollicitudo nulla, quae de carnis zelo veniat; vel domini sententia etiam illa, quam septem fratribus per successionem nupsisse voluerunt, neminem tot maritorum resurrectionis die offendet [2]), nec quisquam illam confusurus ex-

---

1) Ita ex auctoritate cod. Agob. (cons. vol. talibus talibus ord.) hunc locum emendavit Rigalt.; Wouwer: Si de talibus ord. Seml. ex ed. princ. volumus, talibus ord. Ceteri: et talibus ord., vel si talibus ord. 2) Vulgo: Proinde soll. n., qu. de c. zelo. Vel domini sententia (Seml. vel in sententiam illam) illa quam septem fr. per succ. nupsisse voluerunt, (Seml.: nuptiis evolvere,) nemo tot mar. res. die offendet. Cod. Agob.: Proinde soll. n. quae de c. zelo venit, etiam illam quam septem fratribus per successionem maritorum resurrectionis dies offendet etc., unde Rigalt. haec sola retineri iussit: Proinde soll. n. quae de c. z. venit etiam illam septem maritorum res. die offendet.

spectat. Quaestio Sadducaeorum cessit sententiae domini. Nec me putes propter carnis tuae integritatem mihi reservandam de contumeliae dolore suspectum insinuare iam hinc tibi consilium viduitatis. Nihil tunc inter nos dedecoris voluptuosi resumetur. Nec enim tam frivola, tam spurca deus suis pollicetur. Sed an tibi vel cuicunque alii feminae ad deum pertinenti proficiat, quod suademus, licet retractare [1])

2. Non quidem abnuimus coniunctionem viri ac feminae benedictam a domino, ut sciremus [2]) generi humano et replendo orbi et instruendo seculo excogitatam atque exinde permissam, unam tamen. Nam et Adam unus Evae maritus, et Eva una uxor illius, una mulier, una costa. Sane apud veteres nostros ipsosque patriarchas non modo nubere, sed etiam plurifariam matrimoniis uti fas fuit; erant et concubinae. Sed licet figuratum in synagogam et ecclesiam cesserit [3]), ut tamen simpliciter interpretemur, necessarium fuit instituere, quae postea aut amputari aut temperari mererentur. Superventura enim lex erat; oportebat legis adimplendae caussas praecucurrisse; eidem mox legi succurrere habebat [4]) dei sermo, circumcisionem inducens spiritalem. Igitur per licentiam tunc passivam materiae subsequentium emendationum praeministrabantur, quas dominus evangelio suo, dehinc apostolus in extremitatibus seculi aut excidit redundantes aut composuit inconditas.

3. Sed non ideo praemiserim de libertate vetustatis et posteritatis castigatione, ut praestruam Christum separandis matrimoniis et delendis coniunctionibus advenisse, quasi iam hinc finem nubendi praescribam. Viderint, qui inter cetera perversitatum suarum disiungere docent carnem de duobus unam, negantes eum, qui feminam de masculo mutuatus duo corpora ex eiusdem materiae consortio sumpta rursus in se matrimonii compactione [5]) compegit. Denique prohiberi nuptias nusquam omnino legimus, ut bonum scilicet. Quid tamen bono isto melius sit, accipimus ab apostolo, permittente quidem nubere, sed abstinentiam

---

1) Rig. pertractare. 2) Rig. ut seminarium generis humani. 3) Rhen. figuratum; al. figura tum; Rig. figuraliter in synagoga ecclesia intercesserit. 4) Rig. Item mox legi succedere hab. 5) Rig. computatione.

praeferente, illud propter insidias tentationum, hoc propter angustias temporum. Qua ratione utriusque pronuntiationis inspecta, facile dinoscitur, necessitate nobis concessam esse nubendi potestatem; quod autem necessitas praestat, depretiat ipsa. Quod denique scriptum est: melius est nubere quam uri [1]), quale hoc bonum est, oro te, quod mali comparatio commendat, ut ideo melius sit nubere, quia deterius est uri? At enim quanto melius est neque nubere neque uri? Sed etiam in persecutionibus melius est [ex permissu] fugere de oppido in oppidum, quam comprehensum et distortum negare. Atque ideo beatiores, qui valent beata testimonii confessione excedere [2]). Possum dicere: quod permittitur, bonum non est. Quid enim? necesse est mori mihi. Si ploro, bonum est. Quod si timeo, quod permittitur, suspectam habet permissionis suae caussam [2]); quod autem melius est, nemo permisit ut indubitatum et sua sinceritate manifestum. Non propterea appetenda sunt quaedam, quia non vetantur, etsi quodammodo vetantur, cum alia illis praeferuntur; praelatio enim superiorum dissuasio est infirmorum [3]). Non ideo quid bonum est, quia malum non est; nec ideo malum non est, quia non obest. Porro plane bonum hoc antecedet, quod non modo non obest, sed insuper prodest. Itaque malle debes quod prodest, quam quod non obest. Ad primum enim locum certamen omne contendit; secundus solatium habet, victoriam non habet. Quod si apostolo auscultamus, obliti posteriorum, extendamur in priora, et meliorum donationum sectatores simus. Si nobis laqueum non imponit, quid utilitatis sit, ostendit, dicens: Innupta de dominicis cogitat, uti corpore et spiritu sancta sit; nupta vero sollicita est, quomodo coniugi suo placeat [4]). Ceterum nusquam ita

---

1) 1. Cor. 7, 9. 2) Ita omissis vv. ex permissu, cod. Agob. praebuit Rigaltio, qui tamen reposuit: atque isto beatiores, qui — confessione non excidere. Rhenanus: compressum et distortum negare, atque isto beata est. Idemve quid negent beati testimonii excidere cet. Pamelius: at quae ista beatitas est. ideo ne qui neget, beati testimonii confessione excidere? Possum d. qu. perm. non est bonum. Quid enim nec. mori mihi? si ploro, bonum est: si timeo. Quod perm. — caussam. 3) Recte coni. Semler pro superior scriptum fuisse superiorum. — Ed. Fran. et Rig. infimorum. 4) 1. Cor. 7, 34.

nuptias permittit, ut non potius ad suum exemplum nos eniti malit. Felicem illum, qui Pauli similis extiterit.

4. Sed carnem legimus infirmam, et hinc nobis adulamur impensius; legimus tamen et spiritum firmum. Nam in uno sensu utrumque positum est. Caro terrena materia est, spiritus vero coelestis. Cur ergo ad excusationem proniores, quae in nobis infirma sunt opponimus; quae vero fortiora non tuemur? Cur coelestibus terrena non cedant? Si spiritus carne fortior, quia et generosior, nostra culpa infirmiorem sectamur. Nam disiunctis matrimonio[1]) duae species humanae imbecillitatis necessarias nuptias faciunt, prima quidem potentissima, quae venit de concupiscentia carnis, sequens de concupiscentia seculi. Sed utraque repudianda est a servis dei, qui et luxuriae et ambitioni renuntiamus. Carnis concupiscentia aetatis officia defendit, decoris messem requirit, gaudet de contumelia sua: dicit virum necessarium sexui, ut auctoritatis et solatii caussa[2]), vel ut a malis rumoribus tuta sit. Et tu adversus consilia haec eius adhibe sororum nostrarum exempla, quarum nomina penes dominum, quae nullam formae vel aetatis occasionem praemissis maritis sanctitati anteponunt[3]). Malunt enim deo nubere, deo speciosae, deo sunt puellae; cum illo vivunt, cum illo sermocinantur; illum diebus et noctibus tractant; orationes suas velut dotes domino adsignant; ab eodem dignationem velut munera maritalia[4]), quotiescunque desiderant, consequuntur. Sic aeternum sibi bonum domini[5]) occupaverunt, ac iam in terris non nubendo de familia angelica deputantur. Talium exemplis feminarum ad aemulationem te continentiae exercens, spiritali affectione carnalem illam concupiscentiam humabis; temporalia et volatica desideria formae vel aetatis immortalium bonorum compensatione delendo[6]). Ceterum haec secularis concupiscentia caussas habet gloriam, cupiditatem, ambitionem, insufficientiam, per quas necessitatem nubendi subornat, videlicet coelestia repromittens, dominari in aliena

---

1) Rig. a matrimonio. 2) Rig. caussam. 3) Alii: quae nulla formae vel aetatis occasione pressae maritis sanctitatem anteponunt. 4) Rig. dotalia. 5) Rig. bonum donum domini. Fr. Iunius: aet. sibi bonum dominum. 6) Excepta ed. Rig. omnes: inimicantium bonorum compensans delenda.

familia, in alienis opibus incumbere[1]) cultum de alieno extorquere sumptu, quem non sentias cedere in te[2]). Haec procul a fidelibus, quibus nulla cura tolerandae vitae, nisi si diffidimus de promissis dei [et cura, et providentia,] qui lilia agrestia vestit[3]), qui volatilia coeli nullo ipsorum labore pascit, qui prohibet de crastino victu vestituque curari, spondens scire se, quid cuique servorum suorum opus sit. Non quidem monilium pondera, non vestium taedia, non Gallicos vultus[4]), nec Germanicos baiulos, quae nuptiarum gloriam accendunt, sed sufficientiam, quae modestiae et pudicitiae apta est. Praesume, oro te, nihil tibi opus esse, si domino appareas, imo omnia habere, si habeas dominum; cuius omnia coelestia recogita, et terrena despicies. Nihil viduitati apud deum subsignatae necessarium est, quam perseverare.

5. Adiiciunt quidem sibi homines caussas nuptiarum de sollicitudine posteritatis et liberorum amarissima voluptate. Sed id quoque penes nos odiosum est. Nam quid gestiamus liberos gerere, quos cum habemus, praemittere optamus, respectu scilicet imminentium angustiarum, cupidi et ipsi iniquissimo isto seculo eximi et recipi ad dominum, quod etiam apostolo votum fuit? Nimirum necessaria soboles servo dei. Satis enim de salute nostra[5]) securi sumus, ut liberis vacemus; quaerenda nobis onera sunt, quae etiam a gentilium profanis[6]) vitantur, quae legibus coluntur, quae parricidiis expugnantur, nobis quidem plurimum importuna, quantum fidei periculosa. Cur enim dominus[7]) vae praegnantibus et nutricantibus cecinit, nisi quia filiorum impedimenta testatur in illa die expeditionis incommodum futura? utique nuptiis imputaturus. Istud autem ad viduas non pertinebit; ad primam angeli tubam expeditae prosilient; quamcunque pressuram persecutionemque libere perferent, nulla in utero, nulla in uberibus aestuante sarcina nuptia-

---

1) Rig. incubare. 2) Rig. sumptum quem non sentias edere. 3) Rig. qui lilia agri tanta gratia vestit. 4) Rhen. Gallicos vultus, Rig. Gall. multos, al. mulos. 5) Ita Rigalt.; Iun.: Satis enim de sorte nostra etc. Rhen.: Satis enim desunt nostra: securi sumus ut liberi vacemus. 6) Rig. a gentilium plerisque — nobis demum plur. importuna etc. Rhen.: a gent. prophanis vit., quae leg. locantur etc. 7) Matth. 24, 19. Luc. 21, 23.

rum. Igitur sive carnis, sive seculi, sive posteritatis gratia nubitur, nihil ex istis necessitatibus[1]) dei servis, ut non satis habeam semel alicui earum succubuisse et uno matrimonio omnem concupiscentiam huiusmodi expiasse. Nubamus quotidie et nubentes a die illo[2]) deprehendamur, ut Sodoma et Gomorrha. Nam illic non utique nuptias et mercimonia solummodo agebant; sed cum dicit, nubebant et emebant[3]), insigniora ipsa carnis et seculi vitia denotat[4]), quae a divinis disciplinis plurimum avocent, alterum per lasciviendi voluptatem, alterum per acquirendi voluntatem. Etenim[5]) illa tunc caecitas longe a finibus seculi habebatur. Quid ergo fiet, si quae olim detestabilia sunt penes dominum, ab his nos nunc arcent? Tempus, inquit, in collecto est, superest, ut qui matrimonia habent, tanquam non habentes agant[6]).

6. Quod si habentes obliterare debent quod habent, quanto magis non habentes prohibentur repetere, quod non habent, ut cuius maritus de rebus abiit, exinde requiem sexui suo nubendi abstinentia iniungat, quam pleraeque Gentilium feminarum memoriae carissimorum maritorum parentant[7]). Cum quid difficile videtur, difficiliora alios obeuntes recenseamus. Quot enim sunt, qui statim a lavacro carnem suam obsignant? quot item, qui consensu pari inter se matrimonii debitum tollunt? voluntarii spadones pro cupiditate regni coelestis[8]). Quodsi salvo matrimonio abstinentia toleratur, quanto magis adempto? Credo enim difficilius salvum derelinqui, quam amissum non desiderari. Durum plane et arduum satis continentia sanctae feminae post viri excessum dei caussa, cum Gentiles satanae suo et virginitatis et viduitatis sacerdotia perferant? Romae quidem, quae ignis illius inextinguibilis imaginem tractant, auspicia poenae suae cum ipso dracone curantes, de virginitate censentur[9]). Achaeae Iunoni apud Aegium oppidum

1) Rig. ex istis nec. competit etc. 2) Rig. a die illo timoris depr. 3) Matth. 24, 38. 4) Rig. denotat, Rhen. et Gelen. definit, Seml. detinentes. 5) Rig. per acquirendi cupiditatem. Et tamen illa etc. 6) 1. Cor. 7, 29. 7) Rhen. in ed. I. maritus de rebus habuit exinde quietem sexui — maritorum parcant. 8) Sic Rigaltius. Seml.: Voluntarii sp. pro cup. coelesti salvo matr. Alii: Voluntariis spadonibus pro c. c. s. m. 9) Cod. Agob. quae ignis ill. exst. tr., ausp. poenae s. c. ipso, de virg. censentur.

virgo sortitur, et quae Delphis insaniunt, nubere nesciunt. Ceterum viduas Africanae Cereri adsistere scimus, durissima quidem oblivione a matrimonio allectas. Nam manentibus in aeternum [1]) viris non modo toro decedunt, sed et alias eis utique ridentibus loco suo insinuant, adempto omni contactu usque ad osculum filiorum, et tamen durante usu perseverant in tali viduitatis disciplina, quae pietatis etiam sanctae solatia excludit. Haec diabolus [suis] praecipit et auditur; provocat nimirum dei servos continentia suorum, quasi ex aequo contineant etiam gehennae sacerdotes [2]). Nam invenit, quomodo homines etiam bonis sectationibus perderet, et nihil apud eum refert, alios luxuria, alios continentia occidere.

7. Nobis continentia ad instrumentum aeternitatis demonstrata est a domino salutis, ad testimonium fidei, ad commendationem carnis istius exhibendae superventuro indumento incorruptibilitatis, ad sustinendam novissime voluntatem dei. Super haec enim recogites, moneo, neminem non ex dei voluntate de seculo educi, si ne folium quidem ex arbore sine dei voluntate delabitur. Idem qui nos mundo infert, idem et educat necesse est. Igitur defuncto per dei voluntatem viro, etiam matrimonium dei voluntate defungitur. Quid tu restaures, cui finem deus posuit? quid libertatem oblatam tibi iterata matrimonii servitute fastidis? Obligatus es, inquit, matrimonio, ne quaesieris solutionem; solutus [3]) es matrimonio, ne quaesieris obligationem. Nam etsi non delinquas renubendo, carnis tamen pressuram subsequi dicit [4]). Quare facultatem continentiae, quantum possumus, non diligamus; quam primum obvenerit imbibamus, ut quod in matrimonio non valuimus, in viduitate sectemur. Amplectenda occasio est, quae adimit quod necessitas imperabat. Quantum fidei detrahant, quantum obstrepant sanctitati nuptiae secundae, disciplina ecclesiae et prae-

---

1) Rig. in vita viris n. m. decedunt. Latinius: interim viris etc. 2) Rhen.: quasi ex aequo continentium gehennae sacerdotum. Gelen.: qu. ex aequo. O continentiam gehennae sacerdotem. Iunius: qu. ex aequo contineat iam gehennae sacerdotem. Rig.: qu. ex aequo. Continent etiam gehennae sacerdotes. Seml.: qu. ex aevo (ut Rhen. ed. I.) continent etiam gehennae sacerdotes. 3) Rhen.: absolutionem; absolutus etc. Seml. vv. solutus — oblig. delevit. 4) 1. Cor. 7, 10 sqq. 28.

scriptio apostoli declarat, cum digamos non sinit praesidere, cum viduam allegi in ordinem[1]), nisi univiram, non concedit[2]); aram enim dei mundam proponi oportet. Tota illa ecclesia candida de sanctitate describitur[3]). Sacerdotium viduitatis et celebratum[4]) est apud nationes pro diaboli scilicet aemulatione. Regem seculi, pontificem maximum, rursus nubere nefas est: quantum deo sanctitas placet, cum illam etiam inimicus affectat, non utique ut alicuius boni affinis, sed ut dei domini placita cum contumelia affectans?

8. Nam de viduitatis honoribus apud dominum uno dicto eius per prophetam expeditum est: Iuste facite viduae et pupillo, et venite disputemus, dicit dominus[5]). Duo ista nomina, in quantum despectui humano[6]), in tantum divinae misericordiae exposita, suscepit tueri pater omnium. Vide, quam ex aequo habetur, qui viduae benefecerit, quanti est vidua ipsa, cuius adsertor dominus disputavit[7])! Non tantum virginibus datum, opinor. Licet in illis integritas solida et tota sanctitas de proximo visura sit faciem dei; tamen vidua habet aliquid operosius, quia facile est non appetere quod nescias, et aversari quod desideraveris nunquam. Gloriosior continentia, quae ius suum sentit, quae quid viderit, novit. Poterit virgo felicior haberi, at vidua laboriosior; illa, quod bonum semper habuit, ista quod bonum sibi invenit; in illa gratia, in ista virtus coronatur. Quaedam enim sunt divinae liberalitatis, quaedam nostrae operationis. Quae a domino indulgentur, sua gratia gubernantur; quae ab homine captantur, studio perpetrantur. Stude igitur ad virtutem continentiae, [modestiae,] quae pudori procurat, sedulitati, quae nugas non facit, frugalitati, quae seculum spernit. Convictum atque commercia deo digna sectare, memor illius versiculi, sanctificati per apostolum: Bonos corrumpunt mores congressus mali[8]).

---

1) Ita Rig., ceteri: ordinationem. 2) 1. Tim. 3, 2. 12. Tit. 1, 6. 3) „Emendandum ut est in membranis: Tota — de sanctitate conscribitur.“ Rig. 4) Rig. caelibatuum. 5) Ies. 1, 17. 18. 6) Rig. in qu. destituta auxilio humano. 7) Pamelius, Gelen. aliique: disputabit. Rig. cum domino disputabit. 8) „Φθείρουσιν ἤθη χρῆσθ᾽ ὁμιλίαι κακαί.“ Menander in Thaide. 1. Cor. 15, 33. Cf. ad uxorem 2, 3.

9. Loquaces, otiosae, vinosae, curiosae contubernales vel maxime proposito viduitatis officiunt. Per loquacitatem irrepunt verba pudoris inimica, per otium a severitate deducunt, per vinolentiam quidvis mali insinuant, per curiositatem aemulationem libidinis convehunt. Nulla huiusmodi feminarum de bono univiratus loqui novit; deus enim illis, ut ait apostolus, venter est [1]), ita et quae ventri propinqua. Haec tibi iam hinc commendo, conserva carissima, post apostolum quidem ex abundanti retractata, sed tibi etiam solatio futura, quod meam memoriam, si ita evenerit, in illis frequentabis.

AD UXOREM
LIBER SECUNDUS.
[DE MATRIMONIO CUM GENTILIBUS.]

1. Proxime tibi, dilectissima in domino conserva, quid feminae sanctae, matrimonio quacunque sorte adempto, sectandum sit, ut potui prosecutus sum. Nunc ad secunda consilia convertamur, respectu humanae infirmitatis, quarundam exemplis admonentibus, quae divortio vel mariti excessu, oblata continentiae occasione, non modo abiecerunt opportunitatem tanti boni, sed ne in nubendo quidem rursum disciplinae meminisse voluerunt, ut in domino potissimum nuberent [2]). Itaque mihi confusus est animus, ne qui nuper te ad univiratus et viduitatis perseverantiam hortatus sum, nunc mentione nuptiarum, proclivum tibi labendi ab altioribus faciam. Quod si integre sapis, certe scis id servandum tibi esse, quod sit utilius. Quod vero difficile est, et non sine necessitatibus et hoc maximum propositum vitae supremi praesidii [3]). Nec mihi de isto quoque referendi ad te caussae fuissent, nisi graviorem meam [4]) solli-

1) Philipp. 3, 19. 2) 1. Cor. 7, 39. 3) Locum corruptum e cod. Agobardi sic restituisse sibi visus est Rigaltius: nunc ment. nupt., proclivium tibi cavendi ablationem faciam. Quod si i. s., certe istud servandum ibi esse, quod sit utilius. Quod — necess. hoc max. prop. vitae, subresedi. 4) Rigalt. in ea.

citudinem comprehendissem. Nam quanto grandis est continentia carnis, quae viduitatem ministrat, tanto, si non sustineatur, ignoscibilis videri potest; difficilium enim facilis est venia. Quanto autem nubere in domino perpetrabile est, uti nostrae potestatis, tanto culpabilius est non observare quod possis. Eo accedit quod apostolus de viduis quidem et innuptis, ut ita permaneant, suadet, cum dicit: Cupio autem omnes meo exemplo perseverare [1]). De nubendo vero in domino, cum dicit tantum in domino, iam non suadet, sed exserte iubet. Igitur in ista maxime specie, nisi obsequimur, periclitamur, quia suasum impune quid negligas, quam iussum [2]), quod illud de consilio veniat et voluntati proponatur, hoc autem de potestate descendat et necessitati obligetur, illic libertas, hic contumacia delinquere videatur.

2. Igitur cum quaedam istis diebus nuptias suas de ecclesia tolleret, id est, gentili coniungeretur, idque ab aliis retro factum recordarer, miratus aut ipsarum petulantiam aut consiliariorum praevaricationem, quod nulla scriptura eius facti licentiam profert. Numquid, inquam, de illo capitulo sibi blandiuntur primae ad Corinthios [3]), ubi scriptum est: Si quis frater [4]) infidelem habet uxorem, et illa matrimonio consentit, ne dimittat eam; similiter mulier fidelis, infideli nupta, si consentaneum [5]) maritum experitur, ne dimiserit eum; sanctificatur enim infidelis vir a fideli uxore et infidelis uxor a fideli marito; ceterum immundi essent filii vestri. Hanc monitionem fors de fidelibus iunctis simpliciter intelligendo putent [6]) etiam infidelibus nubere licere. Qui ita interpretatur, absit ut sciens se circumscribat. Ceterum manifestum est scripturam istam eos fideles designare, qui in matrimonio gentili inventi a dei gratia fuerint, secundum verba ipsa: Si quis, inquit, fidelis uxorem habet infidelem. Non dicit: uxorem ducit infidelem.

---

1) 1. Cor. 7, 7. 2) Cod. Wouweri: quia tam suasum etc. Rig.: quia suas. imp. quis negligat, etc. Fortasse scribendum: quia su. imp. quidem negligas, neutiquam iussum. 3) 1. Cor. 7, 12—14. 4) Rig. fratrum. 5) Rig. et Pam.: consentaneum, Seml.: consentanea. 6) Ita h. l. emend. Rigalt. Alii: fors fidelibus invinctis (al. iniunctis, al. inventis) simpl. intelligendam putent, et. i. n. licere, qui ita interpretantur. Absit etc.

Ostendit iam in matrimonio agentem mulieris infidelis, mox gratia dei conversum, perseverare cum uxore debere, scilicet propterea, ne quis fidem consecutus putaret sibi devertendum esse ab aliena iam et extranea quodammodo femina. Adeo et rationem subiicit, in pace nos vocari a domino [1]) et posse infidelem a fideli per usum matrimonii lucrifieri. Ipsa etiam clausula hoc ita intelligendum esse confirmat, ut quisque, ait, vocatur a domino ita perseveret [2]). Vocantur autem gentiles, opinor, non fideles. Quod si de fideli ante matrimonium pronuntiasset absolute, permiserat sanctis vulgo nubere; si vero permiserat, nunquam tam diversam atque contrariam permissui suo pronuntiationem subdidisset, dicens: Mulier defuncto viro libera est, cui vult nubat, tantum in domino. Hic certe nihil retractandum est; nam de quo retractari [3]) potuisset, apostolus [4]) cecinit: ne quod ait, cui velit nubat, male uteremur, adiecit, tantum in domino, id est in nomine domini, quod est indubitate Christiano. Ille igitur apostolus [5]) sanctus, qui viduas et innuptas integritati perseverare mavult, qui nos ad exemplum sui hortatur, nullam aliam formam repetundarum nuptiarum nisi in domino praescribit, huic soli conditioni continentiae detrimenta concedit; tantum, inquit, in domino. Adiecit pondus legi suae tantum. Quo sono et modo enuntiaveris dictum istud, onerosum est; et iubet et suadet, et praecipit, et hortatur, et rogat et comminatur; districta, expedita sententia est et ipsa sui brevitate facunda. Sic solet divina vox, ut statim intelligas, statim observes [6]). Quis enim non intelligere possit pericula multa et vulnera fidei in huiusmodi nuptiis, quas prohibet, apostolum providisse et primo quidem carnis sanctae in carne gentili inquinamentum praecavisse? Hoc loco dicet aliquis: quid ergo refert inter eum qui in matrimonio gentilis a domino allegitur, et olim id est ante nuptias fidelem, ut non proinde carni suae caveant, cum alter a nuptiis infide-

---

1) Rig. ad dominum deum. 2) 1. Cor. 7, 15—17. 3) Praeter Rigaltium ceteri: de eo quod tractari pot. 4) 5) Utroque in loco Rhen. in MSS. legit: Christus. Rig. Spiritus. 6) Rhen. et Pam.: detractata et exerta sententia est et ipsa sui brev. foecunda. Sic solet. Divina, uxor, statim observes. Quis enim alius possit — apostolus providisse?

lis arceatur, alter in iis perseverare iubeatur? cur si a gentili inquinamur, non ille disiungitur, quemadmodum iste non obligatur? Respondebo: si spiritus dederit, ante omnia allegans dominum magis ratum habere matrimonium non contrahi, quam omnino disiungi: denique divortium prohibet, nisi stupri caussa, continentiam vero commendat. Habet igitur ille perseverandi necessitatem, hic porro etiam non nubendi potestatem. Tunc si secundum scripturam qui in matrimonio gentilis a fide deprehenduntur, propterea non inquinantur, quia cum ipsis alii quoque sanctificantur: sine dubio isti, qui ante nuptias sanctificati sunt, si extraneae carni commisceantur, sanctificare eam non possunt, in qua non sunt deprehensi. Dei autem gratia illud sanctificat, quod invenit. Ita quod sanctificari non potuit, immundum est, quod immundum est, cum sancto non habet partem, nisi ut de suo inquinet et occidat.

3. Haec cum ita sint, fideles gentilium matrimonia subeuntes stupri reos esse constat et arcendos ab omni communicatione fraternitatis, ex literis apostoli dicentis, cum eiusmodi nec cibum sumendum [1]). Aut numquid tabulas nuptiales de illo apud tribunal domini proferemus? et matrimonium rite contractum [2]) allegabimus, quod vetuit ipse? non adulterium est, quod prohibitum est, non stuprum est? extranei hominis admissio minus templum dei violat, minus membra Christi cum membris adulterae commiscet? Quod sciam, non sumus nostri, sed pretio empti, et quali pretio? sanguine dei. Laedentes igitur carnem istam eum laedimus. De proximo quid sibi voluit ille qui dixit, delictum quidem esse extraneo nubere, sed minimum, cum alias seposita carnis iniuria ad dominum pertinentis omne delictum voluntarium in domino grande sit. Quanto enim potestas vitandi fuit, tanto contumaciae crimine oneratur. Recenseamus nunc cetera pericula et vulnera, ut dixi, fidei ab apostolo provisa non carnis tantum verum etiam ipsius spiritus molestissima. Quis enim dubitet obliterari quotidie fidem commercio infideli? Bonos corrumpunt mores confabulationes malae [3]), quanto magis convictus et individuus usus? Quaevis mulier fidelis dominum observet necesse est.

---

1) 1. Cor. 5, 11. 2) Haec vv. matrimonium rite contractum desunt in ed. Rigaltii. 3) Cf. ad uxorem 1, 8.

Et quomodo potest duobus dominis deservire, domino et marito, adde gentili? Gentilem enim observando gentilia exhibebit, formam, exstructionem, munditias seculares, blanditias turpiores, ipsa etiam matrimonii secreta maculosa; non ut penes sanctos officia sexus cum honore ipsius necessitatis tanquam sub oculis dei modeste et moderate transiguntur.

4. Sed viderit, qualiter viro officia pendat. Domino certe non potest pro disciplina satisfacere, habens in latere diaboli servum, procuratorem domini sui ad impedienda fidelium studia et officia: ut si statio facienda est, maritus de die condicat ad balneas; si ieiunia observanda sunt, maritus eadem die convivium exerceat; si procedendum erit, nunquam magis familiae occupatio obveniat. Quis enim sinat coniugem suam visitandorum fratrum gratia vicatim aliena et quidem pauperiora quaeque tuguria circuire? quis nocturnis convocationibus, si ita oportuerit, a latere suo adimi libenter feret? quis denique sollemnibus Paschae abnoctantem securus sustinebit? quis ad convivium dominicum illud, quod infamant, sine sua suspicione dimittet? quis in carcerem ad osculanda vincula martyris reptare patietur? Iam vero alicui fratrum ad osculum convenire? aquam sanctorum pedibus offerre? de cibo, de poculo invadere, desiderare, in mente habere? si et peregre frater adveniat, quod in aliena domo hospitium? si cui largiendum erit horreum, proma praeclusa sunt.

5. Sed aliqui sustinent nostra nec obstrepunt. Hoc est igitur delictum, quod gentiles nostra noverunt, quod sub conscientia istorum[1]) sumus, quod beneficium eorum est, si quid operamur. Non potest se dicere nescire, qui sustinet, aut si celatur, quia non sustinet, timetur. Cum autem scriptura utrumque mandet, et sine alterius conscientia et sine nostra pressura operari domino, nihil interest, in qua parte delinquas, aut in conscientia mariti, si sit ut patiens, aut in conflictatione tui, dum vitatur impatiens. Nolite, inquit, margarita vestra porcis iactare, ne conculcent ea et conversi vos quoque evertant[2]). Marga-

1) Rig. Sed aliquis sustinet nostra nec obstrepit. Hoc — sub consc. iniustorum etc. (al. iustorum.
2) Matth. 7, 6.

rita vestra sunt quotidianae conversationis insignia. Quanto curaveris ea occultare, tanto suspectiora feceris et magis cavenda[1]) gentili curiositati. Latebisne tu, cum lectulum, cum corpusculum tuum signas, cum aliquid immundum flatu exspuis[2]), cum etiam per noctem exsurgis oratum, et non magiae aliquid videberis operari? Non sciet maritus, quid secreto ante omnem cibum gustes? et si sciverit panem, non illum credit esse qui dicitur. Et haec ignorans quisque rationem simpliciter sustinebit? sine gemitu, sine suspicione panis an veneni? Sustinent quidem, sed ut inculcent, ut illudant huiusmodi feminis, quarum arcana in periculum quod credunt servent, si forte laedantur ipsi; sustinent, quarum dotes obiectione nominis[3]) mercedem silentii faciant, scilicet apud arbitrum speculatorem litigaturi. Quod pleraeque non providentes aut re excruciata aut fide perdita recesserunt[4]).

6. Moratur dei ancilla cum laribus alienis, et inter illos omnibus honoribus daemonum[5]), omnibus sollemnibus regum, incipiente anno, incipiente mense, nidore thuris agitabitur. Et procedet de ianua laureata et lucernata, ut de novo consistorio libidinum publicarum; discumbet cum marito in sodalitiis, saepe in popinis; et ministrabit nonnunquam iniquis, solita quondam sanctis ministrare; et non hinc praeiudicium damnationis suae agnoscet, eos observans, quos erat iudicatura? Cuius manum desiderabit? de cuius poculo participabit? Quid maritus suus illi, vel marito quid illa cantabit? Audiat sane, audiat aliquid de scena, de taberna, de ganea; quae dei mentio? quae Christi invocatio? Ubi fomenta fidei de scripturarum interlectione? ubi spiritus refrigerium? ubi divina benedictio? omnia extranea, omnia inimica, omnia damnata, adterendae[6]) saluti a malo immissa.

7. Haec si illis quoque evenire possint, quae in matrimonio gentilis fidem adeptae morantur, tamen excusan-

---

1) Rig. captanda. 2) Rig. flantis explodis. 3) Rig. Sustinent quidam, — reservent, si f. laedantur. Sustinent, qu. d. subiectione nominis etc. 4) Ita cod. Wouw. Rig.: recognoscere consuerunt; ceteri: recensuerunt. 5) Rig. cum laboribus alienis — omn. nominibus daemonum. 6) Rhen. abterrendae, al. adterrendae, al. abtenendae.

tur, ut in ipsis deprehensae a deo, et iubentur perseverare et sanctificantur et spem lucrationis accipiunt. Si ergo ratum est apud deum matrimonium huiusmodi, cur non prospere cedat, ut et a pressuris et angustiis et impedimentis et inquinamentis non ita lacessatur, iam habens ex parte divinae gratiae patrocinium? Nam et ad aliquam virtutem coelestem documentis dignationis alicuius vocata illa de gentibus [1]) terrori est gentili, quo minus sibi obstrepat, minus sciat, minus speculetur. Sensit magnalia, vidit experimenta, scit meliorem factam; sic et ipse dei candidatus est timore. Ita facilius huiusmodi lucri fiunt, in quos dei gratia consuetudinem fecit. Ceterum aliud est ultro et sponte in prohibita descendere. Quae domino non placent, utique dominum offendunt, utique malo se inferunt [2]). Hoc signi erit, quod solis peioribus [3]) placet nomen Christianum. Ideo inveniuntur, qui tales non exhorreant, ut exterminent, ut abripiant [4]), ut a fide excludant. Habes caussam, qua non dubites, nullum huiusmodi matrimonium prospere decurri; [dum] a malo conciliatur, a domino vero damnatur.

8. Ad hoc quaeramus, an iure, quasi revera dispectores divinarum sententiarum. Nonne etiam penes nationes severissimi quique domini et disciplinae tenacissimi servis suis foras nubere interdicunt? scilicet ne in lasciviam excedant, officia deserant, dominica extraneis promant. Nonne insuper censuerunt servituti vindicandos, qui cum alienis servis post dominorum denuntiationem in consuetudine perseveraverunt? Severiores habebuntur terrenae disciplinae coelestibus praescriptis? ut gentiles quidem extraneis iunctae libertatem suam amittant, nostrae vero diaboli servos sibi coniungant et in statu suo perseverent? Scilicet negabunt sibi a domino per apostolum eiusdem denuntiatum. Quam huius amentiae caussam detineam, nisi fidei imbecillitatem pronam semper in concupiscentiam secularium gaudiorum? Quod quidem plurimum in lautioribus deprehensum est, nam quanto dives aliqua est matro-

---

1) Ita h. l. emend. A. Neander. Optime. Rig., quem in ceteris secuti sumus: vocatus ille de gentibus terrori est gentili.
2) Rig. a Malo inferuntur. 3) Rhen. aliique: Hoc signi erit ut solis, quod solis petitoribus pl. etc. 4) Rhen. ut exerta eminent, (ed. I. exerte animent,) ut arripiant.

nae[1]) nomine inflata, tanto capaciorem domum oneribus suis requirit, ut campum in quo ambitio decurrat. Sordent talibus ecclesiae. Difficile in domo dei dives, ac si quis est, difficile caelebs. Quid ergo faciant? Unde nisi a diabolo maritum petant idoneum exhibendae sellae et mulabus et cinerariis peregrinae proceritatis? Christianus ista etiam dives fortasse non praestet. Quaeso te, gentilium exempla proponas tibi, pleraeque et genere nobiles et re beatae passim ignobilibus et mediocribus simul coniunguntur ad luxuriam inventis aut ad licentiam expetitis[2]). Nonnullae se libertis et servis suis conferunt, omnium hominum existimatione despecta, dummodo habeant, a quibus nullum impedimentum libertatis suae timeant[3]). Christianam fidelem fideli re minori nubere piget, locupletiorem futuram in viro paupere? Nam si pauperum sunt regna coelorum[4]), quia divitum non sunt, plus dives in paupere inveniet maiore dote[5]). Sit illa ex aequo in terris, quae in coelis forsitan non erit.

9. Dubitandum et inquirendum et identidem deliberandum est, an idoneus sit invectis dotalibus, cui deus censum suum credidit. Unde sufficiamus ad enarrandam felicitatem eius matrimonii, quod ecclesia conciliat et confirmat oblatio et obsignat benedictio, angeli renuntiant, pater rato habet? Nam nec in terris filii sine consensu patrum recte et iure nubunt. Quale iugum fidelium duorum unius spei, unius disciplinae, eiusdem servitutis? Ambo fratres, ambo conservi, nulla spiritus carnisve discretio. Atquin vere duo in carne una; ubi caro una, unus et spiritus. Simul orant, simul volutantur et simul ieiunia transigunt, alterutro docentes, alterutro hortantes, alterutro sustinentes[6]). In ecclesia dei pariter utrique, pariter in convivio dei, pariter in angustiis, in persecutionibus, in refrigeriis[7]); neuter al-

---

1) Seml. ex. ed. pr. aliqua est commatrona nom. Rhen. auctoritate cod. Gorz. aliqua est et matrona nom. infl., tanto capacem d. 2) Al. pessimis de ignob. — expetitis; al. exspectatis; Rig. sectis. 3) Vv. Nonnullae — timeant desunt in ed. Rig. Veneta. 4) Matth. 5, 3. 5) Rig. inveniet. Maiore dote dotabitur de bonis eius, qui in deo dives est. Sit illa etc. 6) Ita Rig.; alii: alt. ducentes, alt. hortantes. In eccl. etc. 7) Excepto Rigaltio alii: In eccl. dei pariter, in connubio dei, par. in ang., in refrig.

terum celat, neuter alterum vitat, neuter alteri gravis est; libere aeger visitatur, indigens sustentatur; eleemosinae sine tormento, sacrificia sine scrupulo, quotidiana diligentia sine impedimento; non furtiva signatio, non trepida gratulatio, non muta benedictio; sonant inter duos psalmi et hymni, et mutuo provocant, quis melius deo suo cantet. Talia Christus videns et audiens gaudet, his pacem suam mittit; ubi duo, ibi et ipse; ubi et ipse, ibi et malus non est. Haec sunt quae apostoli vox illa sub brevitate [1]) intelligenda nobis reliquit; haec tibi suggere, si opus fuerit; his te ab exemplis quarundam reflecte. Non licet aliter fidelibus nubere, et si liceret, non expediret [2]).

DE CULTU FEMINARUM

LIBER PRIMUS.

[DE HABITU MULIEBRI.*)]

1. Si tanta in terris moraretur fides, quanta merces eius exspectatur in coelis, nulla omnino vestrum, sorores dilectissimae, ex quo deum vivum cognovisset, et de sua, id est, de feminae conditione didicisset, laetiorem habitum, ne dicam gloriosiorem appetisset, ut non magis in sordibus ageret, et squalorem potius affectaret, ipsam se circumferens Evam lugentem et poenitentem, quo plenius id quod de Eva trahit (ignominiam dico primi delicti et invidiam perditionis humanae) omni satisfactionis habitu expiaret. In doloribus et anxietatibus paries, mulier, et ad virum

1) Al. benignitate. 2) Rig. fid. nubere: non expedit.

*) „Hactenus editiones Tertulliani librum nobis unum de habitu muliebri, alterum de cultu feminarum exhibebant. Nos utrumque de cultu feminarum inscripsimus, vetustissimi exemplaris Agobardini auctoritatem secuti, in quo servata prioris libri parte tantum dimidia posterior integer sic absolvitur: de cultu feminarum lib. II. explicit. Unde manifestum fit, sub eodem titulo praecessisse primum. Atque in librorum catalogo sic ambo citantur: De cultu feminarum." Rigaltius.

tuum conversio tua, et ille dominabitur tui[1]). Et Evam te esse nescis? Vivit sententia dei super sexum istum, in hoc seculo; vivat et reatus necesse est. Tu es diaboli ianua, tu es arboris illius resignatrix, tu es divinae legis prima desertrix, tu es quae eum persuasisti, quem diabolus aggredi non valuit; tu imaginem dei, hominem, tam facile elisisti; propter tuum meritum, id est mortem, etiam filius dei mori habuit. Et adornari tibi in mente est super pelliceas tuas tunicas? Age nunc, si ab initio rerum et Milesii oves tonderent, et Seres arbores nerent, et Tyrii tinguerent, et Phryges insuerent, et Babylonii intexerent, et margaritae canderent, et ceraunia coruscarent. Si ipsum quoque aurum iam de terra cum cupiditate prodisset, si iam et speculo tantum mentiri liceret, et haec Eva concupisset de paradiso expulsa, iam mortua, opinor. Ergo nec nunc appetere debet, aut nosse, si cupit reviviscere, quae nec habuerat nec noverat, quando vivebat. Ideo omnia ista damnatae et mortuae mulieris impedimenta sunt, quasi ad pompam funeris constituta.

2. Nam et illi qui ea constituerunt, damnati in poenam mortis deputantur, illi scilicet angeli[2]), qui ad filias hominum de coelo ruerunt, ut haec quoque ignominia feminae accedat. Nam cum et materias quasdam bene occultas et artes plerasque non bene revelatas seculo multo magis imperito prodidissent, siquidem et metallorum opera nudaverant et herbarum ingenia traduxerant et incantationum vires provulgaverant et omnem curiositatem usque ad stellarum interpretationem designaverant, proprie et quasi peculiariter feminis instrumentum istud muliebris gloriae contulerunt, lumina lapillorum, quibus monilia variantur, et circulos ex auro, quibus brachia arctantur, et medicamenta ex fuco, quibus lanae colorantur, et illum ipsum nigrum pulverem, quo oculorum exordia[3]) producuntur. Haec qualia sint, interim iam ex doctorum suorum qualitate et conditione pronuntiari potest, quod nihil ad integritatem peccatores, nihil ad castitatem adamatores, nihil ad timorem dei desertores spiritus aut monstrare potuerunt aut

---

1) Gen. 3, 16. — Al. p a r i s, m u l i e r, — d o m i n a t u r t u i.
2) „E libro Henochi haec desumta sunt." Semler. 3) Fr. Iun. coni. q u i b u s g e n a e c o l o r a n t u r — q u o o c u l o r u m e x o d i a p r o d.

praestare. Si doctrinae dicendae sunt, mali magistri male docuerint necesse est; si mercedes pro libidine, nullius rei turpis merces decora est. Quid autem tanti fuit ista monstrare sive conferre? utrumne mulieres sine materiis splendoris et sine ingeniis decoris placere non possent hominibus, quae adhuc incultae et incompositae, et, ut ita dixerim, crudae ac rudes angelos moverant? anne sordidi et per gratuitum usum contumeliosi amatores viderentur, si nihil feminis in connubium allectis contulissent? Sed haec non capit aestimare, nihil plus desiderare poterant, quae angelos possidebant, magno scilicet nupserant. Enimvero qui utique interdum cogitabant, unde cecidissent et post libidinum vaporata momenta coelum suspirabant, illud ipsum bonum feminarum naturalis decoris, ut caussam mali, sic remuneraverunt, ne eis profuisset felicitas sua, sed ut devectae de simplicitate et sinceritate una cum ipsis in offensam dei pervenirent. Certi erant, omnem et gloriam et ambitionem et affectationem per carnem placendi deo displicere. Hi sunt nempe angeli, quos indicaturi sumus, hi sunt angeli, quibus in lavacro renuntiamus, haec sunt utique, per quae ab homine iudicari meruerunt. Quid ergo facient apud iudices suos res eorum? quod est commercium damnaturis cum damnandis, opinor, quod Christo et Beliae? qua constantia tribunal illud ascendemus decreturi adversus eos, quorum munera appetimus? Nam et vobis eadem tunc substantia angelica repromissa, idem sexus, qui et viris, eandem iudicandi dignationem pollicetur. Nisi ergo hic iam praeiudicaverimus res eorum praedamnando, quas in illis damnaturi sumus, illi potius nos iudicabunt atque damnabunt.

3. Scio scripturam Enoch, quae hunc ordinem angelis dedit, non recipi a quibusdam, quia nec in armarium Iudaicum admittitur. Opinor, non putaverunt illam ante cataclysmum editam post eum casum orbis omnium rerum abolitorem salvam esse potuisse. Si ista ratio est, recordentur, pronepotem ipsius Enoch fuisse superstitem cataclysmi Noe, qui utique domestico nomine et haereditaria traditione audierat et meminerat de proavi sui penes deum gratia et de omnibus praedicatis eius, cum Enoch filio suo Matusalae nihil aliud mandaverit, quam ut notitiam eorum posteris suis traderet. Igitur sine dubio potuit Noe in praedicationis delegatione successisse, vel quia et alias non tacuisset

tam de dei conservatoris sui dispositione quam de ipsa domus suae gloria. Hoc si non tam expedite haberet, illud quoque assertionem scripturae illius tueretur. Perinde potuit abolefactam eam violentia cataclysmi in spiritu rursus reformare, quemadmodum et Hierosolymis Babylonia expugnatione deletis omne instrumentum Iudaicae literaturae per Esdram constat restauratum. Sed cum Enoch eadem scriptura etiam de domino praedicarit, a nobis quidem nihil omnino reiiciendum est, quod pertineat ad nos. Et legimus, omnem scripturam aedificationi habilem divinitus inspirari [1]). A Iudaeis potest iam videri propterea reiecta, sicut et cetera fere quae Christum sonant. Nec utique mirum hoc, si scripturas aliquas non receperunt de eo locutas, quem et ipsum coram loquentem non erant recepturi. Eo accedit, quod Enoch apud Iudam apostolum testimonium possidet [2]).

4. Nulla nunc muliebri pompae nota inusta sit praedamnationis de exitu auctorum, nihil angelis illis imputetur praeter [3]) repudium coeli et matrimonium carnis: rerum ipsarum qualitates examinemus, ut consilia quoque concupiscentiae earum deprehendamus. Habitus feminae duplicem speciem circumfert, cultum et ornatum. Cultum dicimus, quem mundum muliebrem vocant, ornatum, quem immundum muliebrem convenit dici. Ille in auro et argento et gemmis et vestibus deputatur, iste in cura capilli et cutis et earum partium corporis quae oculos trahunt; alteri ambitionis crimen intendimus, alteri prostitutionis: ut iam hinc prospicias, dei ancilla, quid ex his disciplinae tuae conveniat, quae de diversis institutis censearis, scilicet humilitatis [4]) et castitatis.

5. Aurum et argentum principes materiae cultus secularis id sint necesse est, unde sunt, terra scilicet, plane gloriosior, quoniam in maledictorum metallorum feralibus officinis poenali opera deplorata nomen terrae in igni reliquit, atque exinde de tormentis in ornamenta, de suppliciis in delitias, de ignominiis in honores, metalli refuga mutatur [5]). Sed et ferri et aeris et aliarum vilissimarum materiarum par conditio est, et terreni generis et metallici

---

1) 2. Tim. 3, 16. 2) Ep. Iudae v. 14. 3) Msc. Wouweri et Rig. propter repudium. 4) Rig. humanitatis. 5) Cf. Plinii hist. nat. lib. 33. prooem. et c. 1.

operis, quo nihilo generosior iudicari possit auri et argenti substantia penes naturam. Quod si de qualitate usus, gloria est auro et argento; atquin magis ferro et aeri, quorum ita disposita est utensilitas, ut et proprias operas plures et necessariores exhibeant rebus humanis et nihilominus auri et argenti de suo vicem accommodent iustioribus caussis. Nam et annuli ferro fiunt, quaedam esui et potui vascula ex aere adhuc servat memoria antiquitatis. Viderit, si etiam ad spurca instrumenta auri et argenti demens copia deservit. Certe nec ager auri opere paratur, nec navis argenti vigore contexitur. Nullus bidens aurum demergit in terram, nullus clavus argentum intimat tabulis. Taceo totius vitae necessitates ferro et aeri innixas: cum illae ipsae divites materiae et de metallis refodi et in quocunque usu procudi sine ferri et aeris operario vigore non possint[1]). Iam igitur aestimandum est, unde obveniat tanta dignitas auro et argento, cum et consanguineis, quantum ad genus, et potioribus, quantum ad utensilitatem, materiis praeferantur.

6. Sed et lapillos istos, qui cum auro superbiam iungunt, quid aliud interpreter, nisi lapillos et calculos et eiusdem terrae minutalia, nec tamen aut fundamentis demandandis aut parietibus moliendis aut fastigiis sustinendis aut tectis densandis necessaria? Solum[2]) hunc mulierum stuporem aedificare noverunt, quia tarde teruntur, ut niteant, et subdole substruuntur, ut floreant, et anxie forantur, ut pendeant, et auro lenocinium mutuum praestant. Sed si quid de mari Britannico aut Indico ambitio piscatur, conchae genus est, non dico conchylio aut ostreo, sed nec peloride gratius de sapore. Ad hoc enim conchas noverim maris poma. Quod si concha illa aliquid intrinsecus pustulat, vitium eius magis debet esse, quam gloria. Et licet margaritum vocetur, non aliud tamen intelligendum, quam conchae illius aliqua dura et rotunda verruca. Aiunt et de frontibus draconum gemmas erui, sicut et in piscium cerebris lapidositas quaedam est. Hoc quoque deerit Christianae, ut de serpente cultior fiat. Sic calcabit diaboli caput,

1) Ita Rig.; alii: et de metallis refodiendae et in qu. usu producendae sine ferri et aeris operario vigore (Lat. et ed. Fran. vigere) non possint. 2) Cod. Agob.: Olim h. m. splendorem etc.

dum de capite eius, cervicibus suis aut ipsi capiti ornamenta struit?

7. Haec omnia de raritate et peregrinitate sola gratiam possident. Denique intra terminos suos patrios non tanti habentur. Semper abundantia contumeliosa in semetipsam est. Apud barbaros quosdam, quia vernaculum est aurum et copiosum, auro vinctos in ergastulis habent, et divitiis malos onerant, tanto locupletiores, quanto nocentiores. Aliquando revera inventum est, quomodo et aurum non ametur. Gemmarum quoque nobilitatem vidimus Romae de fastidio Parthorum et Medorum ceterorumque gentilium suorum coram matronis erubescentem, nisi quod nec ad ostentationem fere habentur. Latent in cingulis [1]) smaragdi, et cylindros vaginae suae solus gladius sub sinu novit, et in peronibus uniones emergere de luto cupiunt. Nihil denique tam gemmatum habent, quam quod gemmatum [2]) esse non debet, si non comparet aut ideo comparet, ut neglectum quoque ostendatur.

8. Proinde et vestium de coloribus honorem servi etiam eorum terunt. Sed et parietes Tyriis et Hyacinthinis et illis regiis velis, quae vos operose resoluta transfiguratis, pro pictura abutuntur. Vilior est apud illos purpura, quam rubrica. Quis enim est vestium honor iustus de adulterio colorum iniustorum? Non placet deo, quod non ipse produxit, nisi si non potuit purpureas et aerinas [3]) oves nasci iubere. Si potuit, ergo iam noluit; quod deus noluit, utique non licet fingi. Non ergo natura optima sunt ista, quae a deo non sunt, auctore naturae; sic a diabolo esse intelliguntur, ab interpolatore naturae. Alterius enim esse non possunt, si dei non sunt, quia aemuli sint necesse est, quae dei non sunt; alius autem praeter diabolum et angelos eius aemulus dei non est. Ceterum si materiae ex deo sunt, non statim et huiusmodi fructus illarum [4]). Nam et

---

1) Rig. e cod. Agob. Latent in circulis sm. 2) Ita Rigalt.; alii: Denique tam gemm. hab., quod gemmatum etc. 3) Rhen. earinas (ἐαρινας), alii: arinas, alii: aërias; Rig. e msc. aerinas. Cf. Ovidii art. am. 3, 173. 4) Sic Rig., resectis reliquis verbis, quae ex Plinii (H. N. 9, 33 sqq.) descriptione margaritarum et unionum huc illata in aliis codd. legebantur: Ceterum m. ex d. s., non st. et huiusm. fr. latere in omnibus quaeritur, et unde sint conchae, et qua dispositione de-

omnes istae profanae spectaculorum secularium voluptates, sicut de ipsis suum volumen edidimus[1]), ipsa etiam idololatria ex rebus dei constat: non tamen ideo circi furoribus aut arenae atrocitatibus aut scenae turpitudinibus Christianum affici oportet, quia deus et equum et pantheram et vocem homini dedit; nec ideo idololatriam impune faciet Christianus, quia dei conditio est et thus et merum et ignis qui vescitur et animalia quae victimae fiunt, cum et ipsa materia quae adoratur dei sit. Sic ergo et circa actum materiarum census a deo descendens, propterea excusatus, deo extraneum* ut reum scilicet gloriae seculum[2]).

9. Nam ut quaeque rerum per singulas quasque terras et unamquamque regionem maris[3]) a deo distributa sunt, invicem sibi peregrina, apud exteros mutuo rara, apud vos[4]) iure, si utique vel appetuntur vel negliguntur, quia non tantus est in illis fervor gloriae inter domesticos frigidae. Sed enim ex possessionum distributione, quam deus ut voluit ordinavit, raritas et peregrinitas apud extraneos semper gratiam inveniens, de simplici caussa non habendi quae deus alibi collocavit, concupiscentiam concitat habendi. Ex hac vitium aliud extenditur, immoderate habendi: quod, etsi forte habendum sit, modus tamen debetur. Haec erit ambitio, unde et nomen eius interpretandum est, quod concupiscentia apud animum ambiente nascatur ad gloriae votum, grande scilicet votum, quod, ut diximus, non natura, nec veritas, sed vitiosa animi passio concupiscentia commendavit, et alia vitia ambitionis et gloriae. Sic et pretia rebus inflammavit, ut se quoque accenderet. Non tanto maior fit concupiscentia, quanto magni fecit, quod concupiit? De brevissimis loculis patrimonium grande profertur; uno lino decies sestertium inseritur; saltus et insulas tenera cervix fert; graciles aurium cutes calendarium

---

currant, et ubi collocentur. (et ubi spem suam collocent, liber Agob.) Latin. emend. Ceterum si materiae ex deo sunt, non statim et huiusmodi fructus; latet in omnibus, quaeritur; et unde etc.

1) Lib. de spectaculis. 2) Hunc locum, in quo verbum aliquod excidisse videtur, sic correxit Rig. census a deo descendens accusat deo extraneum ut r. sc. gl. secularis. 3) Praeter Rigaltium ceteri: materiis. 4) Iunius: apud vos, iure sic utique etc. Rig.: apud suos, si utique etc. Sed vel hac emendatione locus nondum est sanatus.

expendunt, et sinistra per singulos digitos de saccis singulis ludit[1]). Hae sunt vires ambitionis, tantarum usurarum substantiam uno et muliebri corpusculo baiulare.

DE CULTU FEMINARUM.

LIBER SECUNDUS.*)

1. Ancillae dei vivi, conservae et sorores meae, quo iure deputor vobiscum, postremissimus equidem meo iure conservitii et fraternitatis, audeo ad vos facere sermonem[2]), non utique affectationis, sed affectioni procurans in caussa vestrae salutis. Ea salus nec feminarum modo, sed etiam virorum, in exhibitione praecipue pudicitiae statuta est. Nam cum omnes templum dei simus, illato in nos et consecrato spiritu sancto eius templi aedituus et antistes[3]) pudicitia est, quae nihil immundum nec profanum inferri sinat, ne deus ille, qui inhabitat, inquinatam sedem offensus derelinquat. Sed modo nos non de pudicitia, cui indicendae et exigendae sufficiunt instantia ubique divina praecepta, verum de pertinentibus ad eam, id est qualiter vos incedere oporteat. Pleraeque enim, quod ipsum mihi utique [reprehendendo in omnibus] reprehendere deus permittat, aut ignorantes simpliciter aut dissimulantes audacter ita ingrediuntur, quasi pudicitia in sola carnis integritate et stupri aversione consistat, nec quicquam extrinsecus opus sit, de cultus dico et ornatus dispositione. Sed enim perseverant in pristinis[4]) studiis formae et nitoris, eandem

*) Huius libri tot loci a Rigaltio ex auctoritate cod. Agob. mutati sunt, ut videatur iste prope novus factus esse. Inde in sqq. praecipuam scripturae varietatem ita annotavimus, ut Rigaltio novam recensionem tribueremus, Semleri nomine scripturam receptam indicaremus.

1) Plinii H. N. 33, 2. 2) Seml. postremissimus omnium? qui de meo iure — ad vos verba ista facere, non utique affectationi (Rig. affectionis) sed etc. 3) Rig. aeditua et antistita. 4) Vv. Sed e. p. in pristinis delevit Rig.

sui speciem [1]) circumferentes, quam feminae nationum, a quibus abest conscientia verae pudicitiae, quia nihil verum in his, qui deum nesciunt praesidem et magistrum veritatis. Nam etsi qua in gentilibus pudicitia credi potest, usque adeo eam imperfectam et inconditam constat, ut licet in animo aliquatenus tenax sui agat, in habitus tamen licentia sese dissolvat, pro perversitate gentilium appetendo [2]), cuius rei devitat effectum. Quota denique est, quae nec placere quidem extraneis concupiscat? quae non velit iccirco se expingere, ut neget appetitum? [3]) quamquam et hoc gentili pudicitiae familiare sit, non delinquere; attamen velle vel etiam nolle, attamen non denegare. Quid mirum? perversa sunt omnia, quae a deo non sunt. Videant igitur, quae non totum bonum obtinendo facile et quod obtinent malo commiscent. Vos ab illis, ut in ceteris, incessu quoque devertere necessarium est, quoniam perfectae esse debetis, sicut pater vester qui est in coelis.

2. Perfectae autem, id est, Christianae pudicae [4]), appetitionem sui, non tantum non appetendam, sed etiam exsecrandam vobis sciatis: primo, quod non de integra conscientia venit studium placendi per decorem, quem naturaliter invitatorem libidinis scimus; quid igitur in te excitas malum istud? quid invitas, cuius te profiteris extraneam? tum quod tentationibus viam aperire non debemus, quae nonnunquam quod deus a suis abigat instando perficiunt, certe vel spiritum scandalo permovent. Debemus quidem ita sancte et tota fidei substantia incedere, ut confessae et securae simus de conscientia nostra, optantes perseverare id in nobis, non tamen praesumentes. Nam, qui praesumit, minus veretur, minus praecavet, plus periclitatur [5]). Timor fundamentum salutis est, praesumptio impedimentum timoris. Utilius ergo, si speremus nos posse delinquere, quam si praesumamus non posse; sperando enim timebimus, ti-

---

1) Ita Wouwer.; Seml. eandem sui circ.; Rig. eand. superficiem circ. 2) Seml. dissolvat propter veritatem (al. pr. vanitatem) gentilium, solatium appetendo etc. 3) Rig. quae non vel idcirco se expingi curet? et neget appetitum? 4) Rig. quoniam perfectae i. e. chr. pudicitiae, app. etc. ceteris verbis omissis. 5) Rig. Nam qui praesumit, minus iam veretur; qui minus veretur, minus praecavet; qui minus praecavet, plus periclitatur.

mendo cavebimus, cavendo salvi erimus; contra si praesumamus neque timendo neque cavendo, difficile salvi erimus. Qui securus agit, non est sollicitus, non possidet tutam et firmam securitatem. At qui sollicitus est, is vere poterit esse securus. Et de suis quidem servis dominus pro misericordia sua curet, ut etiam praesumere illis de bono suo feliciter liceat. Quid autem alteri periculo sumus? quid alteri concupiscentiam importamus? quam si dominus ampliando legem a facto stupri non discernit in poena[1]), nescio an impune habeat, quae alicui fuerit caussa perditionis. Perit enim ille simul in tua forma, si concupierit[2]), et admisit iam in animo, quod concupivit, et facta es tu gladius illi. Ut[3]) a culpa vaces, ab invidia non liberaberis; ut cum in alicuius agro latrocinium gestum est, crimen quidem dominum non contingit[4]), dum rus tamen eius ignominia notatur, ipse quoque infamia aspergitur. Expingamus nos, ut alteri pereant? Ubi est ergo: Diliges proximum tuum sicut te ipsum[5]); nolite vestra tantum curare[6]), sed alterius? Nulla enunciatio spiritus sancti ad praesentem tantum materiam et non ad omnem utilitatis occasionem dirigi et suscipi debet[7])? Cum igitur et nostra et aliorum caussa versetur in studio periculosissimi decoris, iam non tantum confictae et elaboratae pulchritudinis[8]) suggestum recusandum a vobis sciatis, sed etiam naturalis speciositatis obliterandum dissimulatione et incuria, ut proinde oculorum incursibus molestum. Nam etsi accusandus decor non est, ut felicitas corporis, ut divinae plasticae accessio, ut animae aliqua vestis urbana[9]); timendum tamen est vel propter iniuriam et violentiam spectatorum, quae[10]) etiam pater fidei Abraham in uxoris suae specie pertimuit, et sororem mentibus Saram[11]), salutem contumelia redemit.

---

1) Cod. Agob. quasi deus non ampliando legem a facto stupri concupiscentiam non discernat in poena. 2) Simul ut tuam formam concup. Rig. qui etiam delevit vv. quae sequuntur: et admisit — concupivit. 3) Rig. gladius illi, ut etsi a culpa vaces, ab inv. n. libereris. 4) Rig. continget; Seml. constringit, dum res tamen etc. 5) Matth. 19, 19. 22, 39. 6) Seml. nolite vestra cur. 7) Seml. potest. 8) Seml. libidinis, Fr. Iunius: cupidinis. 9) Sic Gelen. et ed. Fran.; Rig. vestis bona; Seml. vestitus bona. 10) Rig. viol. sectatorum, quam etc. 11) Cod. Agob.: et Isaac sororem ementitus Rebeccam.

3. Nunc non sit timenda dignitas formae, ut nec possidentibus gravis, nec appetentibus exitiosa, nec coniunctis periculosa; non exposita tentationibus, non circumdata scandalis existimetur: sufficit, quod angelis dei non est necessaria. Nam ubi pudicitia, ibi vacua pulchritudo, quia proprie usus et fructus pulchritudinis luxuria, nisi si quis aliam messem decori corporis arbitratur. Illae sibi formositatem et datam extendant et non datam conquirant, quae quod ab illa flagitatur, sibi quoque praestare se putant, cum alteri praestant? Dicet aliquis: quid ergo non est exclusa luxuria admissa castitate? laude formae sola frui et de bono corporis gloriari licet[1]). Viderit, quem iuvat de carne gloriari. Nobis autem primo quidem nullum gloriae studium, quia gloria exaltationis ingenium est. Porro exaltatio non congruit professoribus humilitatis ex praescriptis dei. Deinde si omnis gloria vana et stuporata, quanto magis quae in carne, nobis duntaxat? Nam etsi gloriandum est, in spiritus bonis, non in carne placere velle debemus, quia spiritualium sectatores sumus; in quibus operamur, illis et gaudeamus; de his gloriam carpamus, de quibus salutem speramus. Plane gloriabitur Christianus etiam in carne, sed cum propter Christum lacerata duraverit, ut et spiritus in ea coronetur, non ut oculos et suspiria adolescentium post se trahat. Ita quod ex omni parte in vobis vacat, merito et non habentes fastidiatis et habentes negligatis. Sancta femina sit naturaliter speciosa, non adeo sit occasioni; certe si fuerit, non ignorare, sed etiam impedire se debet[2]).

4. Quasi gentilibus dicam, gentili communionum praecepto alloquens vos, solis maritis vestris placere debetis. In tantum autem placebitis eis, in quantum alteris placere non curaveritis. Securae estote, benedictae; uxor nulla deformis est marito suo; satis placuit, cum electa est, seu moribus seu forma commendata. Ne qua vestrum putet, si temperaverit a compositione sui, se[3]) odium et aversionem maritorum prosecuturam. Omnis maritus castitatis exactor est; formam vero fidelis non expostulat, quia non

---

1) Rig. castitate, laudes corporis gloriam licet? 2) Rig. Sanctae feminae, si natur. speciosae, non adeo sit occasio, certe si fuerit, non adiuvare, sed etiam impedire debet. 3) Particulam se hic inserendam putavimus.

iisdem bonis, quae gentiles putant, capimur; infidelis contra etiam suspectam habet, vel propter illam sceleratam in nos opinionem[1]) gentilium. Cui ergo pulchritudinem tuam nutris? si fidelis, non exigit, si gentilis, non credit[2]). Quid gestis aut suspecto aut non desideranti placere?

5. Haec utique non ad crudam in totum et ferinam habitudinem insinuandam[3]) vobis suggeruntur; nec de bono squaloris et paedoris suademus[4]), sed de modo et cardine et iustitia corporis excolendi. Non supergrediendum ultra quam simplices et sufficientes munditiae concupiscunt, ultra quam domino placet. In illum enim delinquunt, quae cutem medicaminibus ungunt[5]), genas rubore maculant, oculos fuligine collinunt[6]). Displicet illis nimirum plastica dei, in ipsis redarguunt[7]), reprehendunt artificem omnium. Reprehendunt enim, cum emendant, cum adiiciunt, utique ab adversario artifice sumentes additamenta ista, id est diabolo[8]). Nam quis corpus monstraret mutare, nisi qui et hominis spiritum malitia transfiguravit? Ille indubitate huiusmodi ingenia concinnavit, ut in nobis quodammodo manus deo inferret[9]). Quod nascitur, opus dei est; ergo quod fingitur[10]), diaboli negotium est. Divino operi satanae ingenia superducere quam scelestum est! Servi nostri ab inimicis nostris nihil mutuantur, milites ab hoste imperatoris sui nihil concupiscunt. De adversario enim eius, in cuius manu sis, aliquid usui postulare, transgressio est. Christianus a malo illo adiuvabitur? nescio an hoc nomen ei perseveret. Erit enim eius, de cuius doctrinis instrui concupiscit. Quantum autem a vestris disciplinis et professionibus aliena sunt, quam indigna nomine Christiano faciem fictam gestare, quibus simplicitas omnis indicitur; effigie mentiri, quibus lingua non licet; appetere, quod datum non sit[11]), quibus alienum abstinentiam in specie exercere, quibus studium pudicitiae est[12])! Credite, benedictae, quo-

---

1) Rig. vel ex illa scelerata in nos opinione. 2) Rig. si infideli, simplicem non credit. 3) Rig. non in crudam — insinuanda etc. 4) Seml. de bono corporis squalorem, sed de pudoris suad. 5) Rig. urgent. 6) Ita ed. Fran. et all.; Seml. colligunt, Rig. porrigunt. 7) Rig. in ipsis se nimirum arguunt. 8) Rig. additamenta. Is est diabolus. 9) Rig. ut in vobis pareat manus vos quodammodo deo inferre. 10) Rig. infingitur (ἐμπλάττεται). 11) Cod. Agob. quod ad tuum non sit. 12) Rig. qui-

modo praecepta dei custodietis, liniamenta eius in vobis non custodientes?

6. Video quasdam et capillum croco vertere, pudet eas etiam nationis suae, quod non Germanae aut Gallae sint procreatae; ita patriam capillo transferunt[1]); male ac pessime sibi auspicantur flammeo capite, et decorum putant, quod inquinant. Atque et detrimentum crinibus medicaminum vis inurit et cerebro perniciem, etiam cuiuslibet sinceri humoris assiduitas reservat, tum solis animando simul et siccando capillo exoptabilis ardor[2]). Quis decor cum iniuria? quae cum immunditiis pulchritudo? Crocum capiti suo mulier Christiana ingeret, ut in aram? Quodcunque enim immundo spiritui excremari solet, id nisi probis et necessariis et salutaribus usibus adhibeatur, ad quod creatura dei prospecta est, sacrificium videri potest. Sed enim dominus ait: quis vestrum potest capillum atrum ex albo facere, aut album ex atro[3])? Itaque revincunt deum; ecce, inquiunt, pro albo vel atro flavum facimus gratia faciliorem; quamvis et atrum ex albo conantur facere, quas poenituit ad senectam usque vixisse. Pro temeritatem! erubescit aetas exoptata votis, furtum confitetur[4]), adolescentia, in qua delinquimus, suspiratur, occasio gravitatis interpolatur. Absit a sapientiae filiabus stultitia tanta. Senectus, cum plus occultari studuerit, plus detegetur[5]). Haec est aeternitas nostra de capitis iuventute[6]). Hanc incorruptibilem habemus semper induere ad domum domini, quam ἀκακία pollicetur[7]). Bene properatis ad dominum, bene festinatis excedere de isto iniquissimo seculo, quibus in fine[8]) appropinquare deforme est.

7. Quid enim tanta ornandi[9]) capitis operositas ad salutem subministrat? Quid crinibus vestris quiescere non licet, modo substrictis, modo relaxatis, modo suscitatis, modo elisis? Aliae gestiunt in cincinnis[10]) coërcere, aliae,

---

bus alieni abstinentia traditur? adulterium in sp. ex.; qu. st. pud. sit?

1) Rig. ita iam capillos transf. 2) Rig. ardor nocet. 3) Matth. 5, 36. 4) Rig. conficitur. 5) Rig. detinetur. 6) Rig. aet. vera de capilli iuv. 7) Rig. Hanc incorruptibilitatem habemus superinduere ad novam domum, quam monarchia pollicetur. 8) Latinius: in finem, Rig.: ad finem propinquare. 9) Rhen. e cod. Gorz.: ornandi; alii: ordinandi. 10) Al. in cincinnos.

ut vagi et volucres elabantur, non bona simplicitate. Affigitis praeterea nescio quas enormitates sutilium[1]) atque textilium capillamentorum, nunc in galeri modum quasi vaginam capitis et operculum verticis, nunc in cervicem retro suggestum. Mirum, quod non contra domini praecepta contenditur. Ad mensuram neminem sibi adiicere posse pronuntiatum est. Vos plane adiicitis ad pondus collyrias quasdam vel scutorum umbilicos[2]) cervicibus astruendo. Si non pudet enormitatis, pudeat inquinamenti, ne exuvias alieni capitis forsitan immundi, forsitan nocentis et gehennae destinati, sancto et Christiano capiti supparetis. Imo omnem hanc ornatus servitutem a libero capite propellite. Frustra laboratis ornatae videri, frustra peritissimos quosque structores capillaturae adhibetis. Deus vos velari iubet, credo, ne quarundam capita videantur. Atque [utinam miserrimus ego] in illo die Christianae exsultationis [vel inter calcanea vestra caput elevem[3])!] videbo, an cum cerussa et purpurisso et croco et in illo ambitu capitis resurgatis, an taliter expictas angeli in nebula sublevent obviam Christo. Si nunc bona et dei sunt, tunc quoque occurrent resurgentibus corporibus et sua loca agnoscent. Sed non potest resurgere, nisi caro et spiritus solus ac purus; damnata sunt igitur, quae in carne et spiritu non resurgunt, quia dei non sunt. Damnatis hodie abstinete. Hodie vos deus tales videat, quales tunc videbit.

8. Videlicet nunc et vir et sexus aemulus[4]) feminas a suis depello. An et nobis quaedam respectu obediendae gravitatis[5]) propter metum debitum domino detrahuntur? siquidem et viris propter feminas, ut feminis propter viros, vitio naturae ingenita est placendi voluntas, propriasque praestigias formae et hic sexus sibi agnoscit, barbam acrius caedere, intervellere, circumradere, capillum disponere, etiam colorare[6]) canitiem, primam quamque subducere totius cor-

---

1) Seml. simplicitate custoditis. Praeterea — subtilium etc. Vv. sutilium atque text. desunt in ed. Rig. 2) Rig. colluras quasd. etc. Alii: collyridas quasd. — Scaliger: sputorum umbilicos (παμφόλυγας). 3) Vv. uncinis inclusa a manu librarii male sedula videntur illata esse. 4) Rig. nunc vir ut sexu aemulus. 5) Rig. e cod. Agob. obeundae gratuitatis. Lat.: obeundae gravitatis. 6) Rig. et decolorare.

poris lanuginem, pigmento quoque muliebri distinguere[1]), cetera pulveris cuiusdam asperitudine laevigare, tum speculum omni occasione consulere, anxie inspicere, cum tamen, cognito deo adempta placendi voluntate, per luxuriae vacationem omnia illa ut otiosa, ut hostilia pudicitiae[2]) recusantur. Nam ubi deus, ibi pudicitia, ibi gravitas adiutrix et socia eius. Quo ergo pacto pudicitiam sine instrumento suo, id est, sine gravitate tractabimus? quomodo autem gravitatem administrandae pudicitiae adhibemus, nisi et in facie et in cultu et in totius hominis contemplatione severitas circumferatur?

9. Quamobrem erga vestitum quoque et reliqua compositionis vestrae impedimenta proinde vobis curanda est amputatio et decussio redundantioris nitoris. Nam quid prodest, faciem quidem frugi et expeditam et simplicitatem condignam divinae disciplinae exhibere, cetera vero corporis laciniosis pomparum et delitiarum ineptiis occupare? Hae pompae quam de proximo curent luxuriae negotium et obstrepant pudicitiae disciplinis, dignoscere in facili est, quod gratiam decoris cultus societate prostituant; adeo, si desint, irritam et ingratam reddunt, velut exarmatam[3]) et naufragam. Contra si forma defecit, adminiculum nitoris quasi de suo gratiam supplet. Aetates denique requietas iam et in portum modestiae subductas splendor et dignitas cultus avocant et severitatem appetitionibus inquietant, compensantibus scilicet habitus irritamento pro frigore aetatis. Ergo, benedictae, primo quidem ut lenones et prostitutores vestitus et cultus ne in vos admiseritis; tum si quas vel divitiarum [suarum] vel natalium vel retro dignitatum ratio compellit ita pompaticas progredi, ut sapientiam[4]) consecutae temperare saltem ab huiusmodi curate, ne totis habenis licentiam usurpetis praetextu necessitatis. Quomodo enim humilitatem, quam Christiani profitemur, implere poterimus[5]), non repastinantes divitiarum vestrarum vel elegantiarum usum, quae ad gloriam faciunt? Gloria autem exaltare, non humiliare consuevit. Non enim utemur nostris?

---

1) Rig. distringere. 2) Rig. per lux. occasionem o. i. ut ot. aut hostilia recus. 3) Seml. exornatam. 4) Rig. ut sap. non videantur consecutae, temp. malum huiusmodi curate. 5) Rig. quam nostri profitentur, implere poteritis.

Quis autem prohibet uti? Secundum apostolum tamen, qui nos uti monet mundo isto, quasi non abutamur. Praeterit enim, inquit, habitus huius mundi. Et qui emunt, inquit, sic agant, quasi non possidentes. Cur ita? quoniam praemiserat, dicens: Tempus in collecto est[1]. Si ergo uxores quoque ipsas sic habendas demonstrat, tanquam non habeantur, propter angustias temporum, quid de vanis his instrumentis earum? Non enim et ita multi faciunt, et se spadonatui adsignant propter regnum dei[2], tam fortem et utique permissam voluptatem sponte ponentes? Quidam[3] ipsam dei creaturam sibi interdicunt, abstinentes vino et animalibus esculentis[4], quorum fructus nulli periculo aut sollicitudini adiacent; sed humilitatem animae suae in victus quoque castigatione deo immolant. Satis igitur et vos usae estis divitiis atque deliciis, satis dotum vestrarum fructum decidistis ante notitiam salutarium disciplinarum. Nos sumus, in quos decurrerunt fines seculorum. Nos destinati a deo ante mundum in aestimationem temporum; tanquam[5] castigando et castrando, ut ita dixerim, seculo erudimur a domino. Nos sumus circumcisio omnium et spiritalis et carnalis, nam spiritu et carne secularia circumcidimus[6].

10. Nimirum enim deus demonstravit succis herbarum et concharum salivis incoquere lanas. Exciderat illi, cum universa nasci iuberet, purpureas et coccineas oves mandare: Deus et ipsarum vestium officinas commentus, quae leves et exiles solo pretio graves essent; deus et auri tanta opera produxit, complectendis et distinguendis lapillis; scrupulosa deus auribus vulnera intulit, et tanti habuit vexationem operis sui et cruciatus infantiae tunc primum dolentis, ut ex illis ad ferrum nati corporis cicatricibus grana nescio quae penderent, quae plane Parthi per omnia quaeque sua[7] bullarum vice inserunt, quamquam et aurum ipsum, cuius vos gloria occupat, cuidam genti ad vincula servire referunt gentilium literae. Adeo non veritate bona sunt, sed raritate; artibus autem per angelos peccatores, qui et ipsas materias prodiderunt, inductis, opero-

---

1) 1. Cor. 7, 29—31. 2) Matth. 19, 12. 3) Rig. Numquid non aliqui. 4) Praeter Rigaltium omnes: exulantes. 5) Rig. in extimatione temporali. Itaque castig. 6) Rig. nam et in spiritu et in carne circumcidimur. 7) Rig. Parthi peronibus quoque suis bull. vice ins.

sitas cum raritate commissa pretiositatem et ex ea libidinem possidendae pretiositatis feminarum excitavit. Quod si iidem angeli, qui et materias eiusmodi et illecebras detexerunt, auri dico et lapidum illustrium et operas eorum tradiderunt, et iam ipsum calliblepharum vellerumque tincturas inter cetera docuerunt[1]), damnati a deo sunt, ut Enoch refert: quomodo placebimus deo, gaudentes rebus illorum, qui iram et animadversionem dei provocaverunt? Nunc deus ista prospexerit, deus permiserit; nullam de conchylio vestem Esaias[2]) increpet, nullas lunulas reprobet, nullum botronatum retundat: tamen non ut gentiles, ita nos quoque nobis adulemur, institutorem deum solummodo existimantes, non etiam dispectorem institutorum suorum. Quanto enim melius[3]) et cautius egerimus, si praesumamus, omnia quidem a deo provisa tunc et in seculo posita, uti nunc essent[4]), in quibus disciplina servorum eius probaretur, ut per licentiam utendi continentiae experientia procederet[5]). Nonne sapientes patresfamiliae de industria quaedam servis suis offerunt atque permittunt, ut experiantur, an et qualiter permissis utantur, si probe, si modeste[6])? Quanto autem laudabilior, qui abstinuerit in totum, qui timuerit etiam indulgentiam domini? Sic igitur et apostolus: Omnia, inquit, licent, sed non omnia aedificant[7]). Quanto facilius illicita timebit, qui licita verebitur?

11. Quae autem vobis caussa est exstructius prodeundi, cum remotae sitis ab his, quae talium indigent. Nam nec templa circuitis, nec spectacula postulatis, nec festos dies gentilium nostis. Propter istos enim conventus et mutuum videre ac videri omnes pompae in publicum proferuntur, ut aut luxuria negotietur aut gloria insolescat? Vobis autem nulla procedendi caussa non tetrica: aut imbecillus aliquis ex fratribus visitandus, aut sacrificium offertur, aut dei verbum administratur. Quidvis horum gravitatis et sanctitatis negotium, et cui opus non sit habitu

---

1) Inde a vv. Adeo non veritate etc. secuti sumus recensionem Rigaltii, quum quae a ceteris edita sunt intelligi nequeant. 2) Ies. 3, 18 sqq. 3) Rig.: utilius. 4) Ita recte h. l. emend. Fr. Iunius; ceteri: esset. 5) Rig. cont. experimenta procederent. 6) Rig. moderate. 7) Rig. expediunt. — 1 Cor. 10, 23.

extraordinario et composito et soluto[1]. Ac si necessitas amicitiarum officiorumque gentilium vos vocat, cur non vestris armis indutae proceditis? tanto magis, quanto ad extraneas fidei? ut sit inter ancillas diaboli et dei discrimen, ut exemplo sitis illis, ut aedificentur in vobis, ut, quomodo ait apostolus, magnificetur deus in corpore vestro[2]; magnificatur autem in corpore per pudicitiam, utique et per habitum pudicitiae competentem. Sed enim dicitur a quibusdam, ne blasphemetur nomen[3] eius in nobis, si quid de pristino habitu et cultu detrahamus. Non auferamus ergo nobis et[4] vitia pristina; simus et moribus iisdem, si et superficie eadem, et tunc vere non blasphemabunt nationes. Grandis blasphemia est, qua[5] dicatur: ex quo facta est Christiana, pauperius incedit. Timebis pauperior videri, ex quo locupletior facta es, et sordidior, ex quo mundior? Secundum gentilium, an secundum dei placitum incedere Christianos oportet?

12. Optemus tantummodo ne iustae blasphemationis caussa simus. Quanto autem magis blasphemabile est, si, quae sacerdotes pudicitiae dicimini, impudicarum ritu procedatis cultae et expictae? Aut quid minus habent infelicissimae illae publicarum[6] libidinum victimae? quas si quae leges a matronis[7] et matronalibus decoramentis coërcebant, iam certe seculi improbitas quotidie insurgens honestissimis quibusque feminis usque ad errorem dignoscendi coaequavit; quamquam lenocinia formae nunquam non prostituto corpori coniuncta et debita etiam scripturae suggerunt. Illa civitas valida, quae super septem montes et plurimas aquas praesidet, cum prostitutae appellationem a domino meruisset[8], quali habitu appellationi suae comparata est? Sedet certe in purpura et coccino et auro et lapide pretioso. Quam maledicta sunt, sine quibus non potuit maledicta et prostituta describi! Thamar illa[9], quia se expinxerat et ornaverat, iccirco Iudae suspicione visa est

---

1) A. Neander emend. hab. extraord. et soluto, sed composito. 2) Phil. 1, 20., 1. Cor. 6, 20. 3) Rom. 2, 24. 4) Vv. nobis et delevit Rig. 5) Gelenius aliique: blasph., si qua dic. — incedere. Rig. blasph. est, ex qua dic. — incedit. 6) Al. impudicarum. 7) Rig. maritalibus. 8) Rig. praesidet, prostitutae app. a dom. meruit. Sed quali hab. etc. 9) Gen. 38, 14 sq.

quaestui sedere; adeo, quia sub velamento latebat, habitus qualitate quaestuariam mentiente, et fecit, ut quaestuariam et voluit et compellavit et pactus est[1]). Unde addiscimus adversus congressus etiam et suspiciones impudicas providendum omni modo esse. Quid enim castae mentis integritas in alterius suspicione maculatur? quid speratur in me, quod aversor? quid non mores meos habitus pronuntiat, ne spiritus per aures ab impudentia vulneretur? Liceat videri pudicam, certe impudicam non licet[2]).

13. Aliqua forsitan dicat: non est mihi necessarium hominibus probari, nec enim testimonium hominum requiro; deus conspector est cordis[3]). Scimus omnes, cum tamen[4]), quid idem per apostolum dixerit, recordemur: probum vestrum coram hominibus appareat[5]). Ad quid, nisi ut malitia ad vos accessum omnino non habeat, et ut malis et exemplo et testimonio sitis? Aut quid est; luceant opera vestra? Aut quid nos dominus lumen terrae vocavit? quid civitati supra montem constitutae comparavit[6]), si non relucemus inter tenebrosos[7]) et exstamus inter demersos? Si lucernam tuam sub modium abstruseris, in tenebris derelicta a multis incurseris necesse est. Haec sunt, quae nos luminaria mundi faciunt, bona scilicet nostra. Bonum autem, dumtaxat verum et plenum, non amat tenebras, sed gaudet videri et ipsa denotatione sui exsultat[8]). Pudicitiae Christianae satis non est esse, verum et videri. Tanta enim debet esse plenitudo eius, ut emanet ab animo in habitum et eructet a conscientia in superficiem, ut et foris inspiciat quasi supellectilem suam, quae conveniat fidei continendae in perpetuum. Discutiendae enim sunt delitiae, quarum mollitia et fluxu fidei virtus effeminari potest. Ceterum nescio an manus spatalio circumdari solita in duritia catenae stupescere sustineat. Nescio an crus de periscelio[9]) in nervum se patiatur arctari. Timeo cervicem, ne marga-

---

1) Rig. adeoque sub vel. lat., hab. qual. quaest. ment., ut quaest. et voluerit et compellaverit et pactus sit. 2) Rig. e cod. Agob. certe impudicam scilicet. 3) 1. Sam. 16, 7. 4) Fr. Iunius coni. Scimus omnes; verumtamen quid idem etc. 5) Phil. 4, 5. 6) Matth. 5, 14—16. 7) Rig. reluc. in tenebris; alii: reluc. inter tenebras. 8) Rig. in ipsas denotationes exultat. 9) Rig. crus periscelio laetatum etc.

ritarum et smaragdorum laqueis occupata locum spathae non det. Quare, benedictae, meditemur duriora, et non sentiemus; relinquamus laetiora, et non desiderabimus; stemus expeditae ad omnem vim, nihil habentes quod relinquere timeamus. Retinacula ista sunt spei nostrae. Proiiciamus ornamenta terrena, si coelestia optamus. Ne dilexeritis aurum, in quo prima [1]) delicta populi Israëlis denotantur. Odisse debetis, quod Iudaeos [2]) perdidit, quod derelinquentes deum adoraverunt. Etiam tunc aurum ignis est esca [3]). Ceterum tempora Christianorum semper et nunc vel maxime non auro, sed ferro transiguntur. Stolae martyriorum praeparantur, angelis baiulis [4]) sustinentur. Prodite vos iam medicamentis et ornamentis exstructae prophetarum et apostolorum, sumentes de simplicitate candorem, de pudicitia ruborem, depictae oculos verecundia et os [5]) taciturnitate, inserentes in aures sermonem dei, annectentes cervicibus iugum Christi. Caput maritis subiicite, et satis ornatae eritis. Manus lanis occupate, pedes domi figite, et plus quam in auro placebunt [6]). Vestite vos serico probitatis, byssino sanctitatis, purpura pudicitiae. Taliter pigmentatae deum habebitis amatorem.

DE

EXHORTATIONE CASTITATIS *).

1. Non dubito, frater, te post uxorem in pace praemissam ad compositionem animi conversum, de exitu singularitatis cogitare et utique consilii indigere; quamquam in

1) Rig. omnia. Cf. Exod. 32, 2 sqq. 2) Rig. patres. 3) Rig. quod relinquentibus deum adoratum est. Etiam (alii: iam) tunc aurum ignis est. Ceterum etc. 4) Rig. angeli baiuli sust. 5) Alii: et spiritus taciturnitate. 6) Rig. placebitis.

*) Librum hunc Rigaltius ad cod. Agobardi fidem multis locis ita emendavit, ut praestaret eum sequi, quam cum Semlero nimia sedulitate insistere priorum editt. vestigiis.

huiusmodi cum fide sua colloqui debet unusquisque eiusque vires consulere: tamen quoniam in ista specie carnis necessitas cogitatum movet, quae fere apud eandem conscientiam fidei resistit, opus est fidei extrinsecus consilio tanquam advocato adversus carnis necessitatem. Quae quidem necessitas facillime circumscribi potest, si voluntas potius dei, quam indulgentia consideretur. Nemo indulgentiam audendo[1]) promeretur, sed voluntati obsequendo. Voluntas dei est sanctificatio nostra[2]). Vult enim imaginem suam nos etiam similitudinem fieri, ut simus sancti, sicuti et ipse sanctus est[3]). Id bonum, sanctificationem dico, in species distribuo[4]) complures, ut in aliqua earum deprehendamur. Prima species est virginitas a nativitate; secunda virginitas a secunda nativitate, id est a lavacro, quae[5]) aut in matrimonio purificat ex compacto, aut in viduitate perseverat ex arbitrio; tertius gradus superest monogamia, cum post matrimonium unum interceptum exinde sexui renuntiatur. Prima[6]) virginitas felicitatis est, non nosse in totum, a quo postea optabis liberari; secunda virtutis est, contemnere, cuius vim optime noris; reliqua species hactenus nubendi post matrimonium morte disiunctum, praeter virtutis, etiam modestiae laus est. Modestia est enim ablatum non desiderare, et ablatum a deo domino, sine cuius voluntate nec folium de arbore labitur nec passer assis unius ad terram cadit[7]).

2. Quam denique modesta illa vox est: dominus dedit, dominus abstulit[8]); ut domino visum est, ita factum est. Ideo si nuptias ablatas restauremus, sine dubio contra voluntatem dei nitimur, volentes habere rursus, quod habere nos noluit; si enim voluisset, non abstulisset; nisi et

---

1) Rig. indulgentia utendo prom. 2) 1 Thess. 4, 3. 3) Lev. 11, 44 sq. 19, 2. 20, 7. 1 Petr. 1, 16. 4) Alii: distribuit. 5) Seml.: sec. virg. a lavacro aquae, aut etc. Rhenani ed. I.: sec. virg., ut ex arbitrio suo vidua maneat, cum alibi duas damnandam, si nupserit, id est lavacro etc. Alii delent vv. cum alibi — nupserit. Cod. Wouw.: species distribui compl. oportet — virginitas a lavacro aquae, i. e., ut ex arbitrio suo vidua maneat, aut in matrim. purificata ex compacto, etc. 6) Ita hunc locum (prima virg. — modestia est enim) emendarunt partim Rig., partim Wouwerus; quae ceteri ediderunt nec intellectu facilia nec notatu digna sunt. 7) Matth. 10, 29. 8) Iobus 1, 21.

in hoc voluntatem dei interpretamur, quasi rursus nos voluerit habere, quod iam noluit[1]). Non est bonae et solidae fidei, sic omnia ad voluntatem dei referre, et ita adulari sibi unumquemque dicendo nihil fieri sine nutu[2]) eius, ut non intelligamus aliquid esse in nobis ipsis. Ceterum excusabitur omne delictum, si contenderimus, nihil fieri a nobis sine dei voluntate, et ibit definitio ista in destructionem totius disciplinae, etiam ipsius dei, si aut quae non vult de sua voluntate producit, aut nihil est quod deus non vult. Sed quando vetat quaedam, quibus etiam supplicium aeternum comminatur, utique etiam[3]) quae vetat non vult, a quibus et offenditur: sicuti et quae vult, praecipit et accipit et aeternitatis mercede dispungit[4]). Itaque cum utrumque ex praeceptis eius didicerimus, quid velit et quid nolit, iam nobis est voluntas[5]) eligendi alterum, sicut scriptum est: Ecce posui ante te bonum et malum[6]); gustasti enim de arbore agnitionis. Et ideo non debemus, quod nostro expositum est arbitrio, in dei referre voluntatem, quos vult ipse et velle, qui malum non vult. Ita nostra est voluntas, cum malum volumus adversus dei voluntatem, qui bonum vult. Porro si quaeris, unde veniat ista voluntas, qua quid volumus adversus dei voluntatem, dicam: ex nobis ipsis; nec temere; semini enim tuo respondeas necesse esse; siquidem ille princeps generis et delicti Adam voluit quod deliquit: neque enim diabolus voluntatem ei imposuit delinquendi, sed materiam voluntati subministravit. Ceterum voluntas dei in obedientiam[7]) venerat. Proinde et tu si non obaudieris deo, qui te proposito praecepto liberae potestatis instituit, per voluntatis libertatem volens devergis in id quod deus non vult, et ita te putas a diabolo subversum, qui etsi quid vult te velle quod deus non vult, non tamen facit ut et velis, quia nec tunc invitos[8]) protoplastos ad voluntatem delicti subegit; imo neque invitos neque ignorantes quid deus nollet; utique enim nolebat fieri, cui

1) Alii: rursus vellet in nos, (cod. Wouw.: in nobis,) quod iam noluit deus. 2) Al. iussione. 3) Rig. utique enim. 4) Rig. sicut e contrario quae vult, et praecipit et accepto facit et aet. etc. 5) Rig. tamen nobis est vol. et arbitrium el. alt. 6) Sirac. 15, 18. 7) Cod. Wouw.: Cet. vol. ei in obedientiam ven. 8) Rig. istos protopl.

admisso mortem destinabat. Ita diaboli opus unum est, tentare quod in te est, an velis. At ubi voluisti, sequitur ut te sibi subigat, non operatus in te voluntatem, sed nactus possessionem voluntatis [1]). Igitur cum solum sit in nobis velle, in hoc probatur nostra in deum mens, an ea velimus quae cum voluntate ipsius faciant.

3. Alte et impresse recogitandam esse dico dei voluntatem, quid etiam in occulto velit. Quae enim in manifesto, scimus omnes, eaque ipsa qualiter in manifesto sint, perspiciendum est. Nam etsi quaedam videntur voluntatem dei sapere, dum a deo permittuntur, non statim omne quod permittitur ex mera et tota voluntate procedit eius qui permittit. Ex indulgentia est, quodcunque permittitur [2]). Quae etsi sine voluntate non est, quia tamen aliquam habet caussam in illo cui indulgetur, quasi de invita venit voluntate, passa caussam sui, quae cogit voluntatem. Vide, qualis sit voluntas eius, cuius altera sit caussa [3]). Secunda item species consideranda est non [4]) purae voluntatis. Vult nos deus agere quaedam placida sibi, in quibus non indulgentia patrocinatur, sed disciplina dominatur. Si tamen alia istis praeposuit, utique quae magis vult, dubiumne est ea nobis sectanda esse, quae mavult, quum quae minus vult, quia alia magis vult, perinde habenda sint atque si nolit? Nam ostendens, quid magis velit, minorem voluntatem maiore delevit [5]). Quantoque tuae utramque proposuit, tanto definivit id te sectari debere, quod declaravit se magis velle. Ergo si ideo declaravit, ut id secteris, quod magis vult, sine dubio nisi ita facis, contra voluntatem eius sapis, sapiendo contra potiorem eius voluntatem, magisque offendis quam promereris, quod vult quidem faciendo, sed [6]) quod mavult respuendo. Ex parte delinquis; ex parte, si non

---

1) Rig. ut et sibi subiungat — occasionem voluntatis. 2) Cf. 1 Cor. 7, 6. 3) Rig. voluntas, cuius alter est caussa. 4) Negandi particula deest apud alios. 5) Hunc locum sic e mscr. corrigit Wouwerus: Vide quanta sit voluntas ea — consideranda ut non purae voluntatis. Vult nos deus sibi placita facere in quibus — Si tamen et alia, ista proponit, utique quae magis vult. Nec dubium est ea nobis taxanda esse, quae vult, cum ea, quae minus vult, qui magis vult, perinde habenda sint, quasi nolit. Nam ostendendo — delevit. — Nos probavimus Rigaltii emendationem. 6) Rig. et quod mavult resp.

delinquis, non tamen promereris. Porro et promereri nolle, delinquere est. Secundum igitur matrimonium, si est ex illa dei voluntate, quae indulgentia vocatur, negabimus meram voluntatem, cui indulgentia est caussa, si ex ea, cui potior alia praeponitur continentiae magis appetendae, didicerimus non potiorem a potiore rescindi. Haec praestruxerim[1]), ut iam apostoli voces decurram. Inprimis autem non videbor irreligiosus, si quod ipse[2]) profitetur continentiam magis appetendam didicerimus. Iam animadvertam omnem illum indulgentiam nuptiarum de suo, id est, de humano sensu, non de divino praescripto induxisse. Nam et cum de viduis innuptis definivit, uti nubant, si continere non possunt, quia melius sit nubere quam uri, conversus ad alteram speciem, nuptis autem denuntio, inquit, non ego[3]), sed dominus. Ita ostendit extra rationem personae suae dominum, et[4]) quod supra dixerat, id non ex persona domini, sed ex sua pronuntiasse: melius est nubere quam uri. Quae vox licet ad eos pertineat, qui innupti vel vidui a fide deprehenduntur; quia tamen omnes eam ad nubendi licentiam amplectuntur, velim pertractare, quale bonum ostendat, quod melius est poena, quod non potest videri bonum, nisi pessimo comparatum, ut ideo bonum sit nubere, quia deterius est ardere. Bonum ita est, si per se nomen hoc obtinet[5]) sine comparatione, non dico mali, sed etiam boni alterius, ut, etsi bono alii comparetur et ab illo adumbretur[6]), nihilominus remaneat id boni nominis. Ceterum si per mali collationem[7]) cogitur bonum dici, non tam bonum est, quam genus mali inferioris, quod a superiore malo obscuratum ad nomen boni impellitur. Aufer denique conditionem comparationis, ut non dicas: melius est nubere quam uri, et quaero an dicere audeas: melius est nubere, non adiiciens quid sit id quod melius est. Ergo quod non melius, utique nec bonum, quia abstulisti et removisti conditionem comparationis quae dum melius illud facit, ita bo-

---

1) Rig. praestrixerim. 2) Cod. Wouw.: si qui, quod ipse etc.; Rig.: si, quod ipse profitetur, animadvertam etc. 3) Rig. non quidem ego. — 1 Cor. 7, 10. 4) Ita Gelen. et ed. Fran.; Rig. ex tralatione pers. suae in dom., id quod s. d., non ex pers. 5) Rig. si perseveret nomen obtinens. 6) Ita cod. Wouweri. Rig. comparatur et ab alio adumbratur, nih. rem. in boni nomine. 7) Rig. conditionem.

num haberi cogit. Melius est nubere quam uri sic accipiendum est, quomodo melius est uno oculo quam duobus carere, si tamen a comparatione discedas, non erit melius unum oculum habere, quia nec bonum. Nemo igitur captet ex hoc capitulo defensionem, quod proprie ad innuptos et viduos spectat, quibus nulla adhuc coniunctio numeratur; quamquam ostenderim etiam illis intelligendam esse permissi conditionem.

4. Ceterum de secundo matrimonio scimus plane apostolum[1]) pronuntiasse: Solutus es ab uxore, ne quaesieris uxorem, sed et si duxeris, non delinques. Proinde tamen et huius sermonis ordinem de consilio suo, non de divino praecepto introducit. Multum autem interest inter dei praeceptum et consilium hominis. Praeceptum dei[2]), inquit, non habeo, sed consilium do, quasi misericordiam consecutus fidelis esse, quoniam neque in evangelio neque in ipsius Pauli epistolis ex praecepto dei invenias permissam matrimonii separationem. Unde unum habendum confirmatur, quia quod a domino permissum non invenitur, id agnoscitur interdictum. Adde quod et haec ipsa humani consilii interiectio, quasi iam recogitationem excessus sui passa, statim se refrenat et revocat, cum subiungit: Verumtamen huiusmodi pressuram carnis habebunt, cum parcere se eis dicit, cum tempus in collecto esse adiicit, quo oporteat etiam habentes matrimonia pro non habentibus agere, cum sollicitudinem nuptorum[3]) committit. Per haec enim docens, cur non expediat nubere, dissuadet ab eo, quod supra indulserat. Et hoc de primo matrimonio, quanto magis de secundo? Cum vero nos ad exemplum suum hortatur, utique ostendens, quid nos velit esse, id est continentes; pariter declarat, quid nos esse nolit[4]). Id[5]) quod non vult, nec sponte nec veritate permittit. Si enim vellet, non permisisset, imo imperasset. Sed ecce rursus mulierem defuncto marito dicit nubere posse, si cui velit, tantum in domino. At enim felicior erit, inquit, si sic perseveraverit[6]) secundum meum consilium. Puto autem, et ego spiritum dei habeo. Videmus duo consilia, quo supra nubendi

---

1) Cf. 1 Cor. 7, 25—40. 2) Rig. praec. domini — consecutus a domino fid. esse. Ceterum neque etc. 3) Rig. nupt. et innuptorum com. 4) Rig. nolit, i. e. incontinentes. 5) Rig.: Ita et ipse cum aliud vult, id quod non etc. 6) Rig. permanserit.

veniam facit, et quo postmodum continentiam nubendi indicit. Cui ergo, inquis, consilio adsentabimur? Inspice et lege. Cum veniam facit, hominis prudentis consilium allegat, cum continentiam indicit, spiritus sancti consilium affirmat. Sequere admonitionem, cui divinitas patrocinatur. Spiritum quidem dei etiam fideles habent, sed non omnes fideles apostoli. Cum ergo, qui se fidelem dixerat, adiecit postea, spiritum dei se habere, quod nemo dubitaret etiam de fideli; iccirco hoc dixit, ut sibi apostoli fastigium redderet. Proprie enim apostoli spiritum sanctum habent [qui plene habent] in operibus prophetiae et efficacia virtutum atque documentis linguarum, non [quasi] [1]) ex parte, quod ceteri. Ita spiritus sancti auctoritatem ad eam speciem adire fecit, cui nos magis obsequi voluit, et factum est iam non consilium divini spiritus, sed pro eius maiestate praeceptum.

5. Ad legem semel nubendi dirigendam ipsa origo humani generis patrocinatur, contestans, quid deus ab initio constituerit in formam posteritati recensendam. Nam cum hominem figurasset eique parem necessariam prospexisset, unam de costis eius mutuatus, unam illi feminam finxit; cum utique nec artifex nec materia defecisset, plures costae in Adam et infatigabiles manus in deo, sed non plures uxores apud deum. Et ideo homo dei Adam et mulier dei Eva unis inter se nuptiis defuncti sunt [2]). Formam hominis dei de originis auctoritate et prima dei voluntate sanxerunt. Erunt [3]) duo, inquit, in una carne, non tres, neque quatuor, alioquin iam non una caro nec duo in una carne; tunc erunt, si coniunctio et concretio duum in unitate semel fiat; si vero rursus aut saepius, iam una esse desiit, et erunt iam non duo in unam carnem, sed una plane costa [5]) in plures. At cum apostolus in ecclesiam et Christum interpretatur, erunt duo in una carne, secundum spiritales nuptias ecclesiae et Christi, (unus enim Christus et una eius ecclesia,) agnoscere debemus duplicatam et exaggeratam esse nobis unius matrimonii legem tam secundum generis fundamentum quam secundum Christi firmamentum.

---

1) Vv. qui plene habent et quasi desunt in ed. Rigaltii. 2) Rig. nuptiis functi formam hominibus dei etc. 3) Rig. Denique erunt. 4) Ed. Fran. hic et in seqq. in unam carnem. — Cf. Ephes. 5, 31. 5) Rigaltio excepto omnes: caro.

De uno matrimonio censemur utrobique, et carnaliter in Adam et spiritaliter in Christo; duarum nativitatum unum est monogamiae praescriptum. In utraque degenerat, qui de monogamia exorbitat. Numerus matrimonii, a maledicto viro coepit. Primus Lamech[1]) duabus maritatus tres in unam carnem effecit.

6. Sed et benedicti, inquis, patriarchae non modo pluribus uxoribus, verum etiam concubinis coniugia miscuerunt. Ergo propterea nobis quoque licebit innumerum nubere? Sane licebit, si qui adhuc typi alicuius futuri sacramenti[2]) supersunt, quos nuptiae tuae figurent, vel si[3]) etiam nunc locus est vocis illius: crescite et multiplicamini, id est, si nondum alia vox supervenit: tempus iam in collecto esse, restare, ut et qui uxores habent tanquam non habentes agant. Utique enim continentiam indicens et compescens concubitum, seminarium generis, abolescit crescite illud et multiplicamini. Ut opinor autem, unius et eiusdem dei utraque pronuntiatio et dispositio est, qui tunc quidem in primordio sementem generis emisit indultis coniugiorum habenis, donec mundus repleretur, donec novae disciplinae materia proficeret. Nunc vero sub extremitatibus temporum compressit quod emiserat et revocavit quod indulserat, non sine ratione propagationis in primordio et repastinationis[4]) in ultimo. Semper initia laxantur, fines contrahuntur. Propterea silvam quis instituit et crescere sinit, ut tempore suo caedat. Silva erat vetus dispositio, quae in evangelio[5]) novo deputatur, in quo et securis ad radicem arboris posita est[6]). Sic et oculum pro oculo et dentem pro dente[7]) iam senuit, ex quo iuvenuit: Malum pro malo nemo reddat[8]). Puto autem etiam in humanas constitutiones atque decreta postera pristinis praevalere.

7. Cur autem de pristinis exemplis non ea potius agnoscamus, quae cum posteris communicant disciplinam et formam[9]) vetustatis ad novitatem transmittunt? Ecce enim in veteri lege animadverto castratam licentiam saepius nu-

---

1) Genes. 4, 19. 2) Rig. si adhuc typi, futuri alicuius sacramenta, supersunt. 3) Rig. vel si, ed. Fran. aut si, Seml. quod si. 4) Rig. prorogationis in pr. et pastinationis in ult. 5) Rigalt. ab ev. 6) Matth. 3, 10. 7) Matth. 5, 38. 8) Rom. 12, 17. 9) Rig. quae c. posterioribus com., de disciplina et forma etc.

bendi. Cautum est in Levitico: Sacerdotes mei non plus nubent[1]). Possum dicere, etiam illud plus esse, quod semel non est; quod non unum est, numerus est; denique post unum incipit numerus. Unum autem est omne quod semel est. Sed uni[2]) Christo servabatur, sicut in ceteris, ita in isto quoque, legis plenitudo. Inde igitur apud nos plenius atque instructius praescribitur[3]), unius matrimonii esse oportere, qui alleguntur[4]) in ordinem sacerdotalem. Usque adeo quosdam memini digamos loco deiectos. Sed dices: ergo ceteris licet, quos excipit. Vani erimus, si putaverimus, quod sacerdotibus non liceat, laicis licere. Nonne et laici sacerdotes sumus? Scriptum est: Regnum quoque nos et sacerdotes, deo et patri suo fecit[5]). Differentiam inter ordinem et plebem constituit ecclesiae auctoritas, et honor per ordinis consessum sanctificatus[6]). Adeo ubi ecclesiastici ordinis non est consessus, et offers et tinguis et sacerdos es tibi solus[7]). Sed ubi tres, ecclesia est, licet laici. Unusquisque enim de sua fide vivit, nec est personarum acceptio apud deum. Quoniam non auditores legis iustificabuntur a deo, sed factores, secundum quod et apostolus dicit[8]). Igitur si habes ius sacerdotis in temetipso ubi necesse est, habeas oportet etiam disciplinam sacerdotis, ubi necesse est habere ius sacerdotis. Digamus tinguis? digamus offers? quanto magis laico digamo capitale erit agere pro sacerdote, cum ipsi sacerdoti digamo auferatur agere sacerdotem? Sed necessitati, inquis, indulgetur. Nulla necessitas excusatur, quae potest non esse. Noli denique digamus deprehendi, et non committis in necessitatem administrandi quod non licet digamo. Omnes nos deus ita vult dispositos esse, ut ubique sacramentis eius obeundis apti simus. Unus deus, una fides, una et disciplina. Usque adeo nisi et laici ea observent, per quae presbyteri alleguntur, quomodo erunt presbyteri, qui de laicis

1) Lev. 21, 14. 2) Gelen. et ed. Fran.: uni Chr.; alii: in Chr., Rig. Sed Christo. 3) Tit. 1, 6. 4) Ita Rigaltius. Rhenani ed. I. quos alleget; ed. Fran. quos allegi liceat; cod. Wouweri: quos allegi in ord. sac. oportet. Leg. fortasse: quos allegerint in ord. sacerdotalem. 5) Apocal. 1, 6. 6) Rhen., Gelenius aliique: sanctif. a deo. Ubi etc. Cod. Wouw.: sanctificatus. Ideo ubi etc. 7) Sic Rig. e cod. Agobardi. Alii: et offert et tingit sacerdos, qui est ibi solus. 8) Rom. 2, 11. 13.

alleguntur? Ergo pugnare debemus, ante laicum iussum a secundo matrimonio abstinere, dum presbyter esse non alius potest, quam laicus qui semel fuerit maritus.

8. Liceat nunc denuo nubere, si omne quod licet, bonum est. Idem apostolus exclamat: Omnia licent, sed non omnia prosunt[1]. Quod non prodest, oro te, bonum potest dici? Si licita sunt et quae non pro salute, ergo et quae non bona sunt licita sunt. Quid autem magis velle debebis, quod ideo bonum est, quia licet, an quod ideo quia prodest? Multum existimo esse inter licentiam et salutem. De bono non dicitur, licet quia bonum permitti non exspectat, sed adsumi. Permittitur autem, quod an bonum sit, in dubio est, quod potest etiam non permitti, si non habeat aliquam sui caussam primam. Propter incontinentiae periculum permittitur nubere secundo, quia nisi licentia alicuius non bonae rei subiaceret, non esset in quo probaretur, qui divinae voluntati, et qui suae potestati obsequatur[2], quis nostrum utilitatis praesentiam sectetur, et quis occasionem licentiae amplexetur, [quis divinae voluntati, et quis suae voluptati obsequatur.] Licentia plerumque tentatio est disciplinae, quoniam disciplina per tentationem probatur, tentatio per licentiam operatur. Ita fit, ut omnia liceant, sed non omnia expediant, dum tentatur, cui permittitur, et iudicatur, dum in permissione tentatur. Licebat et apostolis nubere et uxores circumducere. Licebat et de evangeliis vivere[3]. Sed qui iure hoc non usus est in occasionem, ad exemplum nos suum provocat, docens in eo esse probationem, in quo licentia experimentum abstinentiae praestruxit.

9. Si penitus sensus eius interpretemur, non aliud dicendum erit secundum matrimonium, quam species stupri. Cum enim dicat, maritos hoc in sollicitudine habere, quemadmodum sibi placeant, non utique de moribus, (nam bonam sollicitudinem non sugillaret,) sed de cultu et ornatu et omni studio formae ad illecebras movendas sollicitos intelligit, velut de forma[4] et cultu placere carnalis concupi-

---

1) Praeter Rigaltium et Fr. Iunium omnes: pro salute. — 1 Cor. 6, 12. 2) Rig. obsequeretur. Vv. uncis inclusa desunt in Rig. editione. 3) Rig. de evangelio ali. — 1 Cor. 9, 5. 14 sq. 4) Ita cod. Wouweri. Rig. moliendas sollicitos intelligi velit; de forma autem etc.

scentiae ingenium sit, quae etiam stupri caussa est. Ecquid videtur tibi stupri affine esse matrimonium, quoniam ea in illo deprehendo quae stupro competunt? Ipse dominus dicit: qui viderit, inquit, mulierem ad concupiscendum [eam], iam stupravit eam in corde suo[1]). Qui autem eam ad ducendum viderit, minus an plus fecit? quid si etiam duxerit? quod non faceret, nisi ad ducendum concupisset. Nisi potest duci uxor, quam non videris nec concupieris[2]). Multum sane interest, maritus an caelebs aliam concupiscat. Omnis mulier caelibi alia[3]) est, quamdiu aliena, nec per aliud fit marita, nisi per quod et adultera. Leges videntur matrimonii et stupri differentiam facere, per diversitatem illiciti, non per conditionem rei ipsius. Alioquin quae res et viris et feminis omnibus adest ad matrimonium et stuprum? commixtio carnis scilicet, cuius concupiscentiam dominus stupro adaequavit. Ergo, inquis, iam et primas, id est, unas nuptias destruis? Nec immerito, quoniam et ipsae ex eo constant, quod est stuprum[4]). Ideo optimum est homini mulierem non attingere, et ideo virginis principalis sanctitas, quia caret stupri affinitate. Et cum haec etiam de primis et unis nuptiis praetendi ad caussam continentiae possint, quanto magis secundo matrimonio recusando praeiudicabunt? Gratus esto, si semel tibi deus indulsit nubere. Gratus autem eris, si iterum indulsisse illum tibi nescias. Ceterum abuteris indulgentia, cum sine modestia uteris; modestia a modo intelligitur. Non tibi sufficit de summo illo immaculatae[5]) virginitatis gradu in secundum recidisse nubendo, sed in tertium adhuc devolveris et in quartum et fortassis in plures, postquam in secunda statione continens non fuisti, quia nec prohibere plures nuptias voluit, qui de secundis provocandis retractavit. Nubamus igitur quotidie, et nubentes ab ultimo die deprehendamur, tanquam Sodoma et Gomorra, quo die adimplebitur vae illud super praegnantes et lactantes[6]), id est, super maritos et incontinentes; de

---

1) Matth. 5, 28. 2) Alii: etsi non videris, at concupieris saltem, cum ipsam ducere coeperis. 3) Alii: maritus ab zelo — mulier zelivira est. 4) Rig. quo et stuprum. 5) Ita Rigaltius. Rhen. in ed. I. iunxere etiam virg. atque scribendum esse statuit: inuxorae vel sincerae. 6) Rig. quo die vae illud super praegnantes adimplebitur, id est etc.

nuptiis enim uteri et ubera et infantes. Et quando finis nubendi? credo post finem vivendi[1]).

10. Renuntient tandem carnalibus fructibus, ut aliquando spiritalia retractemus[2]). Rape occasionem, etsi non exoptatissimam, attamen opportunam, non habere cui debitum solveres, et a quo exsolvereris. Desiisti esse debitor. O te felicem! dimisisti debitorem, sustine damnum. Quid si, quod diximus damnum, lucrum sentias? Per continentiam enim negotiaberis magnam substantiam sanctitatis; parsimonia carnis spiritum acquires. Recogitemus enim ipsam conscientiam nostram, quam alium se homo sentiat, cum forte a sua femina cessat. Spiritaliter sapit. Si orationem facit ad dominum, prope est coelo; si scripturis incumbit, totus illic est; si psalmum canit, placet sibi; si daemonem adiurat, confidit sibi. Ideo apostolus temporalem purificationem orationum commendandarum caussa adiecit, ut sciremus, quod ad tempus prodest semper nobis exercendum esse, ut semper prosit[3]). Quotidie, imo omni[4]) momento oratio hominibus necessaria est, utique et continentia, postquam oratio necessaria est. Oratio de conscientia procedit. Si conscientia erubescit, erubescit oratio. Spiritus deducit orationem ad deum. Si spiritus reus apud se sit, si conscientia erubescat[5]), quomodo audebit orationem deducere ad altare[6]), de qua erubescente et ipse suffunditur sanctus minister? Etenim est prophetica vox veteris testamenti: Sancti erimus, quia deus sanctus, et rursus: Cum sancto sanctificaberis et cum viro innocente innocens eris et cum electo electus[7]). Debemus enim ita ingredi in disciplinam domini, ut dignum est, non secundum carnis calentes concupiscentiam[8]). Ita enim et

---

1) Alii subandi et nubendi. 2) Rig. Renuntiemus carnalibus, ut aliq. spiritalia fructificemus. 3) In his quoque Rigalt. secuti sumus; ceterorum autem editt. scripturae miro modo inter se sunt diversae. 4) Cod. Wouweri: Quot. imo si omni mom. Rig.: Quotidie, omni mom. Alii: Si quot., omni mom. 5) Cod. Wouweri: si conscientia erubescit. Rig. conscientiae erubescentis. 6) Cod. Agobardi: orat. deducere ab alia re. Vv. de qua — minister Rig. solus refert. 7) Lev. 11, 44 sq. 19, 2. 1 Petr. 1, 16. — Ps. 18, 26 sq. 8) Rhen. aliique: ut deo dignum fructum, non sec. carnis exsqualentiae conc. Rig. calentes concupiscentias.

apostolus dicit, quod sapere secundum carnem mors sit, secundum spiritum vero sapere vita aeterna sit in Christo Iesu domino nostro[1]). Si haec obtusio[2]) etiam cum in unis nuptiis res carnis exercetur, spiritum sanctum avertit, quanto magis, cum in secundo matrimonio agitur?

11. Duplex enim iste rubor est, quia in secundo matrimonio duae uxores eundem circumstant maritum, una spiritu, alia carne. Neque enim pristinam poteris odisse, cui etiam religiosiorem[3]) reservas affectionem, ut iam receptae apud deum, pro cuius spiritu postulas, pro qua oblationes annuas reddis. Stabis ergo ad deum cum tot uxoribus, quot in oratione commemoras, et offeres pro duabus, et commendabis illas duas, per sacerdotem de monogamia ordinatum aut etiam de virginitate sancitum, circumdatum virginibus ac univiris? et ascendet sacrificium tuum libera fronte, et inter ceteras voluntates bonae mentis postulabis tibi et uxori castitatem?

12. Scio, quibus excusationibus[4]) coloremus insatiabilem carnis cupiditatem. Praetendimus necessitates adminiculorum, domum administrandam, familiam regendam, loculos, claves custodiendas, lanificium dispensandum, victum procurandum, curas domesticas[5]). Scilicet solis maritorum domibus bene est. Perierunt caelibum familiae, res spadonum, fortunae militum aut peregrinantium sine uxoribus. Non enim et nos milites sumus? eo quidem maioris disciplinae, quanto tanti imperatoris? Non et nos peregrinantes in isto seculo sumus? Cur autem ita dispositus est Christianus, ut sine uxore non possit? Nunc et consortium onerum domesticorum necessarium est[6]). Habe aliquam uxorem spiritalem, adsume de viduis fide pulchram, paupertate dotatam, aetate signatam. Bonas nuptias feceris. Huiusmodi uxores etiam plures haberi deo gratum est. Sed

---

1) Rom. 8, 6. — Rig. in suo mscr. haec inserta reperit, quae non dubitat Aug. Neander quin ab ipso Tertull. sint scripta: Item per sanctam prophetidem Priscam ita evangelizatur, quod sanctus minister sanctimoniam noverit ministrare. Purificantia enim concordat, ait, et visiones vident et ponentes faciem deorsum etiam voces audiunt manifestas, tam salutares quam et occultas. 2) Rig. obtusio. 3) Alii: clariorem. 4) Rig. causationibus. 5) Rig. communiendas. 6) Rig. dispositus es, o Christiane, — possis? Nunc et consors — necessaria est.

posteritatem recogitant Christiani, quibus crastinum non est. Haeredes dei servus desiderabit, qui semetipsum de seculo exhaeredavit? Et ideo quis repetat matrimonium, si de pristino non habeat liberos? Habebit itaque hoc primum, ut diutius velit vivere, ipso apostolo festinante ad dominum? Certe expeditissimus in persecutionibus, constantissimus in martyriis, promptissimus in communicationibus, temperantissimus in acquisitionibus, postremo securus morietur, relictis filiis, forsitan qui illi parentent. Numquid ergo huiusmodi et reipublicae prospectu aguntur? ne civitates deficiant, si soboles non habent[1]), ne leges, ne iura, ne commercia delabantur, ne templa derelinquantur, ne non sint, qui exclament: Christiani ad bestias[2])! Haec enim audire desiderant, qui filios quaerunt. Sufficiant ad consilium viduitatis vel ista, praecipue apud nos, importunitas liberorum, ad quos suscipiendos legibus compelluntur homines; quia sapiens quisque nunquam libens filios desiderasset. Quid ergo facies, si novam uxorem de tua conscientia impleveris? dissolvas medicaminibus conceptum? Puto nobis non magis licere nascentem necare, quam natum. Sed fortasse illo tempore praegnantis uxoris remedium tantae sollicitudini a deo petere audebis, quod in te positum recusasti? Aliqua, opinor, sterilis prospicietur, vel iam frigidioris aetatis. Satis consulte et inprimis fideliter. Nullam enim credidimus deo volente sterilem aut anum saepius[3]) enixam, quod adeo magis evenire potest, si quis praesumptione huius providentiae suae dei aemulationem provocarit. Scimus denique quendam ex fratribus, cum propter familiam suam secundo matrimonio sterilem captasset uxorem, tam iterum patrem factum, quam et iterum maritum.

13. Ad hanc meam cohortationem, frater dilectissime, accedunt etiam secularia exempla, quae saepe nobis etiam in testimonio posita sunt, cum quod bonum et deo placitum, ab extraneis quoque agnoscitur et testimonio ornatur[4]). Monogamia apud ethnicos ita in summo honore est, ut et virginibus legitime nubentibus univira pronuba adhibeatur, (et si auspicii caussa, utique boni auspicii est,) item

---

1) Rig. exerceantur. 2) Rig. Christianis leonem. 3) Voc. saepius, quod vulgo legitur in edd., Rigalt. delevit. 4) Rig. test. oneratur. Denique mon. Voc. denique in aliis edd. deest.

ut in quibusdam sollemnibus et officiis prior sit univirae locus. Certe flaminica non nisi univira est, quae et flaminis lex est. Nam quod ipsi Pontifici Maximo iterare matrimonium non licet, utique monogamiae gloria est. Cum autem dei sacramenta satanas affectat, provocatio est nostra, imo suffusio, si pigri sumus ad continentiam deo exhibendam, quam diabolo quidam praestant nunc virginitate nunc viduitate perpetua. Novimus virgines Vestae, et Iunonis apud Achaiae oppidum, et Apollinis apud Ephesos, et Minervae quibusdam locis [1]). Novimus et continentes viros, et quidem tauri illius Aegyptii antistites; feminas vero Cereris Africanae, cui etiam sponte abdicato matrimonio adsenescunt, aversantes exinde contactum masculorum usque ad oscula filiorum. Invenit scilicet diabolus post luxuriam etiam castitatem perditricem, quo magis reus sit Christianus, qui castitatem recusaverit conservatricem. Erunt nobis in testimonium et feminae quaedam seculares ob univiratus obstinationem famam consequutae: ut Dido [2]) quae profuga in alieno solo, ubi nuptias regis ultro optasse debuerat, ne tamen secundas experiretur, maluit e contrario uri quam nubere; vel illa Lucretia, quae ut [3]) semel per vim et invita alium virum passa est, sanguine suo maculatam carnem abluit, ne viveret iam non sibi univira. Plura exempla certa de nostris inveniam, et quidem tanto potiora, quanto maius est [4]) vivere in castitate, quam pro ea mori, hoc est animae id bonum misceri, quam non vivendo separari. Quanti igitur et quantae in ecclesiasticis ordinibus de continentia censentur, qui deo nubere maluerunt, qui carnis suae honorem instituerunt, quique se iam illius pudoris filios dicaverunt, occidentes in se concupiscentiam libidinis, et totum illud, quod intra paradisum non potuit admitti. Unde praesumendum est hos, qui intra paradisum

---

1) Cod. Wouweri: Quum autem dei sit simius tantum satanas ad perficiendum provocatio est nostri — quia diabolo — noverimus virgines Vestae apud Romam, et Iunonis apud Achaiam, et Apollinis apud Delphos, et Minervae et Dianae omnibus locis. Noverimus continentes viros etc. 2) Rig. Aliqua Dido. 3) Rig. etsi. 4) Rig. e cod. Agob. Pl. ex curiosius de n. invenias, — qu. facilius est etc.

recipi volunt, tandem debere cessare ab ea re, a qua paradisus intactus est[1]).

DE MONOGAMIA.

1. Haeretici nuptias auferunt, psychici ingerunt; illi nec semel, isti non semel nubunt. Quid agis, lex creatoris? inter alienos spadones et aurigas[2]) tuos tantundem quereris de domestico obsequio, quantum de fastidio extraneo. Proinde et te laedunt, qui abutuntur, quemadmodum qui non utuntur. Verum neque continentia eiusmodi laudanda, quia haeretica est, neque licentia defendenda, quia psychica est. Illa blasphemat, ista luxuriat; illa destruit nuptiarum deum, ista confundit. Penes nos autem, quos spiritales merito dici facit agnitio spiritalium charismatum, continentia tam religiosa est, quam licentia verecunda, quandoquidem ambae cum creatore sunt. Continentia legem nuptiarum honorat, licentia temperat; illa non cogitur, ista regitur; illa arbitrium habet, haec modum. Unum matrimonium novimus, sicut unum deum. Magis honorem refert lex nuptiarum, ubi habet et pudorem. Sed psychicis non recipientibus spiritum ea quae sunt spiritus non placent. Ita, dum quae sunt spiritus non placent, ea quae sunt carnis placebunt, ut contraria spiritus. Caro, inquit, adversus spiritum concupiscit, et spiritus adversus carnem[3]). Quid autem concupiscet caro, quam quae magis carnis sunt? Propter quod et in primordio extranea spiritus facta est. Non, inquit, permanebit spiritus meus in istis hominibus in aevum, eo quod caro sint[4]).

---

1) Gelen., ed. Fran. et alii: parad. obstructus est. Gratia ergo cum intelligenti haec. Memento in orationibus tuis Tertulliani ad haec exhortantis. 2) Priorius et Rig. urigas; quod in perorigas mutandum esse censuit Rig. 3) Gal. 5, 17. 4) Genes. 6, 3.

2. Itaque monogamiae disciplinam in haeresim exprobrant, nec ulla magis ex caussa paracletum negare coguntur, quam dum existimant novae disciplinae institutorem, et quidem durissimae illis, ut iam de hoc primum consistendum sit in generali retractatu, an capiat paracletum aliquid tale docuisse, quod aut novum deputari possit adversus catholicam traditionem, aut onerosum adversus levem sarcinam domini. De utroque autem ipse dominus pronuntiavit. Dicens enim: adhuc multa habeo quae loquar ad vos, sed nondum potestis portare ea, cum venerit spiritus sanctus, ille vos ducet in omnem veritatem[1]): satis utique praetendit ea acturum illum, quae et nova existimari possint ut nunquam retro edita et aliquando onerosa, ut iccirco non edita. Ergo, inquis, hac argumentatione quidvis novum et onerosum paracleto adscribi poterit, etsi ab adversario spiritu fuerit. Non utique. Adversarius enim spiritus ex diversitate praedicationis apparet, primo regulam adulterans fidei et ita ordinem adulterans disciplinae, quia cuius gradus prior est, eius corruptela antecedit, id est fidei, quae prior est disciplina. Ante quis de deo haereticus sit necesse est et tunc de instituto. Paracletus autem multa habens edocere, quae in illum distulit dominus secundum praefinitionem. Ipsum primo Christum contestabitur, qualem credimus, cum toto ordine dei creatoris, et ipsum glorificabit et de ipso commemorabit, et sic de principali regula agnitus, illa multa quae sunt disciplinarum revelabit, fidem dicente pro eis integritate praedicationis, licet novis, quia nunc revelantur, licet onerosis, quia nec nunc sustinentur, non alterius tamen Christi, quam qui habere se dixit et alia multa, quae a paracleto edocerentur, non minus istis onerosa, quam illis, a quibus nondum tunc sustinebantur.

3. Sed an onerosa monogamia, viderit adhuc impudens infirmitas carnis, an autem nova, de hoc interim constet. Illud enim amplius dicimus, etiamsi totam et solidam virginitatem sive continentiam paracletus hodie determinasset, ut ne unis quidem nuptiis fervorem carnis despumare permitteret, sic quoque nihil novi inducere videretur, ipso domino[2]) spadonibus aperiente regna coelorum, ut et ipso

---

1) Io. 16, 12 sq. 2) Matth. 19, 12.

spadone, ad quem spectans et apostolus, propterea et ipse castratus, continentiam mavult. Sed salvo, inquis, iure nubendi. Plane salvo, et videbimus quousque; nihilominus iam ex ea parte destructo, qua continentiam praefert. Bonum, inquit, homini mulierem non contingere[1]); (ergo malum est contingere, nihil enim bono contrarium nisi malum;) ideoque superesse, ut et qui habeant uxores sic sint, quasi non habeant, quo magis qui non habent, habere non debeant. Reddit etiam caussas, cur ita suadeat, quod innupti de deo cogitent, nupti vero, quomodo in matrimonio quis suo placeat[2]). Et possum contendere, non mere bonum esse, quod permittitur. Quod enim mere bonum est, non permittitur, sed ultro licet. Permissio habet caussam aliquando et necessitatis. Denique in hac specie non est voluntas permittentis nubere. Aliud enim vult. Volo vos, inquit, omnes sic esse quomodo et ego[3]). Et cum ostendit melius esse, quid utique se velle confirmat, quam quod melius esse praemisit? Et ita, si aliud quam quod voluit permittit, non voluntate, sed necessitate permittens, non mere bonum ostendit, quod invitus indulsit. Denique cum dicit, melius est nubere quam uri[3]), quale id bonum intelligendum, quod melius est poena? quod non potest videri melius nisi pessimo comparatum? Bonum illud est, quod per se hoc nomen tenet, sine comparatione, non dico mali, sed etiam boni alterius, ut etsi alii bono comparatum adumbretur, remaneat nihilominus in boni nomine. Ceterum si per mali collationem cogitur bonum dici, non tam bonum est, quam genus mali inferioris, quod ab altiore malo obscuratum ad nomen boni impellitur. Aufer denique conditionem, ut non dicas melius est nubere quam uri, et quaero an dicere audeas melius nubere, non adiiciens, quo melius sit. Fit ergo iam non melius, et dum non melius, nec bonum, sublata conditione, quae dum melius illud facit alio, ita bonum haberi cogit. Melius est unum oculum amittere, quam duos. Si tamen discedas a comparatione[5]), non erit melius unum oculum habere, quia nec bonum. Quid nunc, si omnem indulgentiam nubendi de suo, id est,

1) 1 Cor. 7, 1. 2) 1 Cor. 7, 32 sq. 3) 1 Cor. 7, 7. 4) 1 Cor. 7, 9. 5) Rig. et ed. Fran. a comp. mali utriusque; sed Latin. et Fr. Iunius recte utrumque voc. delendum esse censent.

de humano sensu accommodat? ex necessitate, qua diximus, quia melius sit nubere quam uri. Denique conversus ad alteram speciem dicendo: nuptis autem denuntio, non ego, sed dominus[1]), ostendit illa, quae supra dixerat non dominicae auctoritatis fuisse, sed humanae aestimationis. At ubi ad continentiam reflectit animos: Volo autem vos sic esse omnes. Puto autem, inquit, et ego spiritum dei habeo, ut si quid indulserat ex necessitate, id spiritus sancti auctoritate revocaret. Sed et Ioannes monens sic nos incedere debere, quemadmodum et dominus, utique etiam secundum sanctitatem carnis admonuit incedere, adeo manifeste, et omnis, inquit, qui spem istam in illo habet, castificat se, sicut et ipse castus est[2]). Nam et alibi: Estote sancti, sicut et ille sanctus fuit[3]), scilicet carne. De spiritu enim non dixisset, quia spiritus ultro sanctus agnoscitur, nec exspectat sanctitatis admonitionem, quae propria natura est eius. Caro autem docetur sanctitatem, quae et in Christo fuit sancta. Igitur si omnia ista obliterant licentiam nubendi, et conditione licentiae inspecta et praelatione continentiae imposita, cur non potuerit post apostolos idem spiritus, superveniens ad deducendam disciplinam in omnem veritatem[4]), per gradus temporum (secundum quod Ecclesiastes[5]): tempus omni rei, inquit,) supremam iam carni fibulam imponere, iam non oblique a nuptiis avocans, sed exserte, cum magis, nunc tempus in collecto[6]) factum sit, annis circiter CLX exinde productis? Nonne ipse apud te retractares: vetus haec disciplina est, praemonstrata iam tunc in carne domini et in voluntate, dehinc in apostolorum eius tam consiliis quam exemplis. Olim sanctitati huic destinabamur. Nihil novi paracletus inducit; quod praemonuit, definit; quod sustinuit, exposcit. Et nunc recogitans ista, facile tibi persuadebis, multo magis unicas nuptias competisse paracleto praedicare, qui potuit et nullas, magisque credendum temperasse illum, quod et abstulisse decuisset, si quae velit Christus intelligas. In hoc quoque paracletum agnoscere debes advocatum, quod a tota continentia infirmitatem tuam excusat.

---

1) 1 Cor. 7, 10. 2) 1 Io. 3, 3. 3) 1 Io. 2, 3. 4) Io. 16, 13. 5) Eccl. 3, 17. 6) 1 Cor. 7, 29.

4. Secedat nunc mentio paracleti, ut nostri alicuius auctoris. Evolvamus communia instrumenta scripturarum pristinarum. Hoc ipsum demonstratur a nobis, neque novam, neque extraneam esse monogamiae disciplinam, imo et antiquam et propriam Christianorum, ut paracletum restitutorem potius sentias eius, quam institutorem. Quod pertineat ad antiquitatem, quae potest antiquior forma proferri, quam ipse census generis humani? Unam feminam masculo deus finxit, una costa eius decerpta et utique ex pluribus. Sed et in praefatione ipsius operis, non est, inquit, bonum homini solum eum esse, faciamus adiutorium illi. Adiutores enim dixisset, si pluribus eum uxoribus destinasset. Adiecit et legem de futuro. Siquidem prophetice dictum est: et erunt duo in unam carnem[1]), non tres, neque plures. Ceterum iam non duo, si plures. Stetit lex. Denique perseveravit unio coniugii in auctoribus generis ad finem usque, non quia non erant feminae aliae, sed quia ideo non erant, ne primitiae generis duplici matrimonio contaminarentur. Alioquin si deus voluisset, esse potuissent; certe de filiarum suarum numerositate sumpsisset, non minus ex ossibus et ex carne sua habens Evam, si hoc pie fieret. At ubi primum scelus, homicidium, in fratricidio dedicatum, tam dignum secundo loco scelus non fuit, quam duae nuptiae. Neque enim refert, duas quis uxores singulas habuerit, an pariter singulae duas fecerint. Idem numerus coniunctorum et separatorum. Semel tamen vim passa institutio dei per Lamech, constitit postea in finem usque gentis illius. Secundus Lamech nullus exstitit, quomodo duabus maritatus. Negat scriptura, quod non notat. Aliae diluvium iniquitates provocaverunt, semel defensae, qualescunque fuerunt, non tamen septuagies septies, quod duo matrimonia meruerunt. Sed et reformatio secundi generis humani monogamia matre censetur. Iterum duo [in unam carnem crescere et redundare suscipiunt, Noë et uxor, filiique eorum[2])] in unicis nuptiis. Etiam in ipsis animalibus monogamia recognoscitur, ne vel bestiae de moechia nascerentur, ex omnibus, inquit, bestiis ex omni carne duo induces in arcam, ut vivant tecum masculus et

1) Genes. 2, 18, 24. 2) Voc. uncis inclusa desunt in ed. Rigaltii.

femina; erunt de animalibus volatilibus secundum genus, et de omnibus serpentibus terrae secundum genus ipsorum; duo ex omnibus introibunt ad te, masculus et femina [1]). Eadem forma et septena ex binis allegi mandat ex masculo et femina, uno et una. Quid amplius dicam? immundis quoque alitibus cum binis feminis introire non licuit.

5. Haec quantum ad primordiorum testimonium et originis nostrae patrocinium et divinae institutionis praeiudicium, quae utique lex est, non monimentum; quoniam si ita factum est a primordio, invenimus nos ad initium dirigi a Christo, sicut in quaestione repudii, dicens, illud propter duritiam ipsorum a Moyse esse permissum, ab initio autem non ita fuisse, sine dubio ad initium revocat matrimonii individuitatem. Ideoque quos deus ab initio coniunxit in unam carnem duos, hodie homo non separabit [2]). Dicit et apostolus scribens ad Ephesios [3]), deum proposuisse in semetipso ad dispensationem adimpletionis temporum, ad caput, id est ad initium reciprocare universa in Christo, quae sunt super coelos et super terras in ipso. Sic et duas Graeciae literas, summam et ultimam, sibi induit dominus, initii et finis concurrentium in se figuras, uti, quemadmodum α ad ω usque volvitur et rursus ω ad α replicatur [4]), ita ostenderet in se esse et initii decursum ad finem, et finis recursum ad initium; ut omnis dispositio in eum desinens, per quem coepta est, per sermonem scilicet dei, qui caro factus est, proinde desinat, quemadmodum et coepit. Et adeo in Christo omnia revocantur ad initium, ut et fides reversa sit a circumcisione ad integritatem carnis illius, sicut ab initio fuit, et libertas ciborum et sanguinis solius abstinentia, sicut ab initio fuit, et matrimonii individuitas, sicut ab initio fuit, et repudii cohibitio, quod ab initio non fuit, et postremo totus homo in paradisum revocatur, ubi ab initio fuit. Cur ergo vel monogamum illo non debeat Adam referre, qui non potest tam integrum praestare, quam inde missus est? Quantum pertinet itaque ad initii restitutionem, id a te exigit et dispositionis et spei tuae ratio, quod ab initio fuit secundum initium, quod tibi et in Adam censetur et in Noë recensetur. Elige, in quo eorum initium tuum deputes; in ambobus te sibi monogamiae censura defendit. Sed et si

1) Gen. 6, 19 sqq. 2) Matth. 19, 6 sqq. 3) Eph. 1, 9. 4) Apocal. 1, 8. 22, 13.

initium transmittit ad finem, ut α ad ω, quomodo finis remittit ad initium, ut ω ad α, atque ita census noster transfertur in Christum, animalis in spiritalem, quia non primo quod spiritale est, sed quod animale; dehinc quod spiritale, proinde videamus, an id ipsum debeas huic quoque censui secundo, an in eadem te forma esse conveniat, in qua novissimus quoque Adam, in qua et primus; quando novissimus Adam, id est, Christus innuptus in totum, quod etiam primus Adam ante exsilium. Sed donato infirmitati tuae carnis suae exemplo perfectior Adam, id est Christus, eo quoque nomine perfectior, qua integrior, volenti quidem tibi spado occurrit in carne; si vero non sufficis, monogamus accurrit in spiritu, unam habens ecclesiam sponsam, secundum Adam et Evae figuram; quam Apostolus in illud magnum sacramentum interpretatur, in Christum et ecclesiam competisse carnali monogamiae per spiritalem. Vides igitur, quemadmodum etiam in Christo novans censum, non possis eum sine monogamiae professione deferre, nisi carne sis, quod spiritu ille est, licet et quod fuit in carne, aeque esse debueris.

6. Sed adhuc nobis quaeramus aliquos originis principes. Non placent enim quibusdam monogami parentes Adam et Noë, fortasse nec Christus. Ad Abraham denique provocant, prohibiti patrem alium praeter deum agnoscere. Sit nunc pater noster Abraham, sit et Paulus. In evangelio, inquit, ego vos generavi [1]). Etiam Abrahae te filium exhibe. Non enim passivus tibi census est in illo. Certum tempus est, quo tuus pater est. Si enim ex fide filii deputamur Abrahae, ut apostolus docet, dicens ad Galatas: Cognoscitis nempe, quia qui ex fide, isti sunt filii Abrahae [2]). Quando credidit Abraham deo, et deputatum est ei in iustitiam? Opinor, adhuc in monogamia, quia in circumcisione nondum. Quodsi postea in utrumque mutatus est, et in digamiam, per ancillae concubinatum, et in circumcisionem per testamenti signaculum: non potes illum patrem agnoscere, nisi tunc, cum deo credidit, siquidem secundum fidem filius eius es, non secundum carnem. Aut si posteriorem Abraham patrem sequeris, id est, digamum, recipe et circumcisum. Si reiicis circumcisum, ergo recusabis et

1) 1 Cor. 4, 15. 2) Gal. 3, 7.

digamum. Duas dispositiones eius binis inter se modis diversas miscere non poteris. Digamus cum circumcisione esse orsus est, monogamus cum praeputiatione. Recipis digamiam, admitte et circumcisionem. Tueris praeputiationem, teneris et monogamiae. Adeo autem monogami Abrahae filius es, sicut et praeputiati, ut si circumcidaris, iam non sis filius, quia non eris ex fide, sed ex signaculo fidei in praeputiatione iustificatae. Habes apostolum, disce cum Galatis. Proinde, etsi digamiam tibi intuleris, non es illius Abrahae filius, cuius fides in monogamia praecessit. Nam etsi postea pater multarum nationum nuncupatur, sed earum, quae ex fide digamiam praecedente filii habebant deputari Abrahae. Exinde res viderint. Aliud sunt figurae, aliud formae; aliud imagines, aliud definitiones; imagines transeunt adimpletae, definitiones permanent adimplendae; imagines prophetant, definitiones gubernant. Quid digamia illa Abrahae portendat, idem apostolus edocet interpretator utriusque testamenti, sicut idem semen nostrum in Isaac vocatum determinat. Si ex libera es, ad Isaac pertines; hic certe unum matrimonium pertulit. Isti itaque sunt, ut opinor, in quibus censeor; ceteros nescio. Quorum si exempla circumspicio, alicuius David etiam per sanguinem nuptias sibi ingerentis, alicuius Salomonis etiam uxoribus divitis, meliora sectari iussus, habes et Ioseph uniiugum, et hoc nomine audeo dicere patre meliorem; habes Moysen dei de proximo arbitrum; habes Aaronem principalem sacerdotem. Secundus quoque Moyses populi secundi, qui imaginem nostram in promissionem dei induxit, in quo primo nomen domini dedicatum est, non fuit digamus.

7. Post vetera exempla originalium personarum aeque ad vetera transeamus instrumenta legalium scripturarum, ut per ordinem de omni nostra paratura retractemus. Et quoniam quidam interdum nihil sibi dicunt esse cum lege, quam Christus non dissolvit, sed adimplevit [1]), interdum quae volunt legis arripiunt; plane et nos sic dicimus decessisse legem, ut onera quidem eius, quae secundum sententiam apostolorum nec patres sustinere valuerunt [2]), concesserint [3]), quae vero ad iustitiam spectant, non tantum reser-

---

1) Matth. 5, 17. 2) Act. 15, 10. 3) Rig. concesserint; al. concessarint.

vata permaneant, verum et ampliata, ut scilicet redundare possit iustitia nostra super scribarum et pharisaeorum iustitiam. Si iustitia, utique et pudicitia. Si ergo, quoniam in lege[1]) praecipitur, ut quis fratris sui uxorem sine liberis defuncti in matrimonium adsumat ad suscitandum fratri suo semen, idque saepius evenire in unam personam potest secundum callidam illam quaestionem Sadducaeorum, ideo et alias putant permissam frequentiam nuptiarum: intelligere debebunt primo rationem ipsius praecepti, et ita scient illam rationem iam cessantem ex eis esse, quae evacuata sint [legis]. Necessario succedendum erat in matrimonium fratris sine liberis defuncti. Primum quia adhuc vetus illa benedictio decurrere habebat: crescite et redundate[2]), dehinc quoniam patrum delicta etiam de filiis exigebantur[3]), tertio quoniam spadones et steriles ignominiosi habebantur[4]). Itaque ne proinde maledicti iudicarentur, qui non naturae reatu, at mortis praeventu orbi decessissent, ideo illis ex suo genere vicaria et quasi posthuma soboles supparabatur. At ubi et crescite et redundate evacuavit extremitas temporum, inducente apostolo: superest, ut et qui habent uxores, sic sint, ac sic non habeant, quia tempus in collecto est[5]), et desierunt uvae acerbae a patribus manducatae filiorum dentes obstupefacere, unusquisque enim in suo delicto morietur[6]): et spadones non tantum ignominia caruerunt, verum et gratiam meruerunt invitati in regna coelorum; sepulta lege succedendi in matrimonium fratris, contrarium eius obtinuit, non succedendi in matrimonium fratris. Et ita, ut praediximus, quod cessavit valere, cessante ratione, non potest alii argumentationem accommodare. Ergo non nubet defuncto viro uxor, fratri utique nuptura, si nupserit. Omnes enim nos fratres sumus, et illa nuptura, in domino habet nubere, id est, non ethnico, sed fratri, quia et vetus lex adimit coniugium allophylorum. Cum autem et in Levitico[7]) cautum sit: quicunque sumpserit fratris uxorem, immunditia est, turpitudo, sine liberis morietur; sine dubio, dum ille prohibetur denuo nubere, et illa

---

1) Deut. 25, 5. 2) Gen. 1, 28. 3) Exod. 20, 5. 4) Gen. 30, 1 sqq. Deut. 23, 1. 5) 1 Cor. 7, 29. 6) Ier. 31, 29 sq. 7) Lev. 20, 21.

prohibetur, non habens nubere nisi fratri. Quomodo ergo apostolo conveniet et legi, quam non in totum impugnat? Cum ad epistolam ipsius venerimus, ostendetur. Interim quod pertineat ad legem, magis nobis competunt argumentationes eius. Denique prohibet eadem sacerdotes denuo nubere[1]). Filiam quoque sacerdotis iubet viduam vel eiectam, si semen non fuerit illi, in domum patris sui regredi et de pane eius ali[2]). Ideo si semen non fuerit illi, non ut si fuerit, denuo nubat; (quanto magis enim non nubet, si filios habeat?) sed ut si habuerit, a filio potius alatur, quam a patre, quo et filius praeceptum dei exsequatur: honora patrem et matrem. Nos autem Iesus summus sacerdos et magnus patris de suo vestiens, quia qui in Christo tinguntur, Christum induerunt[3]), sacerdotes deo patri suo fecit, secundum Ioannem[4]). Nam et illum adolescentem festinantem ad exsequias patris ideo revocat, ut ostendat sacerdotes nos vocari ab eo, quos lex vetabat parentum sepulturae adesse: Super omnem, inquit, animam defunctam sacerdos non introibit et super patrem suum et super matrem suam non contaminabitur[5]). Ergo et nos hoc interdictum observare debemus? non utique. Vivit enim unicus pater noster deus et mater ecclesia, et neque ipsi mortui sumus, qui deo vivimus, neque mortuos sepelimus, quia et illi vivunt in Christo. Certe sacerdotes sumus a Christo vocati, monogamiae debitores, ex pristina dei lege, quae nos tunc in suis sacerdotibus prophetavit.

8. Nunc ad legem proprie nostram, id est, ad evangelium conversi, qualibus excipimur exemplis, dum ad sententias pervenimus? Ecce statim quasi in limine duae nobis antistites Christianae sanctitatis occurrunt, monogamia et continentia: alia pudica in Zacharia sacerdote, alia integra in Ioanne antecursore; alia placans deum, alia praedicans Christum; alia totum praedicans sacerdotem, alia plus praeferens, quam propheten, scilicet eum, qui non tantum praedicaverit aut demonstraverit coram, verum etiam baptizaverit Christum. Quis enim corpus domini dignius initiarit[6]), quam eiusmodi caro, qualis et concepit illud et peperit? Et Christum quidem virgo enixa est, semel nu-

---

1) Levit. 21, 14. 2) Levit. 22, 13. 3) Gal. 3, 27. 4) Apocal. 1, 6.
5) Levit. 21, 1. 11. 6) Editt. omnes: initiaret.

ptura ob partum[1]), ut uterque titulus sanctitatis in Christi censu dispungeretur, per matrem et virginem et univiram. At ubi infans templo exhibetur, quis illum in manus suscipit? quis in spiritu primus agnoscit? vir iustus et castus et utique non digamus, vel ne dignius[2]) mox Christus a femina praedicaretur vetere vidua et univira, quae et templo dedita satis in semetipsa portendebat, quales spiritali templo, id est, ecclesiae debeant adhaerere. Tales arbitros infans dominus expertus, non alios habuit et adultus. Petrum solum invenio maritum per socrum, monogamum praesumo per ecclesiam, quae super illum aedificata omnem gradum ordinis sui de monogamis erat collocatura. Ceteros cum maritos non invenio, aut spadones intelligam necesse est aut continentes. Nec enim, si penes Graecos communi vocabulo censentur mulieres et uxores pro consuetudinis facilitate, (ceterum est proprium vocabulum uxorum,) ideo Paulum sic interpretabimur, quasi demonstret uxores apostolos habuisse. Si enim de matrimoniis disputasset, quod in sequentibus facit, ubi magis apostolus aliquod exemplum nominare potuisset, recte videretur dicere: Non enim habemus potestatem uxores circumducendi, sicut ceteri apostoli et Cephas? At ubi ea subiungit, quae de victuaria exhibitione abstinentiam eius ostendunt, dicentis: Non enim potestatem habemus manducandi et bibendi[3])? non uxores demonstrat ab apostolis circumductas, quas et qui non habent, potestatem tamen manducandi et bibendi habent; sed simpliciter mulieres, quae illis eodem instituto, quo et dominum comitantes, ministrabant. Iam vero si Christus reprobat scribas et pharisaeos, sedentes in cathedra Moysi nec facientes quae docerent, quale est, ut et ipse super cathedram suam collocaret, qui sanctitatem carnis praecipere magis, non etiam obire meminissent, quam illis omnibus modis insinuarat et docendam et agendam? in primis de suo exemplo, tum de ceteris argumentis, cum puerorum dicit esse regnum coelorum[4]), cum consortes illis facit alios post nuptias pueros, cum ad simplicitatem columbae provocat[5]), avis non tantum innocuae, verum et pudicae, quam unam unus masculus novit, cum Samaritanae

---

1) Ed. Fran. et Rig. post partum. 2) Ed. Fran. indignius. 3) 1 Cor. 9, 4 sqq. 4) Matth. 18, 3. 19, 14. 5) Matth. 10, 16.

maritum negat, ut adulterum ostendat numerosum maritum[1]), cum in revelatione gloriae suae de tot sanctis et prophetis Moysen et Heliam secum mavult[2]), alterum monogamum, alterum spadonem. Non enim aliud fuit Helias, quam Ioannes, qui in virtute et spiritu venit Heliae, cum ille vorator et potator homo, prandiorum et coenarum cum publicanis et peccatoribus frequentator[3]), semel apud unas nuptias coenat, multis utique nubentibus[4]). Totiens enim voluit celebrare eas, quotiens et esse.

9. Sed hae argumentationes potius existimentur de coniecturis coactae, si non et sententiae adstiterint, quas dominus emisit in repudii retractatu, quod permissum aliquando iam prohibet, inprimis quia ab initio non fuit sic, sicut matrimonii numerus, tum quia quos deus coniunxit, homo non separabit[5]), scilicet ne contra dominum faciat. Solus enim ille separabit, qui et coniunxit; separabit autem non per duritiam repudii, quam exprobrat et compescit, sed per debitum mortis. Siquidem unus ex passeribus duobus non cadit in terram sine patris voluntate[6]), igitur si quos deus coniunxit, homo non separabit repudio, aeque consentaneum est, ut quos deus separavit morte, homo non coniungat matrimonio; proinde contra dei voluntatem iuncturus separationem, atque si separasset coniunctionem. Hoc quantum ad dei voluntatem non destruendam et initii formam restruendam. Ceterum et alia ratio conspirat, imo non alia, sed quae initii formam imposuit et voluntatem dei movit ad prohibitionem repudii, quoniam qui dimiserit uxorem suam, praeterquam ex caussa adulterii, facit eam adulterari, et qui dimissam a viro duxerit, adulteratur utique[7]). Nam et nubere legitime non potest repudiata, et si quid tale commiserit sine matrimonii nomine, non capit elogium adulterii, qua adulterium in matrimonio crimen est? Deus aliter censuit, citra quam homines, ut in totum, sive per nuptias sive vulgo, alterius viri admissio adulterium pronuntietur [a deo]. Videamus enim, quid sit matrimonium apud deum, et ita cognoscemus, quid sit aeque adulterium. Matrimonium est, cum deus iungit duos in unam carnem, aut

---

1) Io. 4, 17 sq. 2) Matth. 17, 3 sqq. 3) Matth. 11, 13. 19. Luc. 15, 2. 4) Io. 2, 2 sqq. 5) Matth. 19, 6. 8. 6) Matth. 10, 29. 7) Matth. 5, 32.

iunctos deprehendens in eadem carne coniunctionem signavit. Adulterium est, cum quoquo modo disiunctis duobus alia caro, imo aliena miscetur, de qua dici non possit: haec est caro ex carne mea, et hoc os ex ossibus meis [1]). Semel enim hoc factum et pronuntiatum sicut ab initio, ita et nunc in aliam carnem non potest convenire. Itaque sine caussa dices, deum vivo marito nolle repudiatam alii viro iungi, quasi mortuo velit, quando si mortuo non tenetur, proinde nec vivo, tam repudio matrimonium dirimente, quam morte non tenebitur ei, cui quod tenebatur abruptum est. Cui ergo tenebitur? Nihil adeo interest [2]), vivo an mortuo viro nubat. Neque enim in illum delinquit, sed in semetipsam. Omne delictum quod admiserit homo, extra corpus est; qui autem adulteratur, in corpus suum delinquit [3]). Adulteratur autem, sicut supra praestruximus, qui aliam carnem sibi immiscet super illam pristinam, quam deus aut coniunxit in duos aut coniunctam deprehendit. Ideoque abstulit repudium, quod ab initio non fuit, ut, quod ab initio fuit, muniat duorum in unam carnem perseverantiam, ne necessitas vel occasio tertiae concarnationis irrumpat, soli caussae permittens repudium, si forte praevenerit, cui praecavetur. Adeo autem repudium a primordio non fuit, ut apud Romanos post annum sexcentesimum urbis conditae id genus duritiae commissum denotetur [4]). Sed illi etiam non repudiantes adulteria commiscent; nobis, etsi repudiemus, ne nubere quidem licebit.

10. Video iam hinc ad apostolum nos provocari. Ad cuius sensum facilius perspiciendum tanto instantius praeculcandum est, mulierem magis defuncto marito teneri, quo minus alium virum admittat. Recogitemus enim repudium aut discordia fieri aut discordiam facere, mortem vero ex lege dei non ex hominis offensa evenire, idque omnium esse debitum, etiam non maritorum. Igitur si repudiata quae per discordiam et iram et odium, et caussas eorum, iniuriam vel contumeliam vel quamlibet querelam, et anima et corpore separata est, tenetur inimico, ne dicam marito; quanto magis illa, quae neque suo neque mariti vitio, sed dominicae legis eventu, a matrimonio non separata, sed

---

1) Genes. 2, 23. 2) Gelen. et Rig. abruptum est, adeo non interest etc. 3) 1 Cor. 6, 18. 4) Cf. Apolog. c. 6.

relicta, eius erit etiam defuncti, cui etiam defuncto concordiam debet? A quo repudium non audiit, non divertit; cui repudium non scripsit, cum ipso est; quem amisisse noluit, retinet; habet secum animi licentiam, qui omnia homini, quae non habet, imaginario fructu repraesentat. Ipsam denique interrogo feminam: Dic mihi, soror, in pace praemisisti virum tuum? Quid respondebit? An in discordia? Ergo hoc magis ei iuncta est, cum quo habet apud deum caussam. Non discessit, quae tenetur. Sed in pace? Ergo perseveret in ea cum illo necesse est, quem iam repudiare non poterit, ne sic quidem nuptura, si repudiare potuisset. Enimvero et pro anima eius orat, et refrigerium interim adpostulat ei et in prima resurrectione consortium, et offert annuis diebus dormitionis eius. Nam haec nisi fecerit, vere repudiavit, quantum in ipsa est, et quidem hoc iniquius, quanto quomodo potuit, quia non potuit, et hoc indignius, quanto iam indignius, si quia non meruit [1]). Aut numquid nihil erimus post mortem, secundum aliquem Epicurum, et non secundum Christum? Quod si credimus mortuorum resurrectionem, utique tenebimur, cum quibus resurrecturi sumus rationem de alterutro reddituri. Si autem in illo aevo neque nubent neque nubentur, sed erunt aequales angelis [2]); non ideo non tenebimur coniugibus defunctis, quia non erit restitutio coniugii? Atquin eo magis tenebimur, quia in meliorem statum destinamur, resurrecturi in spiritale consortium, agnituri tam nosmetipsos quam et nostros. Ceterum quomodo gratias deo in aeternum canemus, si non manebit in nobis sensus et memoria debiti huius, si substantia, non conscientia reformabimur? Ergo qui cum deo erimus, simul erimus, dum omnes apud deum unum; licet merces varia, licet multae mansiones [3]) penes patrem eundem, uno denario eiusdem mercedis operati, id est, vitae aeternae, in qua magis non separabit, quos coniunxit deus, quam in ista minore vita separari vetat. Cum haec ita sint, quomodo alii viro vacabit, quae suo etiam in futurum occupata est? Utrique autem sexui loquimur, etsi ad alterum sermo est, quia una disciplina praeest. Alium habebit in

---

1) Fr. Iunius locum hunc corruptum sic emend.: quanto iam iniquius, quia non potuit; et hoc indignius, quanto iam indignius, quia non meruit. 2) Matth. 22, 30. 3) Matth. 20, 10.

spiritu, alium in carne. Hoc erit adulterium, unius feminae in duos viros conscientia. Si alter a carne disiunctus est, sed in corde remanet; illic, ubi etiam cogitatus sine carnis congressu et adulterium ante perficit ex concupiscentia et matrimonium ex voluntate, usque adhuc maritus est, ipsum illud possidens, per quod et factus est, id est, animum, in quo si et alius habitabit, hoc erit crimen. Ceterum non est exclusus, si a viliore commercio carnis discessit. Honoratior maritus est, quanto mundior factus est.

11. Ut igitur in deo nubas secundum legem et apostolum, (si tamen vel hoc curas,) qualis es, id matrimonium postulans, quod eis, a quibus postulas, non licet habere, ab episcopo monogamo, a presbyteris et diaconis eiusdem sacramenti, a viduis, quarum sectam in te recusasti? Et illi plane sic dabunt viros et uxores, quomodo buccellas. Hoc enim est apud illos: omni petenti te dabis. Et coniungent vos in ecclesia virgine, unius Christi unica sponsa. Et orabis pro maritis tuis, novo et vetere. Elige, cui te adulteram praestes; puto, ambobus. Quodsi sapias, taceas defuncto; repudium sit illi silentium tuum, alienis iam dotalibus scriptum; hoc modo novum promereberis maritum, si veteris obliviscaris; debes magis illi placere, propter quem deo placere non maluisti. Haec psychici volunt apostolum probasse aut in totum non recogitasse, cum scriberet: mulier vincta est, in quantum temporis vivit vir eius; si autem mortuus fuerit, libera est; cui vult, nubat, tantum in domino [1]). Ex hoc enim capitulo defendunt licentiam secundi matrimonii, imo et plurimi, si secundi; quod enim semel esse desiit, omni obnoxium est numero. Quo autem sensu apostolus scripserit, ita relucebit, si prius constet, non hoc illum sensu scripsisse, quo psychici utuntur. Constabit autem, si quis ea recordetur, quae huic capitulo diversa sunt et apud doctrinam et apud voluntatem et apud propriam ipsius Pauli disciplinam. Si enim secundas nuptias permittit, quae ab initio non fuerunt, quomodo affirmat omnia ad initium recolligi in Christo? Si vult nos iterare coniugia, quomodo semen nostrum in Isaac semel marito auctore defendit? quomodo totum ordinem ecclesiae de monogamis disponit? Si non haec disciplina praecedit

1) 1 Cor. 7, 39.

in laicis, ex quibus ecclesiae ordo proficit, quomodo in matrimonio adhuc positos a fructu matrimonii avocat, dicens in collecto esse tempus, si per mortem matrimonio elapsos iterum in matrimonium revocat? Haec si diversa sunt ei capitulo, de quo agitur, constabit, ut diximus, non hoc illum sensu scripsisse, quo physici utuntur; quia facilius est, ut aliquam rationem habeat unum illud capitulum, quae cum ceteris sapiat, quam ut apostolus diversa inter se docuisse videatur. Eam rationem in ipsa materia poterimus recognoscere. Quae ista materia apostolo fuit scribendi talia? Tirocinium novae et cum maxime orientis ecclesiae, quam lacte scilicet educabat, nondum solido cibo validioris doctrinae [1], adeo ut prae illa infantia fidei ignorarent adhuc, quid sibi agendum esset circa carnis et sexus necessitatem; cuius etiam ipsas species ex rescriptis intelligimus, cum dicit: De his autem quae scribitis: bonum est homini mulierem non attingere; propter fornicationes autem unusquisque uxorem suam habeat [2]. Ostendit fuisse, qui in matrimonio a fide deprehensi verebantur, ne non liceret eis matrimonio suo exinde uti, quia in carnem sanctam Christi credidissent. Et tamen secundum veniam concedit, non secundum imperium, id est, indulgens, non praecipiens ita fieri. Ceterum malebat omnes id esse, quod et ipse [3]. Proinde et de repudio rescribens, demonstrat quosdam de isto quoque cogitasse, vel maxime quia et in ethnicis matrimoniis non putabant post fidem sibi perseverandum. Quaerebant et de virginibus consilium. Praeceptum enim domini non erat, bonum esse homini, si sic permaneat, utique quomodo a fide fuerit inventus. Vinctus es enim uxori, ne quaesieris solutionem. Solutus es ab uxore, ne quaesieris uxorem. Si autem acceperis uxorem, non deliquisti, quia ante fidem soluto ab uxore non numerabitur post fidem secunda uxor, quae post fidem prima est; a fide enim etiam ipsa vita nostra censetur. Sed hic parcere se dicit illis; alioquin pressuram carnis subsequuturam prae angustiis temporum impedimenta matrimonii recusantibus, quin potius de domino sollicitudinem habendam promerendo, quam de marito. Et ita revocat, quod permisit. Sic ergo in eodem ipso capitulo, quo definit unumquemque, in qua vocatione vocabitur,

---

1) 1 Cor. 3, 2. 2) 1 Cor. 7, 1 sq. 3) 1 Cor. 7, 7.

in ea permanere debere, adiiciens: mulier vincta est, quamdiu vivit vir eius, si autem dormierit, libera est, cui volet nubat, tantum in domino, hinc quoque eam demonstrat intelligendam, quae et ipsa sic fuerit inventa, soluta a viro, quomodo et vir solutus ab uxore, per mortem utique non per repudium facta solutione, quia repudiatis non permitteret nubere adversus pristinum praeceptum. Itaque mulier si nupserit, non delinquet: quia nec hic secundus maritus deputabitur, qui est a fide primus, et adeo sic est, ut propterea adiecerit: tantum in domino; quia de ea agebatur, quae ethnicum habuerat et amisso eo crediderat, ne scilicet etiam post fidem ethnico se nubere posse praesumeret; licet nec hoc psychici curent. Sciamus plane, non sic esse in graeco authentico, quomodo in usum exiit per duarum syllabarum aut callidam aut simplicem eversionem: si autem dormierit vir eius [1]), quasi de futuro sonet ac per hoc videatur ad eam pertinere, quae iam in fide virum amiserit. Hoc quidem si ita esset, in infinitum emissa licentia totiens virum dedisset, quotiens amissus esset, sine ullo pudore nubendi etiam ethnicis congruente. Sed etsi ita esset, quasi de futuro: si cuius maritus mortuus fuerit, tantundem et futurum ad eam pertineret, cuius ante fidem morietur maritus. Quae vis, accipe, dum cetera non evertas. Nam cum et illa sententiae cedant: Servus vocatus es, ne curaveris; impraeputiatus es, ne circumcidaris; circumcisus vocatus es, ne adduxeris; quibus concurrit: Vinctus es uxori, ne quaesieris solutionem; solutus es ab uxore, ne quaesieris uxorem: satis manifestum est, ad eos haec pertinere, qui in nova et recenti vocatione constituti de his consulebant, in quibus a fide fuerant deprehensi. Haec erit interpretatio capituli istius de hoc examinanda, an et tempori et caussae, et tam exemplis et argumentis praecedentibus, quam et sententiis et sensibus subsequentibus, et in primis an ipsius apostoli et consilio proprio congruat et constituto; nihil enim custodiendum est, qua diversus sibi deprehendatur [2]).

---

1) Ed. Fran. et Rig. si dormierit vir eius. — 1 Cor. 7, 39. — Semlerus in append. ad Wetstenii prolegg. in N. T. p. 587. v. graeco delendum et pro evers. scribendum esse putat emersionem, quum Tertullianus non dormierit, sed dormit in latino suo libro scriptum invenerit. 2) Ita Rhen. in ed. pr.; Gelen., Rig. aliique: quam ne diversus sibi quis deprehendatur.

12. Audi et subtilissimam e contrario argumentationem. Adeo, inquiunt, permisit apostolus iterare connubium, ut solos, qui sunt in clero, monogamiae iugo astrinxerit. Quod enim quibusdam praescribit, id non omnibus praescribit. Numquid ergo et quod omnibus praecipit, solis episcopis non praescribit, si quod episcopis praescribit, non et omnibus praecipit? an ideo omnibus, quia et episcopis? et ideo episcopis, quia et omnibus? Unde enim episcopi et clerus? nonne de omnibus? si non omnes monogamiae tenentur, unde monogami in clerum? an ordo aliquis seorsum debebit institui monogamorum, de quo allectio fiat in clerum? Sed cum extollimur et inflamur adversus clerum, tunc unum omnes sumus, tunc omnes sacerdotes, quia sacerdotes nos deo et patri fecit[1]). Cum ad peraequationem disciplinae sacerdotalis provocamur, deponimus infulas et impares[2]) sumus. De ecclesiasticis ordinibus[3]) agebatur, quales ordinari oporteret. Oportebat igitur omnem communis disciplinae formam sua fronte proponi, edictum quodammodo futurum universis impressione[4]), quo magis sciret plebs, eum ordinem sibi observandum, qui faceret praepositos, et ne vel ipse honor aliquid sibi ad licentiam quasi de privilegio loci blandiretur. Prospiciebat spiritus sanctus dicturos quosdam: omnia licent episcopis, sicut ille vester Uthinensis nec Scantiniam timuit. Quot enim et digami praesident apud vos, insultantes utique apostolo, certe non erubescentes, cum haec sub illis leguntur? Age iam, qui putas exceptionem monogamiae de episcopis factam, recede et a reliquis tuis titulis disciplinae, qui cum monogamia episcopis ascribuntur. Noli esse irreprehensibilis, sobrius, bene moratus, ornatus, hospitalis, docibilis; quin vero et vino deditus, et manu promptus ad caedendum et pugnax, et pecuniae amans, et domum non regens, nec filiorum curans disciplinam, sed nec ab extraneis bonam famam sectans[5]). Si enim suam habent episcopi legem circa monogamiam, etiam cetera, quae monogamiae accedere oportebit, episcopis erunt scripta. Laicis vero, queis

---

1) Apoc. 1, 6. 5, 10. 2) Sic Rig. e cod. Ursini. Rhen. pares, Gelen. partes, cod. Wouweri: impartes. 3) Voc. ordinibus deest in cod. Divionensi. 4) Cod. Divion. in praeceptione, Rig. in praesessione. 5) 1 Tim. 3, 2 sqq.

monogamia non convenit, cetera quoque aliena sunt. Evasisti, psychice, si velis, vincula disciplinae totius. Praescribe constanter, non omnibus praecipi, quae quibusdam sint praecepta; aut si cetera quidem communia sunt, monogamia vero solis episcopis imposita est, numquid illi soli Christiani pronuntiandi, in quos tota disciplina collata est?

13. Sed et Timotheo [1]) scribens, vult iuvenculas nubere, filios suscipere, matres familiae agere. Ad eas dirigit, quales supra denotat, iuvenculas viduas, quae in viduitate deprehensae et aliquamdiu assectatae, postquam in delitiis habuerunt Christum, nubere volunt, habentes iudicium, quod primam fidem resciderunt, illam videlicet, a qua in viduitate inventae et professae eam, non perseverant. Propter quod vult eas nubere, ne primam fidem susceptae viduitatis postea rescindant: non ut totiens nubant, quotiens in viduitate tentata, imo et in deliciis habita noluerint perseverare. Legimus eum et ad Romanos scribentem: Quae autem sub viro est mulier, viventi viro vincta est; si autem obierit, evacuata est a lege viri; nempe ergo vivente viro adulterare putabitur, si iuncta fuerit alteri viro; si vero obierit vir, liberata est a lege, quod non sit adultera, facta alii viro. Sed et sequentia recognosce, quo sensus iste, qui tibi blanditur, evadat. Itaque, inquit, fratres mei mortificamini et vos legi per corpus Christi, ut efficiamini alteri ei, scilicet qui a mortuis resurrexit, uti fructum feramus deo. Cum enim eramus in carne, passiones delictorum, quae per legem, efficiebantur in membris nostris ad fructum ferendum morti; nunc autem evacuati sumus a lege, mortui in quo tenebamur ad serviendum deo in novitate spiritus, et non in vetustate literae [2]). Igitur si mortificari nos iubet legi per corpus Christi, quod est ecclesia, quae spiritu novitatis constat, non per literam vetustatis, id est, legis; auferens te a lege, quae non tenet uxorem marito defuncto, quominus alii viro fiat, ad contrariam te redigit conditionem, ne amisso viro nubas; quantumque non deputareris adultera, facta alteri viro, post mortem mariti, si adhuc in lege agere deberes, tanto ex diversitate conditionis adulterii te praeiudicat post mortem mariti alii nuben-

1) 1. Tim. 5, 14. 2) Rom. 7. 2—6.

tem; quia iam mortificata es legi, non potest tibi licere, cum recessisti ab ea, apud quam tibi licebat.

14. Nunc si et absolute apostolus permisisset in fide amisso matrimonio nubere, proinde fecisset quemadmodum et cetera, quae adversus formam regulae suae pro conditione temporum gessit, circumcidens Timotheum propter superinductitios [1]) falsos fratres, et rasos quosdam inducens in templum propter observationem Iudaeorum [2]), ille qui Galatas in lege volentes agere castigat. Sed ita res exigebant, ut omnibus omnia fieret, quo omnes lucrifaceret, parturiens illos, donec formaretur Christus in ipsis, et calefaciens tanquam nutrix parvulos fidei [3]), docendo quaedam per veniam, non per imperium, (aliud est enim indulgere, aliud iubere,) proinde temporalem licentiam permittens denuo nubendi propter infirmitatem carnis, quemadmodum Moyses [4]) repudiandi propter duritiam cordis. Et hic itaque reddemus supplementum sensus istius. Si enim Christus abstulit, quod Moyses praecepit, quia ab initio non fuit sic [5]), nec [6]) ideo ab alia venisse virtute reputabitur Christus, cur non et paracletus abstulerit, quod Paulus indulsit, quia et secundum matrimonium ab initio non fuit, nec ideo suspectus habendus sit, quasi spiritus alienus, tantum ut deo et Christo dignum sit, quod superducitur? Si deo et Christo dignum fuit duritiam cordis tempore expleto compescere, cur non dignius sit et deo et Christo infirmitatem carnis tempore iam collectiore discutere? Si iustum est matrimonium non separari, utique et non iterari honestum est. Denique apud seculum utrumque in bona disciplina deputatur, aliud concordiae nomine, aliud pudicitiae. Regnavit duritia cordis usque ad Christum, regnaverit et infirmitas carnis usque ad paracletum. Nova lex abstulit repudium, (habuit quod auferret,) nova prophetia secundum matrimonium, non minus repudium prioris. Sed facilius duritia cordis Christo cessit, quam infirmitas carnis. Plus haec sibi Paulum defendit, quam illa Moysen; si tamen defendit, quum indulgentem eum captat, praescribentem recusat, quae potiores sententias et perpetuas voluntates eius eludit, quae

1) Rhen. superductitios. 2) Act. 16, 3. 21, 24. 3) 1 Cor. 9, 20. Gal. 4, 19. 4) Deut. 24, 1. 5) Matth. 19, 8. 6) Rig. aliique: nec sic etc.; utrumque in ed. Fran. desideratur.

non sinit nos hoc apostolo praestare, quod mavult. Et quousque infirmitas ista impudentissima in expugnando meliora perseverabit? Tempus eius, donec paracletus operaretur, fuit, in quem dilata sunt a domino, quae tunc sustineri non poterant, quae iam nemini competit portare non posse, quia per quem datur portare posse, non deest. Quamdiu causabimur carnem? quia dixit dominus: caro infirma? Sed praemisit: et spiritus promptus[1]), ut vincat spiritus carnem, ut cedat quod infirmum est fortiori. Nam et qui potest capere, capiat[2]), inquit, id est, qui non potest, discedat. Discessit et ille dives, qui non ceperat substantiae dividendae egenis praeceptum, et dimissus est sententiae suae a domino[3]). Nec ideo duritia imputabitur Christo de arbitrii cuiuscunque liberi vitio[4]). Ecce, inquit, posui ante te bonum et malum[5]). Elige, quod bonum est; si non potes, quia non vis, (posse enim te, si velis, ostendit, quia tuo arbitrio utrumque proposuit,) discedas oportet ab eo, cuius non facis voluntatem.

15. Quae igitur hic duritia nostra, si non facientibus voluntatem dei renuntiamus? quae haeresis, si secundas nuptias, ut illicitas, iuxta adulterium iudicamus? Quid est enim adulterium, quam matrimonium illicitum? Notat apostolus[6]) eos, qui in totum nubere prohibebant, qui et de cibis interdicebant, quos deus condidit. Nos vero non magis nuptias auferimus, si secundas recusamus, quam cibos reprobamus, si saepius ieiunamus. Aliud est auferre, aliud temperare; aliud est legem non nubendi ponere, aliud modum nubendi statuere. Plane qui exprobrant nobis duritiam vel haeresim in hac caussa, si in tantum fovent carnis infirmitatem, ut in nubendo frequenter sustinendam putent, cur illam in alia caussa neque sustinent neque venia fovent, cum tormentis expugnata est in negationem? Utique enim illam magis excusari capit, quae in proelio cecidit, quam quae in cubiculo; quae in equuleo succubuit, quam quae in lectulo; quae crudelitati cessit, quam quae libidini; quae gemens devicta est, quam quae subans. Sed illam quidem a communicatione depellunt, quia non sustinuit in finem;

---

1) Matth. 26, 41. 2) Matth. 19, 12. 3) Matth. 19, 16—22.
4) Deut. 30, 15. Sirac. 15, 18. 5) Rhen. in ed. pr. servitio.
6) 1 Tim. 4, 3.

hanc vero suscipiunt, quasi et haec sustinuerit in finem. Propone, quid utraque non sustinuerit in finem, et invenies eius caussam honestiorem, quae saevitiam, quam quae pudicitiam sustinere non potuit. Et tamen nec cruentam defectionem infirmitas carnis excusat, nedum impudicam.

16. Rideo autem, cum infirmitas carnis opponitur, quae summa fortitudo dicenda est. Iterum nubere est res virium; resurgere in opera carnis de continentiae otio, substantia est laterum; talis infirmitas et tertio et quarto et usque septimo forsitan matrimonio sufficit, ut quae totiens fortior, quotiens fuerit infirmior, habitura iam non apostolum auctorem, sed Hermogenem aliquem [1]), plures solitum mulieres ducere, quam pingere; materia enim in illo abundat, unde et animam esse praesumens, multo magis spiritum a deo non habet, iam nec psychicus, quia non de afflatu dei psychicus. Quid, si inopiam quis causetur, ut carnem suam aperte prostitutam profiteatur, exhibitionis caussa nubentem, oblitus de victu et vestitu non esse cogitandum [2])? Habet deum etiam corvorum educatorem, etiam florum excultorem. Quid, si solitudinem domus obtendat, quasi una mulier frequentiam praestet homini ad fugam proximo? Habet viduam utique, quam assumat licebit; non unam generis huius uxorem, sed etiam plures habere concessum est. Quid, si de posteritate quis cogitet iisdem animis, quibus oculis uxor Loth, ut ideo quis repetat matrimonium, quia de priore liberos non habuit; haeredes scilicet Christianus quaeret seculi totius exhaeres? Habet fratres, habet ecclesiam matrem. Aliud est, si et apud Christum legibus Iuliis agi credunt, et existimant caelibes et orbos ex testamento dei solidum non posse capere. Nubant igitur huiusmodi in finem usque, ut in ista confusione carnis, sicut Sodoma et Gomorrha et diluvii dies, ab illo ultimo exitu seculi deprehendantur. Adiiciant tertium dictum: Manducemus et bibamus et nubamus, cras enim moriemur [3]); non recogitantes vae illud praegnantibus et lactantibus multo gravius et amarius eventurum in concussione totius mundi, quam evenit in vastatione unius particulae Iudaeae. Satis opportunos novissimis temporibus fru-

---

1) Cf. adv. Hermog. c. 1., de anima c. 1. 11. 2) Matth. 6, 25. 3) 1 Cor. 15, 32.

ctus iteratis matrimoniis colligant, ubera fluitantia et uteros nauseantes et infantes pipiantes. Parent antichristo, in quae libidinosius saeviat; adducet illis carnifices obstetrices.

17. Habebunt plane Christo quod allegent speciosum privilegium, carnis usquequaque imbecillitatem. Sed hanc iudicabunt iam non Isaac monogamus pater noster, nec Ioannes aliqui Christi spado, nec Iudith filia Merari, nec tot alia exempla sanctorum. Solent ethnici iudices destinari. Exsurget regina Carthaginis et decernet in Christianas, quae profuga et in alieno solo et tantae civitatis cum maxime formatrix, cum regis nuptias ultro optasse debuisset, ne tamen secundas eas experiretur, maluit e contrario uri quam nubere. Assidebit et illi matrona Romana, quae etsi per vim nocturnam nihilominus experta alium virum, maculam carnis suo sanguine abluit, ut monogamiam in semetipsam vindicaret. Fuerunt et quae pro viris mori mallent, quam post viros nubere. Idolis certe et monogamia et viduitas apparent. Fortunae muliebri coronam non imponit, nisi univira, sicut nec matri Matutae. Pontifex maximus et flaminica nubunt semel. Cereris sacerdotes viventibus etiam viris et consentientibus amica separatione viduantur. Sunt et quae de tota continentia iudicent nos, virgines Vestae et Iunonis Achaicae et Dianae Scythicae et Apollinis Pythii. Etiam bovis illius Aegyptii antistites de continentia infirmitatem Christianorum iudicabunt. Erubesce, caro, quae Christum induisti. Sufficiat tibi semel nubere, in quod a primordio facta es, in quod a fine [1]) revocaris. Redi in Adam vel priorem, si in novissimum non potes. Semel gustavit ille de arbore, semel concupiit, semel pudenda protexit, semel deo erubuit, semel ruborem suum abscondit, semel de paradiso sanctitatis exsulavit, semel exinde nupsit. Si in illo fuisti, habes tuam formâm; si in Christum transisti, melior esse debebis. Exhibe te tertium Adam et hunc digamum, et tunc poteris esse, quod inter duos non potes.

---

1) Rhen. et Fr. Iunius: in quod et fine rev.

DE
PUDICITIA.

1. Pudicitia, flos morum, honor corporum, decor sexuum, integritas sanguinis, fides generis, fundamentum sanctitatis, praeiudicium omnis bonae mentis, quamquam rara, nec facile perfecta vixque perpetua, tamen aliquatenus in seculo morabitur, si natura praestruxerit, si disciplina persuaserit, si censura compresserit; siquidem omne animi bonum aut nascitur aut eruditur aut cogitur. Sed ut mala magis vincunt, quod ultimorum temporum ratio est, bona iam nec nasci licet, ita corrupta sunt semina, nec erudiri, ita deserta sunt studia, nec cogi, ita exarmata sunt iura. Denique de qua incipimus, eo usque iam exolevit, ut non eiuratio, sed moderatio libidinum pudicitia credatur, isque satis castus habeatur, qui non nimis incestus[1]) fuerit. Sed viderit seculi pudicitia cum seculo ipso, cum suo ingenio si nascebatur, cum suo studio si erudiebatur, cum suo servitio si cogebatur; nisi quod infelicior etiam, si stetisset ut infructuosa, quae non apud deum egisset. Malim nullum bonum, quam vanum. Quid prodest esse, quod esse non prodest? nostrorum bonorum status iam exigitur[2]), Christianae pudicitiae ratio concutitur, quae omnia de coelo trahit, et naturam per lavacrum regenerationis et disciplinam per instrumentum praedicationis et censuram per iudicia ex útroque testamento, et coacta constantius ex metu et voto aeterni ignis et regni. Adversus hanc nonne dissimulare potuissem? Audio etiam edictum esse propositum, et quidem peremptorium. Pontifex scilicet Maximus, episcopus episcoporum edicit[3]): Ego et moechiae et fornicationis delicta poenitentia functis dimitto. O edictum, cui adscribi non poterit: Bonum factum! Et ubi proponetur liberalitas ista? Ibidem, opinor,

---

1) Ita h. l. emend. Fulv. Ursinus. Gelen., Pamel., Rig.: qui minus castus; ed. Fran. aliique: qui non nimis castus. 2) Wouw. et Rig. exigitur; ceteri mergitur. 3) Wouw. e ms. pont. scil. maximus (quod est Episcopus Episcoporum) edicit.

in ipsis libidinum ianuis, sub ipsis libidinum titulis. Illic eiusmodi poenitentia promulganda est, ubi delinquentia ipsa versabitur. Illic legenda est venia, quo cum spe eius intrabitur. Sed hoc in ecclesia legitur, et in ecclesia pronuntiatur, et virgo est. Absit, absit a sponsa Christi tale praeconium! Illa, quae vera est, quae pudica, quae sancta, carebit etiam aurium macula. Non habet, quibus hoc repromittat; et si habuerit, non repromittit, quoniam et terrenum dei templum citius spelunca latronum appellari potuit a domino[1]), quam moechorum et fornicatorum. Erit igitur et hic adversus psychicos titulus, adversus meae quoque sententiae retro penes illos societatem, quo magis hoc mihi in totam levitatis obiectent. Nunquam societatis repudium delicti praeiudicium est, quasi non facilius sit errare cum pluribus, quando veritas cum paucis ametur. At enim me non magis dedecorabit inutilis[2]) levitas, quam ornarit nocens. Non suffundor errore quo carui, quia caruisse delector, quia meliorem me et pudiciorem recognosco. Nemo proficiens erubescit. Habet et in Christo scientia aetates suas, per quas devolutus est et apostolus. Quum parvulus, inquit, essem, tanquam parvulus loquebar, tanquam parvulus sapiebam; at ubi vir sum factus, ea quae parvuli fuerant evacuavi[3]). Adeo devertit a sententiis pristinis, nec idcirco deliquit, quod aemulator factus est non paternarum traditionum, sed Christianarum, optans etiam ut praeciderentur, qui circumcisionem detinendam suadebant[4]). Atque utinam et isti, qui meram et veram integritatem carnis obtruncant, amputantes non summam superficiem, sed intimam effigiem pudoris ipsius, quum moechis et fornicatoribus veniam pollicentur adversus principalem Christiani nominis disciplinam, quam ipsum quoque seculum usque adeo testatur, ut si quando eam in feminis nostris inquinamentis potius carnis quam tormentis punire contendat, id volens eripere quod vitae anteponunt. Sed iam haec gloria exstinguitur, et quidem per eos, quos tanto constantius oportuerat eiusmodi maculis nullam subscribere veniam, quando propterea, quotiens volunt, nubant, ne moechiae et fornicationi succidere cogantur, quoniam melius

---

1) Matth. 21, 13. 2) P. Ciaccon. et Rig. utilis. 3) 1 Cor. 13, 11. 4) Gal. 5, 12.

est nubere quam uri[1]). Nimirum propter continentiam incontinentia necessaria est, incendium ignibus exstinguetur. Cur ergo et crimina postmodum indulgent poenitentiae nomine, quorum remedia praestituunt multinubentiae iure? Nam et remedia vacabunt, cum crimina indulgentur, et crimina manebunt, si remedia vacabunt. Itaque utrobique de sollicitudine et negligentia ludunt, praecavendo vanissime quibus parcunt et parcendo ineptissime quibus praecavent, cum aut praecavendum non sit, ubi parcitur, aut parcendum non sit, ubi praecavetur. Praecavent enim, quasi nolint admitti tale quid; indulgent autem, quasi velint admitti; quando si admitti nolint, non debeant indulgere, si indulgere velint, non debeant praecavere. Nec enim moechia et fornicatio de modicis et de maximis delictis deputabuntur, ut utrumque competat, et sollicitudo quae praecavet et securitas quae indulget. Sed cum ea sint quae culmen criminum teneant, non capit et indulgeri quasi modica et praecaveri quasi maxima. Nobis autem maxima aut summa sic quoque praecaventur, dum nec secundas quidem post fidem nuptias permittitur nosse, nuptialibus et dotalibus si forte tabulis a moechiae et fornicationis opere diversas. Et ideo durissime nos infamantes paradetum disciplinae enormitate digamos foris sistimus, eundem limitem liminis moechis quoque et fornicatoribus figimus ieiunas pacis lacrimas profusuris, nec amplius ab ecclesia quam publicationem dedecoris relaturis.

2. Ceterum deus, inquiunt, bonus et optimus, et misericors et miserator et misericordiae plurimus, quam omni sacrificio anteponit; non tanti ducens peccatoris mortem, quam poenitentiam; salvificator omnium hominum et maxime fidelium[2]). Itaque et filios dei misericordes et pacificos esse oportebit, donantes invicem sicut et Christus donavit nobis, non iudicantes, ne iudicemur[3]). Domino enim suo stat quis vel cadit; tu quis es, ut servum iudices alienum? Dimitte, et dimittetur tibi[4]). Talia et tanta sparsilia[5]) eorum, quibus et deo adulantur et sibi lenocinantur, effeminantia magis quam vigorantia disciplinam, quantis et nos et contrariis possumus repercutere, quae et dei severitatem

1) 1 Cor. 7, 9. 2) Ioel. 2, 13. Hos. 6, 6. Ezech. 33, 11. 1 Tim. 4,10. 3) Luc. 6, 36. Eph. 4, 32. Matth. 7, 1 sq. 4) Rom. 14, 4. 5) Rhen. futilia.

intentent et nostram constantiam provocent? Quia etsi bonus natura deus, tamen et iustus. Ex caussa enim, sicut sanare novit, ita et caedere, faciens pacem, sed et condens mala, poenitentiam malens [1]), sed et Hieremiae mandans, ne pro populo peccatore deprecaretur: quoniam si ieiunaverint, inquit, non exaudiam obsecrationem eorum. Et rursus: Et tu ne adoraveris pro populo, et ne postulaveris pro his in prece et oratione, quoniam non exaudiam in tempore, quo invocaverint me, in tempore afflictionis suae. Et adhuc supra, idem misericordiae praelator quam sacrificii: Et tu ne adoraveris pro populo isto, et ne postulaveris misericordiam consequi eos, et ne accesseris pro his ad me, quoniam non exaudiam utique misericordiam postulantes [2]), utique ex poenitentia flentes et ieiunantes, et afflictationem suam offerentes deo. Deus enim zelotes, et qui naso non deridetur, adulantium scilicet bonitati eius [3]), et qui licet patiens, tamen per Esaiam comminetur patientiae finem: Tacui, numquid et semper tacebo et sustinebo? quievi velut parturiens, exsurgam, et arescere faciam. Ignis enim procedet ante faciem ipsius, et exuret inimicos eius, non solum corpus, verum et animas occidens in gehennam [4]). Ceterum iudicantibus, quomodo dominus comminetur, ipse demonstrat. Quo enim iudicio iudicaveritis, iudicabitur de vobis [5]). Ita non prohibuit iudicare, sed docuit. Unde et apostolus iudicat, et quidem in caussa fornicationis, dedendum eiusmodi hominem satanae in interitum carnis, increpans etiam, quod fratres non apud sanctos iudicarentur. Adiiciens enim inquit: Ut quid mihi vos qui foris sunt iudicare [6])? Dimittis autem, ut dimittatur tibi a deo. Delicta mundantur [7]), quae quis in fratrem, non deum admiserit. Debitoribus denique dimissuros nos in oratione profitemur, sed non decet ultra de auctoritate scripturarum eiusmodi funem contentiosum alterno ductu in diversa distendere, ut haec restringere frenos disciplinae, ila laxare videatur, quasi incertae poenitentiae subsidium illa prosternere per lenitatem, haec negare per austeritatem. Porro

---

1) Ps. 7, 12. Deut. 32, 39. Ies. 45, 7. 2) Ier. 14, 11 sq. 11, 14. 7, 15 sq. 3) Exod. 20, 5. Gal. 6, 7. 4) Ies. 42, 14 sq. Ps. 96, 3. Matth. 10, 28. 5) Matth. 7, 2. 6) 1 Cor. 5, 3 sq. 12. 6, 1 sqq. 7) Ciacconius emend. Dimitti autem, ut dimittantur tibi a deo, delicta mandantur.

et auctoritas scripturae in suis terminis stabit sine alterutra oppositione, et poenitentiae subsidium suis conditionibus determinatur sine passiva concessione, et ipsae prius caussae eius distinguuntur sine confusa propositione. Caussas poenitentiae delicta condicimus; haec dividimus in duos exitus; alia erunt remissibilia, alia irremissibilia, secundum quod nemini dubium est alia castigationem mereri, alia damnationem. Omne delictum aut venia expungit aut poena, venia ex castigatione, poena ex damnatione. De ista differentia iam et quasdam praemisimus altercationes scripturarum hinc retinentium hinc dimittentium delicta. Sed et Ioannes docebit: Si quis scit fratrem suum delinquere delictum non ad mortem, postulabit, et dabitur vita ei; quia non ad mortem delinquit, hoc erit remissibile. Est delictum ad mortem; non pro illo dico, ut quis postulet, hoc erit irremissibile[1]). Ita ubi est conditio vel ratio postulationis, illic etiam remissionis; ubi nec postulationis, ibi aeque nec remissionis. Secundum hanc differentiam delictorum poenitentiae quoque conditio discriminatur. Alia erit, quae veniam consequi possit, in delicto scilicet remissibili, alia, quae consequi nullo modo possit, in delicto scilicet irremissibili. Et superest specialiter de moechiae et fornicationis statu examinare, in quam delictorum partem debeant redigi.

3. Sed prius decidam intercedentem ex diverso responsionem ad eam poenitentiae speciem, quam cum maxime definimus venia carere. Si enim, inquiunt, aliqua poenitentia caret venia, iam nec in totum agenda tibi est. Nihil enim agendum est frustra. Porro frustra agetur poenitentia, si caret venia. Omnis autem poenitentia agenda est; ergo omnis veniam consequatur, ne frustra agatur, quia non erit agenda, si frustra agatur. Porro frustra agetur, si venia carebit. Merito utique ita opponunt, quoniam huius quoque poenitentiae fructum, id est veniam, in sua potestate usurpaverunt. Quantum enim ad illos, a quibus pacem humanam consequitur[2]); quantum autem ad nos, qui solum dominum meminimus delicta concedere, et utique mortalia, non frustra agetur. Ad dominum enim remissa et illi exinde prostrata, hoc ipso magis operabitur veniam, quod eam a solo deo exorat, quod delicto suo humanam

---

1) 1 Io. 5, 16. 2) Ciacconius add. vv. frustra agitur.

pacem sufficere non credit, quod ecclesiae mavult erubescere quam communicare. Adsistit enim pro foribus eius, et de notae suae exemplo ceteros admonet et lacrimas fratrum sibi quoque advocat, et redit plus utique negotiata, compassionem scilicet, quam communicationem. Et si pacem hic non metit, apud dominum seminat. Nec amittit, sed praeparat fructum; non vacabit ab emolumento, si non vacaverit ab officio. Ita nec poenitentia huiusmodi vana, nec disciplina eiusmodi dura est. Deum ambae honorant, illa nihil sibi blandiendo facilius impetrabit, ista nihil sibi assumendo plenius adiuvabit.

4. Possumus igitur demandata poenitentiae distinctione ad ipsorum iam delictorum regredi censum, an ea sint, quae veniam ab omnibus consequi possint. Inprimis quod moechiam et fornicationem nominamus, usus expostulat. Habet et fides quorundam nominum familiaritatem, ita in omni opusculo usum custodimus. Ceterum si adulterium et si stuprum dixero, unum erit contaminatae carnis elogium. Nec enim interest nuptam alienam an viduam quis incurset, dum non suam feminam; sicut nec locis refert, in cubiculis an in turribus[1]) pudicitia trucidetur. Omne homicidium extra silvam latrocinium est. Ita et ubicunque vel in quamcunque semetipsum adulterat et stuprat, qui aliter quam nuptiis utitur. Ideo penes nos occultae quoque coniunctiones, id est non prius apud ecclesiam professae, iuxta moechiam et fornicationem iudicari periclitantur. Nec inde consertae obtentu matrimonii crimen eludant. Reliquas autem libidinum furias impias et in corpora et in sexus ultra iura naturae, non modo limine, verum omni ecclesiae tecto submovemus, quia non sunt delicta, sed monstra.

5. Ergo moechia, quod etiam fornicationis est res, secundum opus criminis quanti aestimanda sit sceleris, prima lex dei praesto est. Siquidem post interdictam alienorum deorum superstitionem ipsorumque idolorum fabricationem, post commendatam sabbati venerationem, post imperatam in parentes secundam a deo religionem, nullum aliud in talibus titulis firmandis monendisque substruxit praeceptum, quam: non moechaberis[2]). Post spiritalem enim castitatem sanctitatemque corporalis sequebatur integritas.

---

1) Ciaccon., Latin., Rig. correx. curribus. 2) Exod. 20, 14.

Et hanc itaque munivit, hostem statim eius prohibendo moechiam. Quale delictum iam intellige, cuius cohibitionem post idololatriam ordinavit. Nihil secundum longinquat a primo; nihil tam proximum primo, quam secundum; quod fit ex primo, aliud quodammodo primum est. Itaque moechia affinis idololatriae. Nam et idololatria moechiae nomine et fornicationis saepe populo exprobrata, etiam sorte coniungetur illi, sicut et serie: etiam damnatione cohaerebit illi, sicut et dispositione. Eo amplius, praemittens: non moechaberis: adiungit: non occides. Oneravit utique moechiam, quam homicidio anteponit. In prima itaque fronte sanctissimae legis, in primis titulis coelestis edicti, principalium utique delictorum proscriptione signata; de loco modum, de ordine statum, de confinio meritum cuiusque dignoscas. Est et mali dignitas, quod in summo aut in medio pessimorum collocatur. Pompam quandam atque suggestum aspicio moechiae, hinc ducatum idololatriae antecedentis, hinc comitatum homicidii insequentis. Inter duos apices facinorum eminentissimos sine dubio digna consedit, et per medium eorum quasi vacantem locum pari criminis auctoritate complevit. Quis eam talibus lateribus inclusam, talibus costis circumfultam a cohaerentium corpore divellet, de vicinorum criminum nexu, de propinquorum scelerum complexu ut solam eam secernat ad poenitentiae fructum? Nonne hinc idololatria, inde homicidium detinebunt? et si qua vox fuerit, reclamabunt: noster hic cuneus est, nostra compago? Ab idololatria metamur, illa distinguente coniungimur, illi de medio emicanti adunamur[1]), concorporavit nos scriptura divina, literae ipsae glutina nostra sunt, iam nec ipsa sine nobis potest. Ego quidem idololatria saepissime moechiae occasionem subministro. Sciunt luci mei et [mei] montes et vivae aquae ipsaque in urbibus templa, quantum evertendae pudicitiae procuremus. Ego quoque homicidium nonnunquam moechia elaboro. Ut tragoedias omittam, sciunt hodie venenarii, sciunt magi, quot pellicatus ulciscar, quot rivalitates defendam, quot custodes, quot delatores, quot conscios auferam. Sciunt etiam obstetrices, quot adulteri conceptus trucidentur. Etiam apud Christianos non est moechia sine nobis; ibidem sunt idolo-

---

1) Sic Lat. et Rig., ceteri: adulamur.

latriae, ubi immundi spiritus res est; ibidem est et homicidium, ubi homo, quum inquinatur, occiditur. Igitur aut nec illis aut etiam nobis poenitentiae subsidia convenient. Aut detinemus eam, aut sequimur. Haec ipsae res loquuntur. Si res voce deficiunt, adsistit idololatres, adsistit homicida, in medio eorum adsistit et moechus. Pariter de poenitentiae officio sedentes in sacco et cinere inhorrescunt, eodem flatu gemiscunt, eisdem precibus ambiunt, eisdem genibus exorant, eandem invocant matrem. Quid agis mollissima et humanissima disciplina? aut omnibus eis hoc esse debebis, (beati enim pacifici[1]),) aut si non omnibus, nostra esse. Idololatram quidem et homicidam semel damnas, moechum vero de medio excipis, idololatrae successorem, homicidae antecessorem, utriusque collegam? Personae acceptatio est, miserabiliores poenitentias reliquisti.

6. Plane si ostendas, de quibus patrociniis exemplorum praeceptorumque coelestium soli moechiae et in ea fornicationi quoque ianuam poenitentiae expandas, ad hanc iam lineam dimicabit nostra congressio. Praescribam tamen tibi formam necesse est, ne ad vetera manum emittas, ne in terga respicias. Vetera enim transierunt secundum Esaiam, et novata est iam novatio secundum Hieremiam, et obliti posteriorum in priora porrigimur secundum apostolum, et lex et prophetae usque ad Ioannem secundum Dominum[2]). Nam et si cum maxime a lege coepimus demonstrando moechiam, merito ab eo statu legis, quem Christus non dissolvit, sed implevit. Onera enim legis usque ad Ioannem, non remedia; operum iuga reiecta sunt, non disciplinarum; libertas in Christo non fecit innocentiae iniuriam. Manet lex tota pietatis, sanctitatis, humanitatis, veritatis, castitatis, iustitiae, misericordiae, benevolentiae, pudicitiae. In qua lege: beatus vir, qui meditabitur die ac nocte[3]). De qua idem David rursus: lex Domini invituperabilis, convertens animas; iura domini directa, oblectantia corda, praeceptum domini longe lucens, illuminans oculos[4]). Sic et apostolus: Itaque lex quidem sancta est et praeceptum sanctum et optimum; utique: non moechaberis. Sed et supra: Legem ergo evacuamus per fidem? absit, sed legem sisti-

1) Matth. 5, 6. 2) Ies. 43, 18 sq. Ier. 4, 4. Phil. 3, 13. Matth. 11, 13. 3) Ps. 1, 2. 4) Ps. 18, 8 sq.

mus[1]), scilicet in his quae et nunc novo testamento interdicta etiam cumulatiore praecepto prohibentur. Pro: non moechaberis[2]): qui viderit ad concupiscentiam, iam moechatus est in corde suo; et pro: non occides: qui dixerit fratri suo racha, reus erit gehennae. Quaere, an salva sit lex non moechandi, cui accessit nec concupiscendi. Ceterum si qua vobis exempla in sinum plaudent, non opponentur huic quam defendimus disciplinae. Frustra enim lex supra structa est, origines quoque delictorum, id est concupiscentias et voluntates, non minus quam facta condemnans, si ideo hodie concedetur moechiae venia, quia et aliquando concessa est. Cur emolumento hodie pleniore disciplina coërcetur, nisi ut maiore forsitan lenocinio tuo indulgeatur? Dabis ergo et idololatrae et omni apostatae veniam, quia et populum ipsum totiens reum istorum, totiens invenimus retro restitutum. Communicabis et homicidae, quia et Nabothae sanguinem Achab deprecatione delevit, et David Uriae caedem cum caussa eius moechia[3]) confessione purgavit[4]). Iam et incesta donabis propter Loth, et fornicationes cum incesto propter Iudam, et turpes de prostitutione nuptias propter Oseae, et non tantum frequentatas, verum et semel plures propter patres nostros[5]). Utique enim dignum est peraequari nunc quoque gratiam circa omnia retro indulta, si de pristino aliquo exemplo venia moechiae vindicatur. Habemus quidem et nos eiusdem vetustatis exempla pro sententia nostra, non modo non indulti, verum etiam repraesentati iudicii fornicationis. Et utique sufficit tantum numerum viginti quatuor millium populi fornicantis in filias Moab una plaga ruisse[6]). Sed malo in gloriam Christi a Christo deducere disciplinam. Habuerint pristina tempora omnis impudicitiae, si volunt psychici, etiam potestatem; luserit ante Christum caro, imo perierit, antequam a domino suo requisita est: nondum erat digna dono salutis, nondum apta officio sanctitatis. Adhuc in Adam deputabatur cum suo vitio, facile quod speciosum viderat concupiscens, et ad inferiora respiciens, et de ficulneis foliis pruriginem retinens. Inhaerebat usquequa-

---

1) Rom. 7, 12. 7. 2) Matth. 5, 27 sq. 22. 3) Wouw. e ms. et Rig. delevit; David Ur. caedem, tum caussam eius moechiam. 4) 1 Reg. 21, 27. 2 Sam. 12, 13. 5) Gen. 19, 33. 28, 9. 38, 16 sqq. Hos. 1, 2. 6) Num. 25, 1 sqq.

que libidinis virus, et iactae sordes non ablui idoneae, quod nec ipsae adhuc aquae laverant. At ubi sermo dei descendit in carnem, ne nuptiis quidem resignatam, et sermo caro factus est[1]), ne nuptiis quidem resignanda, quae ad lignum non incontinentiae, sed tolerantiae accederet, quae non dulce aliquid, sed amarum aliquid inde gustaret, quae non ad inferos, sed ad coelum pertineret, quae non lasciviae frondibus, sed sanctimoniae floribus praecingeretur, quae munditias suas aquis traderet; exinde caro quaecunque in Christo reliquas sordes pristinas solvit, alia iam res est, nova emergit iam non ex seminis limo, non ex concupiscentiae fimo, sed ex aqua pura et spiritu mundo. Quid itaque illam de pristino excusas? Non corpus Christi, non membra Christi, non templum dei vocabatur, cum veniam moechiae consequebatur[2]). Itaque si exinde, quo statum vertit et in Christum tincta, induit Christum, et magno redempta est[3]), sanguine scilicet domini et agni, tenes aliquod exemplum sive praeceptum sive formam sive sententiam indultae sive indulgendae fornicationis atque moechiae; habes etiam temporis a nobis definitionem, ex quo deputetur aetas quaestionis.

7. A parabolis licebit incipias, ubi est ovis perdita a domino requisita et humeris eius revecta[4]). Procedant ipsae picturae calicum vestrorum, si vel in illis perlucebit interpretatio pecudis illius, utrumne Christiano an ethnico peccatori de restitutione collineet. Praescribimus enim ex naturae disciplina, ex lege auris et linguae, ex mentis sanitate ea semper responderi, quae provocantur, id est ad ea quae provocant. Provocabat, ut opinor, quod pharisaei publicanos et peccatores ethnicos admittentem dominum et cum illis de victu communicantem indignati mussitabant. Ad hoc dominus pecudis perditae restitutionem cui alii configurasse credendus est[5]), quam ethnico perdito, de quo agebatur, non de Christiano, qui adhuc nemo? aut quale est, ut dominus quasi cavillator responsionis, omissa specie praesenti, quam repercutere deberet, de futura laboret? Sed ovis proprie Christianus, et grex domini ecclesiae po-

---

1) Ioa. 1, 1. 14. 2) 1 Cor. 12, 27. 6, 15. 19. 2 Cor. 6, 16. 3) Gal. 3, 27. 1 Cor. 6, 20. 4) Luc. 15, 4 sqq. 5) Edd. omnes: credendum est. Rhen. et Pamelius: restitutionem cum figurasset, cui alii reddendum est.

pulus, et pastor bonus Christus, et ideo Christianus in ove intelligendus[1]), qui ab ecclesiae grege erraverit. Ergo nihil ad pharisaeorum mussitationem respondisse vis dominum, sed ad tuam praesumptionem. Et tamen ita eam vindicare debebis, ut neges in ethnicum competere, quae in Christianum existimas convenire. Dic mihi, nonne omne hominum genus unus dei grex est? Nonne universarum gentium idem deus et dominus et pastor est? Quis magis perit a deo, quam ethnicus, quamdiu errat? Quis magis requiritur a deo quam ethnicus, quando revocatur a Christo? Denique antecedit hic ordo in ethnicis; siquidem non aliter Christiani ex ethnicis fiunt, nisi prius perditi et a deo requisiti et a Christo reportati. Ita etiam hunc ordinem servari oportet, ut in eos tale aliquid interpretemur, in quibus prius est. At tu, opinor, hoc velis, ut ovem non de grege perditam faceret, sed de arca vel armario. Sic etsi ethnicorum reliquum numerum iustum ait, non ideo Christianos esse ostendit, cum Iudaeis agens et illos cum maxime obtundens, quod indignarentur spei ethnicorum; sed ut exprimeret adversus livorem pharisaeorum suam gratiam et benevolentiam etiam circa unum ethnicum, praeposuit unius peccatoris salutem ex poenitentia, quam illorum ex iustitia. Aut numquid non iusti Iudaei, et quibus poenitentia opus non esset, habentes gubernacula disciplinae et timoris instrumenta legem et prophetas? Posuit igitur illos in parabola, et si non quales erant, sed quales esse debuerant, quo magis suffunderentur, aliis et non sibi poenitentiam audientes necessariam. Proinde in drachmae parabola, ut ex eadem materia provocata, aeque ethnicum drachmam interpretamur, etsi in domo amissam, quasi in ecclesia, etsi ad lucernae lumen repertam, quasi ad dei verbum. Atquin totus hic mundus una omnium domus est, in quo magis ethnico gratia dei illucet, qui in tenebris invenitur, quam Christiano, qui iam in dei luce est. Denique et ovi et drachmae unus error adscribitur. Nam si iam in Christianum peccatorem defingerentur, post fidem perditam et iterata amissio eorum et restitutio notaretur. Decedam nunc paulisper de gradu isto, quo magis eum etiam decedendo com-

1) Gelen. et Pamel. Christianus non intelligendus Wouw. e ms. et ideo Christianus homo intelligendus.

mendem, cum sic quoque obduxero diversae partis praesumptionem. Condico Christianum iam peccatorem in parabola utraque portendi, non tamen ideo eum affirmandum, qui de facinore moechiae et fornicationis restitui per poenitentiam possit. Licet enim perisse dicatur, erit et de perditionis genere retractare, quia et ovis non moriendo, sed errando, et drachma non intereundo, sed latitando perierunt. Ita licet dici perisse quod salvum est. Perit igitur et fidelis elapsus in spectaculum quadrigarii furoris et gladiatorii cruoris et scenicae foeditatis et xysticae vanitatis; in lusus, in convivia secularis sollemnitatis, in officium, in ministerium alienae idololatriae aliquas artes adhibuit curiositatis; in verbum ancipitis negationis aut blasphemiae impegit; ob tale quid extra gregem datus est, vel et ipse forte ira, tumore, aemulatione, quod denique saepe fit, dedignatione castigationis abrupit, debet requiri atque revocari. Quod potest recuperari, non perit, nisi [1]) foris perseveraverit. Bene interpretaberis parabolam, viventem adhuc revocans peccatorem. Moechum vero et fornicatorem, quis non mortuum statim admisso pronuntiavit? Quo ore mortuum restitues in gregem ex parabolae eius auctoritate, quae non mortuum pecus revocat? Denique si meministi prophetarum, cum pastores increpantur, puto Ezechielis est vox: Pastores, ecce, lac devoratis, et lanis vestimini, quod forte est, occidistis, quod infirmum est, non curastis, quod comminutum est, non ligastis, quod expulsum est, non convertistis, quod periit, non requisistis [2]). Numquid et de mortuo exprobrat, quod non et illud in gregem reficere curaverint? Plane ingerit, quod perire oves fecerint et a bestiis agri comedi. Neque possunt nec perire in mortem nec comedi, si relinquantur, non ut perditae in mortem et comestae resumantur, iuxta drachmae quoque exemplum etiam intra domum dei ecclesiam, licet esse aliqua delicta pro ipsius drachmae modulo ac pondere mediocria, quae ibidem delitescentia, mox ibidem et reperta, statim ibidem cum gaudio emendationis transigantur. Moechiae vero et fornicationis non drachma, sed talentum, quibus exquirendis non lucernae spiculi lumine, sed totius solis lancea opus est. Simul apparuit, statim homo de ecclesia

---

1) Rig. non poterit, si foris pers. 2) Ezech. 34, 2 sq.

expellitur, nec illic manet, nec gaudium confert repertrici ecclesiae, sed luctum. Nec congratulationem advocat vicinarum, sed contristationem proximarum fraternitatum. Commissa itaque etiam hac nostra cum illorum interpretatione, eo magis in ethnicum spectabunt et ovis et drachmae argumenta, quanto nec in eius delicti Christianum competere possunt, propter quod in Christianum de diversa parte coguntur.

8. Sed enim plerosque interpretes parabolarum idem exitus decipit, quem in vestibus purpura oculandis saepissime evenire est, quum putaveris recte conciliasse temperamenta colorum et credideris comparationes eorum inter se animasse, erudito mox utroque corpore et luminibus expressis, errorem omnem traducta diversitas evomet. Eadem itaque caligine circa filiorum quoque duorum parabolam[1]) quibusdam ad praesens concolorantibus figuris, a vero lumine exorbitant eius comparationis, quam parabolae materia praetexit. Duos enim populos in duobus filiis collocant, Iudaicum maiorem, Christianum minorem. Nec enim possunt exinde Christianum peccatorem in filio minore disponere veniam consecuturum, nisi in maiore Iudaicum expresserint. Porro si Iudaicum ostendero deficere a comparatione filii maioris, consequetur[2]) utique, nec Christianus admittetur de configuratione filii minoris. Licet enim filius audiat et Iudaeus et maior, quia prior in adoptione[3]), licet et Christiano reconciliationem dei patris invideat, quod vel maxime diversa pars carpit, sed non erit Iudaei dictum ad patrem: Ecce quotannis tibi servio, et praeceptum tuum nunquam praeterivi[4]). Quando enim non transgressor legis Iudaeus, aure audiens et non audiens, odio habens traducentem in portis et aspernans sermonem sanctum? Sic nec patris ad Iudaeum erit vox: Tu semper mecum es, et omnia mea tua sunt[5]). Iudaei enim apostatae filii pronuntiantur, generati quidem et in altum elati, sed qui non computaverint dominum, et qui dereliquerint dominum, et in iram provocaverint sanctum Israëlis[6]). Omnia plane Iudaeo concessa dicemus, cui etiam conditio gratior quaeque de gula

1) Luc. 15, 11 sqq. 2) Gelen., Pamel., Rig. consequenter. 3) Rom. 9, 4. 4) Luc. 15, 29. 5) Luc. 15, 31. 6) Ies. 6, 10. 1, 2 sq.

erepta est, nedum ipsa terra paternae promissionis. Atque adeo non minus hodie Iudaeus, quam minor filius, prodacta substantia dei in aliena regione mendicat[1]), serviens usque adhuc principibus eius, id est seculi huius. Quaerant igitur alium Christiani suum fratrem, Iudaeum enim parabola non recipit. Multo aptius Christianum maiori et Iudaeum minori filio adaequassent secundum fidei comparationem, si ordo utriusque populi ab utero Rebeccae designatus permitteret demutationem, nisi quod et clausula refragaretur[2]). Christianum enim de restitutione Iudaei gaudere et non dolere conveniet, siquidem tota spes nostra cum aliqua Israëlis exspectatione coniuncta est. Ita et si quaedam facient, sed aliis contra sapientibus interimitur exemplorum praequatio. Quamquam etsi omnia ad speculum respondere possint, unum sit praecipuum periculum interpretationum, ne aliorsum temperetur felicitas comparationum, quam quo parabolae cuiusque materia mandavit. Meminimus enim et histriones, cum allegoricos gestus accommodant canticis, alia longe a praesenti et fabula et scena et persona, et tamen congruentissime exprimentes. Sed viderit ingenium extraordinarium. Nihil enim ad Andromacham. Sic et haeretici easdem parabolas quo volunt tribuunt[3]), non quo debent aptissime excludunt. Quare aptissime? quoniam a primordio secundum occasiones parabolarum ipsas materias confinxerunt doctrinarum. Vacuit[4]) scilicet illis solutis a regula veritatis ea conquirere atque componere, quorum parabolae videntur.

9. Nos autem quia non ex parabolis materias commentamur, sed ex materiis parabolas interpretamur, nec valde laboramus omnia in expositione torquere, dum contraria quaeque caveamus. Quare centum oves? et quid utique decem drachmae? et quae illae scopae[5])? Necesse erat, qui unius peccatoris salutem gratissimam deo volebat exprimere, aliquam numeri quantitatem nominaret, de quo unum quidem perisse describeret; necesse erat, ut habitus requirentis drachmam in domo tam scoparum quam lucernae adminiculo accommodaretur. Huiusmodi enim curiositates

---

1) Luc. 15, 13. 2) Gen. 25, 22 sq. 3) Latin. et Neander: trahunt. 4) Wouw. e ms. et Rig. vacavit. 5) Luc. 15, 4 sqq. 8 sqq.

et suspecta faciunt quaedam et coactarum expositionum subtilitate plerumque deducunt a veritate. Sunt autem quae et simpliciter posita sunt ad struendam et disponendam et texendam parabolam, ut illuc perducantur, cui exemplum procuratur. Et duo utique filii illuc spectabunt, quo et drachma et ovis. Quibus enim cohaerent, eandem habent caussam, eandemque utique mussitationem pharisaeorum erga commercium domini ethnicorum. Aut si quis dubitat ethnicos fuisse publicanos apud Iudaeam usurpatam iam pridem Pompeii manu atque Luculli, legat Deuteronomium: Non erit vectigal pendens ex filiis Israël[1]). Nec tam exsecrabile esset nomen publicanorum apud dominum, nisi extraneum vendentium ipsius coeli et terrae et maris transitus. Peccatores autem cum adiungit publicanis, non statim Iudaeos ostendit, etsi aliqui fuisse potuerunt[2]). Sed unum genus ethnicorum alios ex officio peccatores, id est publicanos, alios ex natura, id est non publicanos, pariter ponendo distinxit. Ceterum nec denotaretur cum Iudaeis communicans victum, sed cum ethnicis, quorum mensam Iudaica disciplina depellit. Nunc de filio prodigo id prius considerandum est, quod utilius. Non enim admittetur exemplorum adaequatio, licet imagini congruentissima, si fuerit saluti nocentissima. Totum autem statum salutis in tenore disciplinae constitutum subverti videmus ea interpretatione, quae ex diverso affectatur. Nam si Christianus est, qui acceptam a Deo patre substantiam, utique baptismatis, utique spiritus sancti, et exinde spei aeternae, longe evagatus a patre prodigit ethnice vivens; si exutus bonis mentis etiam principi seculi, (cui alii, quam diabolo?) servitium suum tradidit, et ab eo porcis alendis immundis, scilicet spiritibus curandis, praepositus, resipuit ad patrem reverti: iam non moechi et fornicarii, sed idololatrae et blasphemi et negatores et omne apostatarum genus hac parabola patri satisfacient. Et elisa est verissime hoc magis modo tota substantia sacramenti. Quis enim timebit prodigere, quod habebit postea recuperare? Quis curabit perpetuo conservare, quod non perpetuo poterit amittere? Securitas delicti etiam libido est eius. Recuperabit igitur et apostata vestem priorem, indumentum spiritus sancti, et annulum

1) Deut. 23, 19. 2) Luc. 15, 2. Matth. 9, 10. 11, 19.

denuo signaculum lavacri[1]), et rursus illi mactabitur Christus, et recumbet eo in thoro, de quo indigne vestiti a tortoribus solent tolli et abiici in tenebras, nedum spoliati. Plus est igitur, si nec expedit in Christianum convenire ordinem filii prodigi. Quod si nec in Iudaeum integre filii imago concurrit, ad propositum domini simpliciter interpretatio gubernabitur. Venerat dominus utique, ut quod perierat salvum faceret, medicus languentibus magis quam sanis necessarius[2]). Hoc et in parabolis figurabat, et in sententiis praedicabat. Quis perit hominum, quis labat de valetudine, nisi qui deum nescit? Quis salvus ac sanus, nisi qui deum novit? Has duas species de genere fraternas haec quoque signabit parabola. Vide an habeat ethnicus substantiam in deo patre census et sapientiae et naturalis agnitionis in deum, per quam et apostolus notat in sapientia dei non cognovisse mundum per sapientiam deum[3]), quam utique a deo acceperat. Hanc itaque prodegit longe a domino moribus factus inter errores et illecebras et libidines seculi, ubi fame veritatis compulsus tradidit se principi huius aevi. Ille eum praefecit porcis, (ut familiare id daemonum pecus pasceret,) ubi nec ille compos esset vitalis escae, simulque alios videret in opere divino abundantes pane coelesti. Recordatur patris dei, satisfacto redit, vestem pristinam recipit, statum scilicet eum, quem Adam transgressus, amiserat. Annulum quoque accipit tunc primum, quo fidei pactionem interrogatus obsignat, atque ita exinde opimitate dominici corporis vescitur, eucharistia scilicet. Hic erit prodigus filius, qui nunquam retro frugi, qui statim prodigus, quod non statim Christianus. Hunc et Pharisaei de seculo ad patris complexus revertentem in publicanis et peccatoribus moerebant. Et ideo ad hoc solum maioris fratris accommodatus est livor, non quia innocentes et deo obsequentes Iudaei, sed quia invidentes nationibus salutem, plane quos semper apud patrem esse oportuerat. Et utique Iudaeus ad primam statim vocationem Christiani gemit, non ad secundam restitutionem. Illa enim etiam ethnicis relucet, haec vero quae in ecclesiis agitur, ne Iudaeis quidem nota est. Puto me et materiae parabolarum

---

1) Luc. 15, 22 sq. 2) Matth. 18, 11. Luc. 19, 10. Matth. 9, 12 sq. Luc. 5, 31 sq. 3) 1 Cor. 1, 21.

et congruentiae rerum et tutelae disciplinarum accommodatiores interpretationes reddidisse. Ceterum si in hoc gestit diversa pars ovem et drachmam et filii luxuriam Christiano peccatori configurare, ut moechiam et fornicationem poenitentia donent, aut et cetera delicta pariter capitalia concedi oportebit, aut paria quoque eorum moechiam et fornicationem inconcessibilia servari. Sed plus est, quod nihil aliud argumentari licet citra id de quo agebatur. Denique si aliorsum parabolas transducere liceret, ad martyrium potius dirigeremus spem illarum, quod solum omni substantia prodacta restituere filium poterit, et drachmam inter omnia licet in stercore repertam cum gaudio praedicabit, et ovem per aspera quaeque et abrupta fugitivam humeris ipsius domini in gregem referet. Sed malumus in scripturis minus, si forte, sapere quam contra. Proinde sensum domini custodire debemus atque praeceptum. Non est levior transgressio in interpretatione, quam in conversatione.

10. Excusso igitur iugo in ethnicum disserendi parabolas istas, et semel dispecta vel recepta necessitate non aliter interpretandi, quam materia propositi est, contendunt iam nec competere ethnicis poenitentiae denuntiationem, quorum delicta obnoxia ei non sint, ignorantiae scilicet imputanda, quam sola natura ream deo faciat. Porro nec remedia sapere, quibus pericula ipsa non sapiant; illic autem poenitentiae constare rationem, ubi conscientia et voluntate delinquitur, ubi et culpa sapiat et gratia; illum lugere, illum volutari, qui sciat, et quid amiserit, et quid sit recuperaturus, si poenitentiam deo immolarit, utique eam magis filiis offerenti quam extraneis. Num ergo et Ionas [1]) idcirco ethnicis Ninivitis non putabat poenitentiam necessariam, cum cavillaretur in praedicationis officio, an potius misericordiam dei providens etiam in extraneos profusam, quasi destructuram praeconium, verebatur? Atque adeo propter civitatem profanam, nondum dei compotem, adhuc ignorantia delinquentem, paene periit prophetes; nisi quod exemplum passus est dominicae passionis ethnicos quoque poenitentes redempturae. Bene quod et Ioannes domini vias sternens, non minus militantibus et publicanis, quam filiis Abraham, poenitentiae erat praeco [2]). Ipse do-

---

1) Ion. 3, 4. 2) Luc. 3, 13 sq.

minus Sidoniis et Tyriis praesumpsit poenitentiam, si virtutum documenta vidissent[1]). Atquin ego illam naturalibus magis peccatoribus competere contendam, quam voluntariis. Magis enim merebitur fructum eius, qui nondum eo usus est, quam qui iam et abusus est, magisque sapient remedia prima, quam exoleta. Nimirum dominus ingratis benignus magis, quam ignaris, et citius reprobatis misericors, quam nondum probatis, ut non magis irascatur contumeliis clementiae suae, quam blandiatur, et non libentius extraneis eam impertiat, quam in filiis perdidit, cum gentes sic adoptaverit, dum Iudaei de patientia ludunt. Sed hoc volunt psychici, ut deus iustus iudex eius peccatoris poenitentiam malit quam mortem, qui mortem poenitentia maluit. Quod si ita est, peccando promeremur. Age tu funambule pudicitiae et castitatis et omnis circa sexum sanctitatis, qui tenuissimum filum disciplina eiusmodi veri avia pendente vestigio ingrederis, carnem spiritu librans, animam fide moderans, oculum metu temperans. Quid itaque in gradu totus es? Perge sane, si potueris, si volueris, dum tam securus et quasi in solido es. Nam si qua te carnis vacillatio, animi avocatio, oculi evagatio de tenore decusserit, deus bonus est. Suis, non ethnicis, sinum subiicit; secunda te poenitentia excipiet; eris iterum de moecho Christianus. Haec tu mihi benignissime dei interpres. Sed cederem tibi, si scriptura Pastoris, quae sola moechos amat, divino instrumento meruisset incidi, si non ab omni concilio ecclesiarum etiam vestrarum inter apocrypha et falsa iudicaretur, adultera et ipsa et inde patrona sociorum. A qua et alias initiaris, cui ille si forte patrocinabitur pastor, quem in calice depingis, prostitutorem et ipsum Christiani sacramenti, merito et ebrietatis idolum et moechiae asylum post calicem subsecuturae, de quo nihil libentius bibas, quam ovem poenitentiae secundae. At ego eius pastoris scripturas haurio, qui non potest frangi. Hunc mihi statim Ioannes offert cum poenitentiae lavacro et officio dicentem: Facite dignos poenitentiae fructus, et ne dixeritis, patrem habemus Abraham, ne scilicet rursum blandimenta delinquentiae de patrum resumerent gratia; potest enim deus de lapidibus istis filios suscitare Abrahae[2]). Sic et nos, sequitur, ut eos,

1) Matth. 11, 21. 2) Matth. 3, 8 sq.

qui hactenus delinquant, facientes dignum poenitentiae fructum. Quid enim ex poenitentia maturescit, quam emendationis effectus? Sed etsi venia potius est poenitentiae fructus, hanc quoque consistere non licet sine cessatione delicti. Ita cessatio delicti radix est veniae, ut venia sit poenitentiae fructus.

11. Exinde quod ad evangelium pertinet, parabolarum quidem discussa iam quaestio est. Si vero et factis aliquid tale pro peccatoribus edidit dominus, ut cum peccatrici feminae etiam corporis sui contactum permittit lavanti lacrimis pedes eius et crinibus detergenti, et unguento sepulturam ipsius inauguranti, ut cum Samaritanae sexto iam matrimonio, non moechae, sed prostitutae, etiam quod nemini facile, quis esset ostendit[1]): nihil ex hoc adversariis confertur, etsi iam Christianis veniam delictorum praestitisset. Nunc enim dicimus: soli domino hoc licet, hodie potestas indulgentiae eius operetur. Ad illa tamen tempora, quibus in terris egit, hoc definimus nihil adversum nos praeiudicare, si peccatoribus etiam Iudaeis venia conferebatur. Christiana enim disciplina a novatione testamenti, et ut praemisimus, a redemptione carnis, id est domini passione censetur. Nemo perfectus ante repertum ordinem fide, nemo Christianus ante Christum coelo resumptum, nemo sanctus ante spiritum sanctum de coelo repraesentatum ipsius disciplinae determinatorem.

12. Itaque isti qui alium paracletum in apostolis et per apostolos receperunt, quem nec in prophetis propius[2]) agnitum, iam nec in apostolis possident. age nunc vel de apostolico instrumento doceant maculas carnis post baptisma respersae poenitentia dilui posse. Nos in apostolis quoque veteris legis formam salutamus, circa moechiae quanta sit demonstrationem, ne forte lenior existimetur in novitate disciplinarum, quam in vetustate. Cum primum intonuit evangelium et vetera concussit, ut de legis retinendae necne[3]) statu disceptaretur, primam hanc regulam de auctoritate spiritus sancti apostoli emittunt ad eos, qui iam ex nationibus allegi coeperant. Visum est, inquiunt, spiritui

---

1) Luc. 7, 37 sq. Matth. 26, 1 sqq. Io. 4, 7 sqq. 2) Ita ed. Fran., Iunius, Seml., Neander; Pamelius et Rig. proprius (i. e. magis proprie); Gelen.: propriis. 2) necne debetur emendatione Rigaltii; reliquae edd. nec. Cf. cap. 21.

sancto et nobis, nullum amplius vobis adiicere pondus, quam eorum, a quibus necesse est abstineri, a sacrificiis et a fornicationibus et sanguine. A quibus observando recte agitis [1]) vectante vos spiritu sancto [2]). Sufficit et hic servatum esse moechiae et fornicationi locum honoris sui inter idololatriam et homicidium. Interdictum enim sanguinis multo magis humani intelligemus. Porro qualia videri volunt apostoli crimina, quae sola in observatione de lege pristina excerpunt, quae sola necessario abstinenda praescribunt? Non quod alia permittant, sed quod haec sola praeponant utique non remissibilia, qui ethnicorum caussa cetera legis onera remissibilia fecerunt. Cur ergo cervicem nostram a tanto iugo excusant, nisi ut illis compendia ista disciplinae semper imponant? Cur tot vincula indulgent, nisi ut perpetuo ad necessariora constringant? Solverunt a pluribus, ut nocentioribus observandis obligaremur. Compensatione res acta est, lucrati sumus multa, ut aliqua praestemus. Compensatio autem revocabilis non est, iisdemque revocabitur, iteratione moechiae utique et sanguinis et idololatriae. Tota enim iam lex sumetur, si veniae conditio solvetur. Sed non leviter nobiscum pactus est spiritus sanctus, etiam ultro pactus, quo magis honorandus. Sponsionem eius nemo dissolvet, nisi ingratus. Iam nec recipiet quae dimisit, nec dimittet quae retinuit. Novissimi testamenti semper indemutabilis status est, et utique recitatio decreti consiliumque illud cum seculo desinet. Satis denegavit veniam eorum, quorum custodiam elegit, vindicavit quae non proinde concessit. Hinc est, quod neque idololatriae neque sanguini pax ab ecclesiis redditur. De qua finitione sua apostolos excidisse, puto, non licet credere; aut si credere quidam possunt, debebunt probare.

13. Novimus plane et hic suspiciones eorum. Revera enim suspicantur apostolum Paulum in secunda ad Corinthios eidem fornicatori veniam dedisse, quem in prima [3]) dedendum Satanae in interitum carnis pronuntiarit, impium patris de matrimonio haeredem, quasi vel [4]) ipsum postea stilum verterit scribens: Si quis autem contristavit, non me

---

1) Act. Apost. 15, 28 sq. 2) Wouw. ms. recte agetis vetante (sic etiam in cod. Ursini) vos sp. s. Iunius emend. recte agetis. Vectante nos sp. s. sufficit etc. 3) 1 Cor. 5, 3 sq. 4) Wouw. ms. et Rig. quasique, alii quasive.

contristavit, sed ex parte, ne vos onerem, omnes. Satis est talis increpatio, quae a multis fit; uti e contrario magis vos donare et advocare, ne forte abundantiore tristitia devoretur eiusmodi; propter quod oro vos, constituatis in eum dilectionem. In hoc enim et scripsi, uti cognoscam probationem vestram, quod in omnibus obauditis mihi. Si cui autem donaveritis, et ego. Nam et ego si quid donavi, donavi in persona Christi, ne fraudemur a satana, quoniam non ignoramus iniectiones eius[1]). Quid hic de fornicatore, quid de paterni tori contaminatore, quid de Christiano ethnicorum impudentiam supergresso intelligitur? Cum proinde utique speciali venia absolvisset, quem speciali ira damnasset. Obscurius miseretur, quam indignatur. Apertior est in austeritate, quam in lenitate. Atquin facilius ira quam indulgentia obliqua est. Magis tristiora cunctantur, quam laetiora. De modica scilicet indulgentia agebatur, quae si forte nunc aestimaretur, quando maxima quaeque non soleant etiam sine praedicatione donari, tanto abest sine significatione. Et tu quidem poenitentiam moechi ad exorandam fraternitatem in ecclesiam inducens, conciliciatum et concineratum cum dedecore et horrore compositum prosternis in medium ante viduas, ante presbyteros, omnium lacinias invadentem[2]), omnium vestigia lambentem, omnium genua detinentem, inque eum hominis exitum quantis potes misericordiae illecebris, bonus pastor et benedictus Papa concionaris, et in parabola ovis capras tuas quaeris, tua ovis ne rursus de grege exsiliat, quasi non exinde iam liceat, quod nec semel licuit, ceteras etiam metu comples cum maxime indulgens. Apostolus vero sceleratam libidinem fornicationis incesto onustam tam proiecte ignovisset, ut nec hunc saltem habitum legitimum[3]) poenitentiae, quem ab ipso didicisse deberes, ab eo exegerit, nihil de postero sit comminatus, nihil de cetero allocutus? Quin imo et ultro obsecrat, constituerent in eum dilectionem, quasi satisfaciens, non quasi ignoscens. Et tamen dilectionem audio, non communicationem. Quod et ad Thessalonicenses: Si quis autem non obaudit sermoni

---

1) 2 Cor. 2, 5—11. 2) Praeter Wouwer. et Rig. edd. omnes prosternens in med. — omnium lacrimas suadentem etc. 3) Ita ex emend. Wouw.; ceteri: legatum.

nostro per epistolam, hunc notate, nec commisceamini illi, ut revereatur, non quasi inimicum deputantes, sed quasi fratrem obiurgantes[1]). Adeo potuisset dicere et fornicatori dilectionem solummodo concessam, non et communicationem; incesto vero nec dilectionem, quem scilicet auferri iussisset de medio ipsorum, multo magis utique de animo. Sed verebatur, ne fraudarentur a satana circa eius personae amissionem, quem satanae ipse proiecerat; aut ne abundantia moeroris devoraretur, quem in interitum carnis addixerat. Hic iam carnis interitum in officium poenitentiae interpretantur, quod videatur ieiuniis et sordibus et incuria omni et dedita opera malae tractationis carnem exterminando satis deo facere, ut ex hoc argumententur fornicatorem, imo incestum illum non in perditionem satanae ab apostolo traditum, sed in emendationem, quasi postea veniam ob interitum, id est conflictationem carnis, consecuturum, igitur et consequutum. Plane idem apostolus Hymenaeum et Alexandrum satanae tradidit, ut emendarentur non blasphemare, sicut Timotheo suo scribit[2]). Sed et ipse datum sibi ait sudem, angelum satanae, a quo colaphizaretur, ne se extolleret[3]). Si et hoc tangunt, ut traditos satanae ab illo in emendationem, non in perditionem intelligamus, quid simile blasphemia et incestum et anima ab his integra, imo non aliunde quam ex summa sanctitate et ex omni innocentia elata, quae in apostolo colaphis, si forte, cohibebatur, per dolorem, ut aiunt, auriculae vel capitis. Incestum vero atque blasphemia totos homines in possessionem ipsi satanae, non angelo eius tradidisse meruerunt. Et de hoc enim interest, imo et ad hoc plurimum refert, quod illos traditos ab apostolo legimus satanae, apostolo vero angelum datum satanae. Postremo cum deprecaretur dominum Paulus, quid audiit? Satis habe gratiam meam, virtus enim in infirmitate perficitur[4]). Hoc, qui satanae deduntur, audire non possunt. Hymenaei autem et Alexandri crimen, si et in isto et in futuro aevo irremissibile est, blasphemia scilicet, utique apostolus non adversus terminum domini sub spe veniae dedisset satanae, iam a fide in blasphemiam mersos. Unde

---

1) 2 Thess. 3, 14. 2) 1 Tim. 1, 20. 3) 2 Cor. 12, 7. 4) 2 Cor. 12, 9.

et naufragos eos iuxta fidem pronuntiavit, non habentes iam solatium navis ecclesiae. Illis enim venia negatur, qui de fide in blasphemiam impegerunt. Ceterum ethnici et haeretici quotidie ex blasphemia emergunt. Sed etsi dixit: tradidi eos satanae uti disciplinam acciperent non blasphemandi[1]), de ceteris dixit, qui illis traditis satanae, id est extra ecclesiam proiectis, erudiri haberent blasphemandum non esse. Sic igitur et incestum fornicatorem non in emendationem, sed in perditionem tradidit satanae, ad quem iam super ethnicos delinquendo transierat, ut discerent fornicandum non esse. Denique in interitum, inquit, carnis, non in cruciatum, ipsam substantiam damnans, per quam exciderat, quae exinde iam perierat baptismate amisso, ut spiritus, inquit, salvus sit in die domini[2]). Et de hoc enim quaeratur, si spiritus hominis ipsius salvus erit. Ergo salvus erit spiritus tanto scelere pollutus, propter hoc perdita carne, ut salvus sit in poena. Ergo poenam sine carne censebit contraria interpretatio. Sic[3]) resurrectionem carnis amittimus. Superest igitur, ut eum spiritum dixerit, qui in ecclesia censetur, salvum, id est integrum praestandum in die domini ab immunditiarum contagione, eiecto incesto fornicatore. Siquidem subiungit: Non scitis, quod modicum fermentum totam desipiat conspersionem[4]). Et tamen fornicatio incesta non erat modicum, sed grande fermentum.

14. Et his itaque discussis, quae intercesserant, regredior ad secundam Corinthiorum, ut probem illud quoque apostoli dictum: sufficiat eiusmodi homini increpatio ista, quae a multis[5]), non in fornicatoris personam convenire. Si enim dedendum satanae pronuntiaverat in interitum carnis, utique damnaverat eum magis, quam increpaverat. Alius ergo erat, cui voluit sufficere increpationem; siquidem fornicator non increpationem de sententia eius retulerat, sed damnationem. Nam et hoc ipsum dispiciendum tibi offero, an fuerint in epistola prima et alii qui apostolum contristaverint incondite agentes, et contristati sint ab illo increpationem referentes iuxta sensum epistolae secundae, ex quibus in ea veniam aliquis potuerit adipisci. Animadvertamus autem totam epistolam primam, ut ita dixerim,

---

1) 1 Tim. 1, 20. 2) 1 Cor. 5, 5. 3) Sic codd. Wouw. et Ursini; ceteri: Si. 4) 1 Cor. 5, 6. 5) 2 Cor. 2, 6.

non atramento, sed felle conscriptam, tumentem, indignantem, dedignantem, comminantem, invidiosam, et per singulas caussas in quosdam quasi mancipes earum figuratam. Sic enim exegerant schismata et aemulationes et dissensiones et praesumptiones et elationes et contentiones, ut et invidia onerarentur et correptione retunderentur et superbia elimarentur et austeritate deterrerentur. Et qualis invidia humilitatis aculeus? Deo gratias ago, quod neminem vestrum tinxerim, nisi Crispum et Gaium, ne quis dicat, quod in nomine meo tinxerim. Nec enim iudicavi scire aliquid in vobis, quam Iesum Christum, et hunc crucifixum. Et puto, nos deus apostolos novissimos elegit velut bestiarios, quoniam spectaculum facti sumus huic mundo et angelis et hominibus, et purgamenta huius mundi facti sumus, omnium peripsema[1]. Et: Non sum liber, non sum apostolus, non Christum Iesum dominum nostrum vidi[2]. Quali[3] contra supercilio pronuntiare compulsus est: mihi autem in modico est, ut a vobis interroger, aut ab humano die; neque enim conscius mihi sum[4]? Et: Gloriam meam nemo inaniet. Non scitis quod angelos sumus iudicaturi[5]. Ceterum libertas quam apertae obiurgationis, quam exserta acies machaerae spiritalis? Iam ditati estis, iam saturati estis, iam regnatis[6]. Et: Si quis se putat scire, nondum scit, quemadmodum oporteat eum scire[7]. Nonne et tunc in faciem alicuius impingens? Quis enim, inquit, te discernit? Quid autem habes, quod non accepisti? Quid gloriaris, quasi non acceperis[8]? Nonne et illos in os caedit? Quidam autem in conscientia usque nunc quasi idolothytum edunt. Sic autem delinquentes percutiendo conscientias fratrum infirmas in Christum delinquent. Iam vero et nominatim: Aut non habemus potestatem manducandi et bibendi, et mulieres circumducendi, sicut et ceteri apostoli, et fratres domini et Cephas? Et: Si alii de potestate vestra consequuntur, non magis nos[9]? Aeque et illos singulari stilo figit: Propterea qui se putat stare, videat ne cadat[10]. Et: Si quis contentiosus videtur, nos talem con-

---

1) 1 Cor. 1, 14 sq. 2, 2. 4, 9. 14. 2) 1 Cor. 9, 1. 3) Edd. omnes: De quali; Latin. coni. Vide quasi. 4) 1 Cor. 4, 3 sq. 5) 1 Cor. 9, 15. 6, 3. 6) 1 Cor. 4, 8. 7) 1 Cor. 8, 2. 8) 1 Cor. 4, 7. — Wouweri ms. et Rig. Si autem accepisti, quid gl., qu. n. acceperis? 9) 1 Cor. 9, 4 sq. 12. 10) 1 Cor. 10, 12.

suetudinem non habemus, neque ecclesia domini[1]). Tali clausula maledicto detexta: si quis non amat dominum Iesum, sit anathema maranatha[2]), aliquem utique percussit. Sed illic magis stabo, ubi apostolus magis fervet, ubi ipse fornicator aliis quoque negotium fecit. Quasi non sim venturus ad vos, inflati sunt quidam. Veniam autem citius, si permiserit dominus, et cognoscam non sermonem eorum, qui inflati sunt, sed virtutem. Non enim in sermone est regnum dei, sed in virtute. Et quid vultis? veniam ad vos in virga, an in spiritu lenitatis[3])? Quid enim suberat? Auditur in vobis in totum fornicatio, et talis fornicatio, qualis nec in gentibus, ut uxorem patris sui quis habeat. Et vos inflati estis, et non luxistis potius, ut auferatur de medio vestrum, qui tale facinus admisit[4])? Pro quo lugerent? utique pro mortuo. Ad quem lugerent? utique ad dominum, ut quo modo auferatur de medio eorum[5]): non utique et extra ecclesiam detur; hoc enim non a deo postularetur, quod erat in praesidentis officio, sed ut per mortem hanc quoque communem et propriam carnis ipsius, quae iam cadaver, quae capulum[6]) esset immunditia irrecuperabili tabiosum, plenius de ecclesia deberet auferri. Et ideo, quomodo interim potuit auferri, iudicavit dedendum eiusmodi satanae in interitum carnis. Maledici enim eam sequebatur, quae diabolo proiiciebatur, ut sacramento benedictionis exauctoraretur, nunquam in castra ecclesiae reversura. Videmus itaque hoc in loco divisam apostoli severitatem in quendam inflatum et in quendam incestum, in alterum virga, in alterum sententia armatum. Virga, quam minabatur, sententia, quam exsequebatur; illam adhuc coruscantem, hanc statim fulminantem, qua increpabat, quaque damnabat. Certumque est exinde increpitum quidem sub intentatione virgae tremuisse, damnatum vero sub repraesentatione poenae perisse. Statim ille timens plagam abiit, ille luens poenam. Cum ad Corinthios eiusdem apostoli literae iterant veniam, sit plane, sed incertum, cui, quia nec persona nec caussa proscribitur. Res cum sensibus conferam. Si incestus opponitur, ibidem erit et infla-

---

1) 1 Cor. 11, 16. 2) 1 Cor. 16, 22. 3) 1 Cor. 4, 18—21. 4) 1 Cor. 5, 1 sq. 5) Ita Gelen. et Iunius; Latin.: ut quoquo modo etc. Wouweri ms. Ut quomodo auf. etc. 6) Alii captivum; Latin. corruptivum esset et immund. etc.

tus. Sane relatio[1]) satis habetur, cum inflatus increpitus est, incestus vero damnatus est. Inflato ignoscitur, sed increpito; incesto non videtur ignotum, ut damnato. Si ei ignoscebatur, cui devoratio ex moerore nimio timebatur, devorari adhuc increpitus periclitabatur, deficiens ob comminationem et moerens ob increpationem; damnatus vero et culpa et sententia iam devoratus deputabatur, qui non moerere haberet, sed pati quod ante passionem moerere potuisset. Si idcirco ignoscebatur, ne fraudaremur a satana, in eo utique detrimentum praecavebatur quod nondum perisset. Nihil de transacto praecavetur, sed de adhuc salvo. Damnatus autem et quidem in possessionem satanae, iam tunc perierat ecclesiae, cum tale facinus admiserat, nedum cum et ab ipsa eierabatur. Quomodo vereretur fraudem pati eius, quem iam et ereptum amiserat, et damnatum habere non potuerat? Postremo quid iudicem indulgere conveniet, quod pronuntiatione deciderit? an quod interlocutione suspenderit? et utique eum iudicem, qui non solet ea, quae destruxit, reaedificare, ne transgressor habeatur. Age iam, si non tot personas prima epistola contristasset, si neminem increpuisset, neminem terruisset, si solum incestum cecidisset, si nullum in caussam eius in pavorem misisset, inflatum consternasset, nonne melius suspicareris et fidelius argumentareris aliquem potius longe alium apud Corinthios tunc in eadem caussa fuisse, ut increpitus et territus et moerore iam saucius, propterea permittente modulo delicti, veniam postea ceperit, quam ut eam incesto fornicatori interpretareris? Hoc enim legisse debueras, etsi non in epistola, sed in ipsa apostoli secta a pudore clarius quam stylo eius impressum, ne scilicet Paulum apostolum Christi, doctorem nationum in fide et veritate, vas electionis, ecclesiarum conditorem, censorem disciplinarum, tantae levitatis inficeres, ut aut damnaverit temere, quem mox esset absoluturus, aut temere absolverit, quem non temere damnasset ob solam licet fornicationem simplicis impudicitiae, nedum ob incestas nuptias et impiam luxuriam et libidinem parricidalem, quam nec nationibus comparaverat, ne consuetudini deputaretur, quam absens iudicarat, ne spatium reus lucraretur, quam advocata etiam

1) Gelen.: reatio; Pamel. coni. rei ratio.

domini virtute damnaverat, ne humana sententia videretur. Lusit igitur et de suo spiritu et de ecclesiae angelo et de virtute domini, si quod de consilio eorum pronuntiaverat rescidit.

15. Si etiam sequentia illius epistolae ad intentationem apostoli extendas, nec ipsa comparabuntur ad obliterationem incesti, ne et hic suffundatur apostolus posteriorum incongruentia sensuum. Quale est enim, ut cum maxime incesto fornicatori postliminium largitus ecclesiasticae pacis statim ingesserit de aversatione immunditiarum, de amputatione macularum, de exhortatione sanctimoniarum, quasi nihil contrarium paulo ante decreverit? Compara denique, an eius sit dicere: Propterea habentes ministrationem istam, secundum quod misericordiam consecuti sumus, non deficimus, sed abdicamus occulta dedecoris, qui non dedecoris tantum, sed et sceleris manifestum dedamnaverit[1]). An eiusdem sit excusare aliquam impudicitiam, qui inter titulos laborum suorum, post angustias atque pressuras, post ieiunia et vigilias castimoniam quoque praedicarit[2]). An eiusdem sit recipere in communicationem reprobos quosque, qui scribat: Quae enim societas iustitiae et iniquitati? quae autem communicatio luci et tenebris? quae consonantia Christo et Belial? aut quae pars fideli cum infideli? aut quis consensus templo dei et idolis[3])? Nonne constanter audire debebit: et quomodo discernis, quae supra incesti restitutione iunxisti? Illo enim concorporato rursus ecclesiae, et iustitia cum iniquitate sociatur, et tenebrae cum luce communicant, et Belial consonat Christo, et infidelis cum fideli sacramenta participat. Et viderint idola, ipse templi dei vitiator in templum dei convenit. Nam et hic: Vos enim, inquit, estis templum dei vivi: dicit enim, quia inhabitabo in vobis, et inambulabo, et ero deus illorum, et illi erunt mihi populus. Propter quod discedite de medio eorum, separamini et immundum ne attigeritis[4]). Hoc quoque evolvis, o apostole, ut cum maxime ipse tanto immunditiarum gurgiti manum[5]) tradis, imo et adhuc superdicis: Habentes igitur promissionem istam, dilecti, emundemus nos ab omni inquinamento carnis et spiritus, perficien-

1) 2 Cor. 4, 1 sq. 2) 2 Cor. 6, 5 sq. 3) 2 Cor. 6, 14 sqq.
4) 2 Cor. 6, 16 sqq. 5) Latinius: malum.

tes castimoniam in dei[1]) timore[2]). Oro te, qui talia infigit mentibus nostris, revocaverat aliquem fornicatorem in ecclesiam? an ideo scribit, ne tibi nunc revocasse videatur? Haec sicuti et praeteritis praescribere, ita et sequentibus praeiudicare debebunt. In finem enim epistolae dicens: Ne rursus cum venero, humiliet me deus, et lugeam multos eorum, qui ante deliquerunt et poenitentiam non egerunt super immunditia, quam admiserunt, fornicatione et vilitate: non utique recipiendos constituit, si poenitentiam inissent, quos in ecclesia inventurus erat, sed lugendos et sine dubio eiiciendos, ut poenitentiam perderent. Et ceterum non competit, eum de communicatione aliquid hic ostendisse, qui eam supra luci et tenebris, iustitiae et iniquitati negarat. Sed ignorant apostolum omnes isti, qui aliquid contra naturam atque propositum hominis ipsius, contra formam et regulam doctrinarum eius intelligunt, ut sanctitatis omnis etiam ex semetipso magistrum, impuritatis omnis exsecratorem et expiatorem et ubique talem, citius incesto, quam alicui humaniori reo ecclesiam reddidisse praesumant.

16. Necesse est igitur usque illis apostolum ostendi, quem ego et in secunda Corinthiorum talem defendam, qualem in omnibus literis novi; qui et in prima primus omnium templum dei dedicavit: non scitis, vos templum dei esse et in vobis dominum habitare; qui et templo sanciendo purificandoque aeditualem legem scripsit: si quis templum dei vitiaverit, vitiabit illum deus; templum enim dei sanctum est, quod estis vos[3]). Age iam, quis omnino vitiatum deo redintegravit, id est traditum satanae in interitum carnis, cum idcirco substruxerit: nemo seducat semetipsum[4]), id est, nemo praesumat vitiatum deo redintegrari denuo posse. Sicut rursus inter cetera, imo et ante cetera, moechos et fornicatores et molles et masculorum concubitores negans regnum dei consecuturos, praemisit: nec erraveritis, scilicet si putaveritis eos consecuturos; (quibus autem regnum adimitur, utique nec vita permittitur quae inest regno;) etiam ingerens: sed haec quidem fuistis, sed abluti estis, sed sanctificati estis in nomine domini Iesu Christi et in spiritu dei nostri; quanto delicta ista ante lavacrum acce-

---

1) Gelenius: in fidei timore. 2) 2 Cor. 7, 1. 3) 1 Cor. 3, 16 sq. 4) 1 Cor. 3, 18.

pto facit, tanto post lavacrum irremissibilia constituit, siquidem denuo ablui non licet. Agnosce et in sequentibus Paulum columnam immobilem disciplinarum: Cibi ventri, et venter cibis, deus et hunc et illos conficit; corpus autem non fornicationi, sed deo; (faciamus enim hominem, ait deus, ad imaginem et similitudinem nostram, et fecit hominem deus, ad imaginem et similitudinem dei fecit illum[1]);) et dominus corpori[2]); (et sermo enim caro factus est[3]),) deus autem et dominum suscitavit, et nos suscitabit per virtutem suam[4]), propter corporis scilicet nexum cum illo. Et ideo: Non scitis corpora vestra membra Christi[5])? quia et Christus dei templum: evertite templum hoc, et ego illud in triduo recuscitabo[6]). Auferens membra Christi, faciam membra fornicariae? Non scitis, quod qui agglutinatur fornicariae, unum corpus efficitur; erunt enim duo in unam carnem. Qui autem agglutinatur domino, unus est spiritus. Fugite fornicationem; (si revocabilem venia, quomodo fugiam moechus denuo futurus? nihil profecero, si eam fugero; unum ero corpus, cui communicando agglutinabor;) omne delictum, quod admiserit homo, extra corpus est; qui autem fornicatur, in corpus suum peccat. Ac ne hoc dictum in licentia fornicationis invaderes, ut in rem tuam non Domini delicturus, aufert te tibi, et Christo, sicut disposuerat, addicit[7]), et: non estis vestri, statim opponens, empti enim estis pretio, sanguine scilicet domini, glorificate et tollite dominum in corpore vestro[8]). Hoc qui praecipit, vide an ignoverit ei, qui dedecoraverit dominum, et qui deiecerit eum de corpore suo, et quidem per incestum. Si vis omnem notitiam apostoli ebibere, ut intelligas, quanta securi censurae omnem silvam libidinum caedat et eradicet et excaudicet, ne quicquam de recidivo fructicare permittat, aspice illum a iusta fruge naturae, a matrimonii dico pomo, animas ieiunare cupientem. De quibus autem scribitis: bonum est homini mulierem non contingere; sed propter fornicationem unusquisque uxorem suam habeat, vir uxori et uxor viro debitum reddat[9]). Hu-

1) Genes. 1, 27. 2) Ita corr. Latinius; ceteri et omittunt. 3) Ioa. 1, 14. 4) 1 Cor. 6, 10—14. 5) 1 Cor. 6, 15. 6) Ioa. 2, 19. 7) Sic emend. P. Ciacconius; alii: aufert tibi — adiicit. 8) 1 Cor. 6, 15—20. 9) 1 Cor. 7, 1 sqq.

ius boni fibulam quis illum nesciat invitum relaxasse, ut fornicationi obviam isset, quam si cui indulsit vel indulget, utique consilium remedii sui infregit. Et tenebitur iam frenandis continentiae coniugiis, si fornicatio, ob quam permittuntur, non timebitur. Non enim timebitur, quae ignoscetur. Et tamen ignovisse se profitetur matrimonii usum, non imperasse. Vult enim omnes sibi adhaerere. Si autem licita ignoscuntur, illicita qui sperant? Innuptis quoque et viduis bonum esse dicit exemplo eius perseverare. Si vero deficerent, nubere, quia praeest nubere quam uri[1]). Quibus, oro, ignibus deterius est uri, concupiscentiae, an poenae? Atquin si fornicatio habet veniam, non erit[2]) concupiscentia eius. Apostoli autem magis est poenae ignibus providere. Quod si poena est, quae urit, ergo veniam non habet fornicatio, quam manet poena. Interea et divortium prohibens, pro eo aut viduitatis perseverantiam aut reconciliationem pacis dominico praecepto adversus moechiam procurat, quia: qui dimiserit uxorem praeter caussam moechiae, facit eam moechari, et qui dimissam a viro ducit, moechatur[3]). Quanta remedia spiritus sanctus instaurat, ne id scilicet denuo admittatur, quod ignosci denuo non vult? Iam si usquequaque optimum dicit homini sic esse: iunctus es uxori, ne quaesieris solutionem, ut moechiae locum non des; solutus es ab uxore, ne quaesieris uxorem, ut opportunitatem tibi serves. Quod et si duxeris uxorem, et si nupserit virgo, non peccat, pressuram tamen carnis habebunt huiusmodi. Et hic parcendo permittit. Ceterum tempus in collecto constituit, ut et qui habent uxores, sic sint tanquam non habentes. Praeterit enim habitus huius mundi, iam scilicet non desiderantis: crescite et multiplicamini[4]). Sic vult nos praeter sollicitudinem degere, quia innupti de domino curent, quomodo placeant deo, nupti vero de mundo recogitent, quomodo placeant coniugio. Sic melius facere pronuntiat virginis conservatorem, quam erogatorem. Sic et illam beatiorem decernit, quae amisso viro fidem ingressa amaverit occasionem viduitatis. Sic haec omnia continentiae consilia ut divina commendat; puto, inquit, et ego spiritum dei habeo[5]). Quis iste est assertor audacissimus

1) 1 Cor. 7, 6—9. 2) Latin. et Rig. non urit. 3) Matth. 5, 32. 4) Gen. 1, 28. 5) 1 Cor. 7, 11. 27—29. 31—33. 38—40.

omnis impudicitiae, moechorum et fornicatorum et incestorum plane fidelissimus advocatus, quibus honorandis suscepit hanc caussam adversus spiritum sanctum, ut falsum testimonium recitet de apostolo eius? Nihil tale Paulus indulsit, qui totam carnis necessitatem de probis etiam titulis obliterare conatur. Indulget sane non adulteria, sed nuptias; parcit sane matrimoniis, non stupris; tentat ne naturae quidem ignoscere, ne culpae blandiatur; studet compescere benedictionis concubitum, ne maledictionis excusetur. Hoc ei supererat, carnem vel a sordibus purgare; a maculis enim non potest. Sed est hoc sollemne perversis et idiotis haereticis, iam et psychicis universis, alicuius capituli ancipitis occasione adversus exercitum sententiarum instrumenti totius armari.

17. Provoca ad apostolicam aciem, aspice epistolas eius, omnes pro pudicitia, pro castitate, pro sanctitate praetendunt, omnes in luxuriae et lasciviae et libidinis negotia iaculantur. Quid denique et Thessalonicensibus scribit? Advocatio enim nostra non ex seductione, nec ex immunditia. Et: Haec est voluntas dei, sanctimonia vestra, abstinere vos a fornicatione, scire unumquemque vas suum possidere in sanctimonia et honore, non in libidine concupiscentiae, sicut nationes, quae deum ignorant [1]. Quid Galatae legunt? Manifesta sunt opera carnis. Quaenam ista? In primis posuit fornicationem, immunditiam, lasciviam, quae praedico vobis, sicut praedixi, quod qui talia agunt, regnum dei non sunt consecuturi haereditate [2]. Romani vero quid magis discunt, quam non derelinquere dominum post fidem? Quid ergo dicemus? perseverabimus in delinquentia, ut superet gratia? Absit. Qui mortui sumus delinquentiae, quomodo vivemus in ea adhuc? An ignoratis, quod, qui tincti sumus in Christo Iesu, in mortem eius sumus tincti? Consepulti ergo illi sumus per baptismum in mortem, ut sicut Christus resurrexit a mortuis, ita et nos in novitate vitae incedamus. Si enim consati sumus [3]) simulacro mortis eius, sed et resurrectionis erimus, hoc scientes, quod vetus homo noster confixus est illi. Si autem mortui sumus cum Christo, credimus, quod et convivemus

---

1) 1 Thess. 2, 3. 4, 3 sqq. 2) Gal. 5, 19. 3) Sic ed. Fran., Iunius, Seml.; alii: consepulti sumus.

cum illo, scientes, quod Christus, suscitatus a mortuis, iam non moriatur, mors non iam dominetur eius. Quod enim mortuus est delinquentiae, mortuus est semel. Quod autem vivit, deo vivit. Ita et reputate vosmetipsos, mortuos quidem delinquentiae, viventes autem deo per Christum Iesum[1]. Igitur semel Christo mortuo, nemo potest post Christum mortuus delinquentiae, et maxime tantae, reviviscere. Aut si possit fornicatio et moechia denuo admitti, poterit et Christus denuo mori. Instat autem apostolus prohibens regnare delinquentiam in corpore nostro mortali, cuius infirmitatem carnis noverat. Sicut enim exhibuistis membra vestra famula immunditiae et iniquitati ad iniquitatem, ita et nunc exhibete ea famula iustitiae in sanctimoniam. Nam etsi habitare bonum in carne sua negavit[2], sed secundum legem literae, in qua fuit, secundum autem legem spiritus, cui nos annectit, liberat ab infirmitate carnis. Lex enim, inquit, spiritus vitae manumisit te a lege delinquentiae et mortis[3]. Licet enim ex parte ex Iudaismo disputare videatur, sed in nos dirigit integritatem et plenitudinem disciplinarum, propter quos laborantes in lege per carnem miserit deus filium suum in similitudinem carnis delinquentiae, et propter delinquentiam damnaverit delinquentiam in carne, uti ius legis, inquit, impleretur in nobis, qui non secundum carnem, sed secundum spiritum incedimus. Qui enim secundum carnem incedunt, ea quae carnis sunt sapiunt, et qui secundum spiritum, ea quae sunt spiritus. Sensum autem carnis mortem affirmavit esse. Dehinc et inimicitiam et in deum, et eos qui sunt in carne, id est in sensu carnis, deo placere non posse. Et: Si secundum carnem vivitis, inquit, futurum est ut moriamini[4]. Quid autem intelligimus carnis sensum et carnis vitam, nisi quodcunque pudet pronuntiare? Cetera enim carnis et apostolus nominasset. Proinde et Ephesiis pristina reputans, de futuro monet: In quibus et nos conversati sumus, facientes concupiscentias et voluptates carnis[5]. Notans denique illos, qui se negassent, scilicet Christianos, eo quod se tradidissent in operationem immunditiae omnis: Vos autem, inquit, non sic didicistis Christum. Et iterum sic di-

---

1) Rom. 6, 1—11. 2) Rom. 7, 18. 3) Rom. 8, 2. 4) Rom. 8, 3—8. 13. 5) Eph. 2, 3.

cit: Qui furabatur, iam non furetur[1]). Sed et qui moechabatur hactenus, non moechetur, et qui fornicabatur hactenus, non fornicetur. Adiecisset enim et haec, si talibus veniam porrigere consuesset vel porrigi omnino voluisset, qui nec verbo pollui volens. Omnis, inquit, sermo turpis non procedat ex ore vestro. Item: Fornicatio autem et immunditia omnis ne nominetur quidem inter vos, sicut decet sanctos, (tanto abest ut excusetur,) hoc scientes, quod omnis fornicator aut immundus non habeat dei regnum. Nemo vos seducat inanibus verbis. Propter hoc venit ira dei super filios incredulitatis[2]). Quis seducit inanibus verbis, nisi qui concionatur remissibilem esse moechiam? non intuens etiam fundamenta eius ab apostolo effossa, cum ebrietates et comessationes compescit, sicut et hic: Et nolite inebriari vino, in quo est luxuria[3]). Demonstrat et Colossensibus[4]), quae membra mortificent super terram, fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam et turpiloquium. Concede iam tot ac talibus sententiis unum illud, quod tenes; pauca multis, dubia certis, obscura manifestis adumbrantur. Etiam si pro certo apostolus Corinthio illi fornicationem donasset[5]), esset aliud, quod semel contra institutum suum pro ratione temporis faceret. Circumcidit Timotheum solum, et tamen abstulit circumcisionem[6]).

18. Sed haec, inquit, ad interdictionem pertinebunt omnis impudicitiae et addictionem omnis pudicitiae, salvo tamen loco veniae, quae non statim denegatur, si delicta damnantur, quando veniae tempus cum damnatione concurrat, quam excludit. Sequebatur et hoc, psychicos sapere, et ideo reservavimus huic loco, quae aperte ad communicationem ecclesiasticam caussis eiusmodi negandam etiam antiquitus cauta sunt. Nam et in proverbiis Salomon, quae παροιμίας dicimus, specialiter de moecho nusquam expiabili: Moechus autem, inquit, per indigentiam sensuum perditionem animae suae acquirit, dolores et dehonestationes sustinet. Ignominia autem eius non abolebitur in aevum[7]). Plena enim zeli indignatio viro non parcet in die iudicii.

---

1) Eph. 4, 20. 28. 2) Eph. 5, 3. 5 sq. 3) Eph. 5, 18. 4) Coloss. 3, 5. 5) 2. Cor. 2. 6) Act. 16, 3. 7) Prov. 6, 32 sq.

Hoc si de ethnico putaveris dictum, certe de fidelibus iam audisti per Esaiam[1]). Excedite de medio eorum et separamini, et immundum ne tetigeritis[2]). Habes statim in Psalmis: Beatum virum, qui non abierit in consilio impiorum, nec in via peccatorum steterit, et in cathedra pestilentiae non sederit[3]). Cuius et postea vox: Non sedi cum consessu vanitatis, et cum inique agentibus non introibo (hoc de ecclesia male agentium) et cum impiis non sedebo. Et: Lavabo cum innocentibus manus meas, et altare tuum circumdabo, domine[4]), ut solus plures[5]), quoniam quidem: cum sancto sanctus eris, et cum viro innocente innocens eris, et cum electo electus eris, et cum perverso perversus eris[6]). Et alibi: Peccatori autem dicit dominus: ut quid tu exponis iustificationes meas, et assumis testamentum meum per os tuum? Si videbas furem, currebas cum eo, et cum adulteris portionem tuam ponebas[7]). Hinc igitur informatus et apostolus: Scripsi, inquit, vobis in epistola, non commisceri fornicatoribus, non utique fornicatoribus huius mundi, et reliqua. Ceterum oportebat vos exire de mundo. Nunc autem scribo vobis, si quis frater nominatur in vobis fornicator aut idololatres (quid enim tam coniunctum?) aut fraudator (quid enim tam propinquum?) et cetera, cum talibus ne cibum quidem sumere[8]), nedum eucharistiam. Modicum scilicet fermentum totam desipit conspersionem[9]). Item ad Timotheum: Manus nemini cito imponas, neque communices delictis alienis[10]). Item ad Ephesios: Nolite ergo participes esse eorum; fuistis enim aliquando tenebrae. Et adhuc pressius: Nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum, imo et revincite ea. Quae enim in occulto ab eis fiunt, turpe est edicere[11]). Quid turpius impudicitiis? Si autem et ab otiose incedente fratre denuntiat subduci Thessalonicensibus[12]), quanto magis et a fornicatore? Haec enim consulta sunt Christi ecclesiam diligentis, qui se pro ea tradidit, uti eam sanctificet, emundans lavacro aquae in verbo, ut sistat sibi ecclesiam gloriosam non habentem maculam aut rugam, utique post

---

1) Rig. e ms. et alii per cassum; Latin. coni. per Esaiam.
2) Ies. 52, 11. 2. Cor. 6, 17. 3) Ps. 1, 1 sq. 4) Ps. 25, 4 sqq.
5) Iunius coni. et similes plures (sc. voces.) 6) Ps. 18, 26.
7) Ps. 50, 16 sqq. 8) 1 Cor. 5, 9 sqq. 9) 1. Cor. 5, 6.
10) 1 Tim. 5, 22. 11) Eph. 5, 7 sq. 11 sq. 12) 2 Thess. 3, 6.

lavacrum, sed sit sancta et sine opprobrio, exinde scilicet sine ruga vetustatis ut virgo, sine macula fornicationis ut sponsa, sine probro vilitatis, ut emundata. Quid, si et hic respondere concipias, adimi quidem peccatoribus vel maxime carne pollutis communicationem, sed ad praesens, restituendam scilicet ex poenitentiae ambitu, secundum illam clementiam dei, quae mavult peccatoris poenitentiam quam mortem[1])? Hoc enim fundamentum opinionis vestrae usquequaque pulsandum est. Dicimus itaque, clementiae divinae si ita esse competisset demonstrationem sui etiam post fidem lapsis[2]), ita Apostolus diceret: nolite communicare operibus tenebrarum[3]), nisi poenitentiam egerint; et, cum talibus ne cibum quidem sumere, nisi posteaquam caligas fratrum volutando deterserint; et, qui templum dei vitiaverit, vitiabit illum deus, nisi omnium focorum cineres in ecclesia de capite suo excusserit. Debuerat enim quae damnaverat proinde determinasse, quonam usque et sub qua conditione damnasset, [si temporali et conditionali et non perpetua severitate damnasset[4])]. Porro cum in omnibus epistolis et post fidem talem prohibeat admitti, et admissum a communicatione detrudat, sine spe conditionis ullius aut temporis, nostrae magis sententiae adsistit, eam poenitentiam ostendens dominum malle, quae ante fidem, quae ante baptisma morte peccatoris potior habeatur, semel diluendi per Christi gratiam, semel pro peccatis nostris morte functi. Nam hoc etiam in sua persona apostolus statuit. Affirmans enim Christum ad hoc venisse, ut peccatores salvos faceret, quorum primus ipse fuisset, quid adiicit? Et misericordiam sum consecutus, quoniam ignorans feci in incredulitate[5]). Ita clementia illa dei malentis poenitentiam peccatoris, quam mortem, ad ignorantes adhuc et adhuc incredulos spectat, quorum caussa liberandorum venerit Christus, non qui iam deum norint et sacramentum didicerint fidei. Quod si clementia dei ignorantibus adhuc et infidelibus competit, utique et poenitentia ad se clementiam invitat, salva illa poenitentiae specie post fidem, quae

1) Ezech. 33, 11. 2) Latinius emend. si ita competisset dari restitutionem suis etiam post fidem lapsis. 3) Ephes. 5, 11. 1 Cor. 5, 11. 1 Cor. 3, 17. 4) Voc. uncis inclusa desunt in ed. Gelenii, sed a Pamelio e ms. recepta. 5) 1 Tim. 1, 16.

aut levioribus delictis veniam ab episcopo consequi poterit, aut maioribus et irremissibilibus a deo solo.

19. Sed quonam usque de Paulo, quando etiam Ioannes nescio quid diversae parti supplaudere videatur? quasi in Apocalypsi manifeste fornicationi posuerit poenitentiae auxilium, ubi ad angelum Thyatirenorum spiritus mandat habere se adversus eum, quod teneret mulierem Iezabel, quae se propheten dicit et docet, atque seducit servos meos ad fornicandum et edendum de idolothytis. Et largitus sum illi temporis spatium, ut poenitentiam iniret, nec vult eam inire nomine fornicationis. Ecce dabo eam in lectum et moechos eius cum ipsa in maximam pressuram, nisi poenitentiam egerint operum eius[1]). Bene autem quod apostolis et fidei et disciplinae regulis convenit. Sive enim ego, inquit, sive illi, sic praedicamus[2]). Totius itaque sacramenti interest, nihil credere ab Ioanne concessum, quod a Paulo sit denegatum. Hanc aequalitatem spiritus sancti qui observaverit, ab ipso deducetur in sensus eius. Haereticam enim feminam, quae quod didicerat a Nicolaitis, docere susceperat, in ecclesiam latenter introducebat et merito ad poenitentiam urgebat. Cui enim dubium est, haereticum institutione deceptum, cognito postmodum casu et poenitentia expiato, et veniam consequi et in ecclesiam redigi? Unde et apud nos ut ethnico par, imo et super ethnicum haereticus etiam per baptisma veritatis utroque homine[3]) purgatus admittitur. Aut si certus es, mulierem illam post fidem vivam in haeresin postea exspirasse, ut non quasi haereticae, sed quasi fideli peccatrici, veniam ex poenitentia vindices, sane agat poenitentiam, sed in finem moechiae, non tamen et restitutionem consecutura. Haec enim erit poenitentia, quam et nos deberi quidem agnoscimus multo magis, sed de venia deo reservamus. Denique ea Apocalypsis in posterioribus propudiosos et fornicatores, sicut timidos et incredulos et homicidas et veneficos et idololatras, qui tale quid in fide fuerint, in stagnum ignis sine ulla conditionali damnatione decrevit. Non enim de ethnicis videbitur sapere, cum de fidelibus pronuntiarit: qui vicerint, haereditate habebunt ista, et ero illis deus,

1) Apoc. 2, 20 sqq. 2) 1 Cor. 15, 11. 3) Latin. et Fr. Iunius: utroque nomine.

et illi mihi in filios; et ita subiunxerit: timidis autem et incredulis et propudiosis et fornicatoribus et homicidis et veneficis et idololatris particula in stagno ignis et sulphuris, quod est mors secunda; sic et rursus: Beati qui ex praeceptis agunt, ut in lignum vitae habeant potestatem, et in portas ad introëundum in sanctam civitatem: Canis veneficus, fornicator, homicida, foras[1]), utique qui non ex praeceptis agant. Illorum est enim foras dari, qui intus fuerunt. Ceterum: quid mihi eos, qui foris sunt, iudicare[2])? praecesserat. De epistola quoque Ioannis carpunt statim. Dictum est: Sanguis filii eius emundat nos ab omni delicto[3]). Semper ergo et omnifariam delinquemus, si semper et ab omni delicto emundat nos ille; aut si non semper, non etiam post fidem, et si non ab delicto, non etiam a fornicatione. Unde autem exorsus est? Lumen praedixerat deum, et tenebras non esse in illo, et mentiri nos, si dicamus nos communionem habere cum eo et in tenebris incedamus. Si vero, inquit, in lumine incedamus, communionem cum eo habebimus, et sanguis Iesu Christi domini nostri emundat nos ab omni delicto[4]). Ergo in lumine incedentes delinquimus, et in lumine delinquentes emundabimur? Nullo pacto. Qui enim delinquit, non in lumine est, sed in tenebris. Unde et ostendit, quomodo emundabimur a delicto, in lumine incedentes, in quo delictum agi non potest; adeo sic emundari nos ais, non qua delinquamus, sed qua non delinquamus. Incedentes enim in lumine, tenebris vero non communicantes emundati agemus, non deposito, sed non admisso delicto. Haec est enim vis dominici sanguinis, ut quos iam delicto mundarit et exinde in lumine constituerit, mundos exinde praestet, si in lumine incedere perseveraverint. Sed subiicit, inquis: Si dicamus nos delictum non habere, seducimus nosmetipsos, et veritas non est in nobis. Si confitemur delicta nostra, fidelis et iustus est, ut dimittat ea nobis et emundet nos ab omni iniustitia. Numquid ab immunditia? Aut si ita est, ergo et ab idololatria. Sed aliud in sensu est. Ecce enim et rursus: Si dicamus, ait, nos non deliquisse, mendacem facimus illum, et sermo eius non est in nobis. Eo amplius:

---

1) Apoc. 21, 3. 8. 22, 14 sq. 2) 1 Cor. 5, 12. 3) 1 Ioa. 1, 7. 4) 1 Ioa. 1, 5 sqq.

Filioli, haec scripsi vobis, ne delinquatis, et si deliqueritis, advocatum habemus apud deum patrem, Iesum Christum iustum, et ipse placatio est pro delictis nostris [1]). Secundum haec, inquis, et delinquere nos et veniam habere constabit. Quid ergo fiet, quum procedens aliud invenio? Negat enim nos omnino delinquere, et in hoc plurimum tractat, ut nihil tale concedat, proponens semel a Christo delicta deleta, non habitura postea veniam, in quo nos sensus ad admonitionem castimoniae demandat. Omnis, inquit, qui habet spem istam, castificat semetipsum, quia et ille castus est. Omnis qui facit delictum et iniquitatem facit, et delictum est iniquitas. Et scitis quod ille manifestatus sit, ut auferat delicta, utique hactenus admittenda. Siquidem subiungit: Omnis qui manet in illo, non delinquit. Omnis qui delinquit, neque vidit neque cognovit eum. Filioli, nemo vos seducat. Omnis qui facit iustitiam, iustus est, sicut et ille iustus est. Qui facit delictum, ex diabolo est, quoniam diabolus a primordio delinquit. In hoc enim manifestatus est filius Dei, ut solvat opera diaboli [2]). Nam et solvit liberans hominem per lavacrum, donato chirographo mortis [3]). Et ideo omnis, qui ex deo nascitur, non facit delictum, quia semen dei manet in illo, et non potest delinquere, quia ex deo natus est. In hoc manifesti sunt filii dei et filii diaboli [4]). In quo, nisi illi non delinquendo, ex quo de deo nati sunt; isti delinquendo, quia de diabolo sunt, proinde atque si nunquam sint ex deo nati? Quod si dicit: qui non est iustus, ex deo non est [5]), qui non pudicus, quomodo rursus ex deo fiet, qui iam esse desiit? Iuxta est igitur ut excidisse sibi dicamus Ioannem in primore quidem epistola negantem nos sine delicto esse [6]), nunc vero praescribentem non delinquere omnino, et illic quidem aliquid de venia blandientem, hic vero districte negantem filios dei, quicunque deliquerint. Sed absit. Nam nec ipsi excidimus a qua digressi sumus distinctione delictorum. Et hic enim illam Ioannes commendavit, quod sint quaedam delicta quotidianae incursionis, quibus omnes simus obiecti. Cui enim non accidit, aut irasci inique, et ultra solis occasum, aut et manum immittere, aut facile ma-

---

1) 1 Ioa. 1, 8 sqq. 2, 1 sq. 2) 1 Ioa. 3, 3—8. 3) Col. 2, 14. 4) 1 Ioa. 3, 9 sq. 5) 1 Ioa. 3, 10. 6) 1 Ioa. 1, 8.

ledicere, aut temere iurare, aut fidem pacti destruere, aut verecundia aut necessitate mentiri? in negotiis, in officiis, in quaestu, in victu, in visu, in auditu quanta tentamur, ut si nulla sit venia istorum, nemini salus competat? Horum ergo erit venia per exoratorem patris Christum. Sunt autem et contraria istis, ut graviora et exitiosa, quae veniam non capiant, homicidium, idololatria, fraus, negatio, blasphemia, utique et moechia et fornicatio, et si qua alia violatio templi dei. Horum ultra exorator non erit Christus; haec non admittet omnino, qui natus ex deo fuerit, non futurus dei filius, si admiserit. Ita Ioanni ratio constabit diversitatis, distinctionem delictorum disponenti, cum delinquere filios dei nunc adnuit, nunc abnuit. Prospiciebat enim clausulam literarum suarum, et illi praestruebat hos sensus, dicturus in fine manifestius: Si quis scit fratrem suum delinquere delictum non ad mortem, postulabit, et dabit ei vitam dominus, qui non ad mortem delinquit. Est enim delictum ad mortem; non de eo dico, ut quis postulet[1]). Meminerat et ipse Hieremiam[2]) prohibitum a deo deprecari pro populo mortalia delinquente. Omnis iniustitia delictum est, et est delictum ad mortem[3]). Scimus autem, quod omnis, qui ex deo natus sit, non delinquit, scilicet delictum quod ad mortem est. Ita nihil iam superest, quam aut neges moechiam et fornicationem mortalia esse delicta, aut irremissibilia fatearis, pro quibus nec orari permittitur.

20. Disciplina igitur apostolorum proprie quidem instruit ac determinat principaliter sanctitatis omnis erga templum dei antistitem et ubique de ecclesia eradicantem omne sacrilegium pudicitiae sine ulla restitutionis mentione. Volo tamen ex redundantia alicuius etiam comitis apostolorum testimonium superducere, idoneum confirmandi de proximo iure disciplinam magistrorum. Extat enim et Barnabae titulus ad Hebraeos, adeo satis auctoritatis viro, ut quem Paulus iuxta se constituerit in abstinentiae tenore: Aut ego solus et Barnabas non habemus hoc operandi potestatem[4])? Et utique receptior apud ecclesias epistola Barnabae illo apocrypho Pastore moechorum. Monens itaque discipulos, omissis omnibus initiis ad perfectionem ma-

---

1) 1 Ioa. 5, 16. 2) Ier. 7, 16. 11, 14. 14, 11. 3) 1 Ioa. 3, 4. 5, 17. 4) 1 Cor. 9, 6.

gis tendere nec rursus fundamenta poenitentiae iacere ab operibus mortuorum: Impossibile est enim, inquit, eos, qui semel illuminati sunt et donum coeleste gustaverunt et participaverunt spiritum sanctum et verbum Dei dulce gustaverunt[1]), occidente iam aevo cum exciderint, rursus revocari[2]) in poenitentiam, refigentes cruci in semetipsos filium Dei, et dedecorantes. Terra enim, quae bibit saepius devenientem in se humorem et peperit herbam aptam his, propter quos et colitur, benedictionem dei consequitur; proferens autem spinas reproba et maledictioni proxima, cuius finis in exustionem[3]). Hoc qui ab apostolis didicit et cum apostolis docuit, nunquam moecho et fornicatori secundam poenitentiam promissam ab apostolis norat. Optime enim legem interpretabatur, et figuras eius iam in ipsa veritate servabat. Ad hanc denique speciem disciplinae de leproso cautum fuit: Si autem varietas effloruerit in cutem et totam cutem texerit a capite usque ad pedes per omnem conspectum, et sacerdos cum viderit, emundabit eum, quoniam convertit in album, mundus est. Qua vero die visus fuerit in eiusmodi color vivus, inquinatus est[4]). Conversum enim hominem de pristino carnis habitu in candorem fidei, quae vitium et macula aestimatur in seculo, et totum novatum mundum voluit intelligi, qui iam non sit varius, non sit de pristino et novo aspersus; si vero post abolitionem in vetustatem aliquid ex illa revixerit, rursum in carne eius, quod emortuum delicto habebatur, immundum iudicari, nec expiari iam a sacerdote. Ita moechia de pristino recidiva et unitatem novi coloris, a quo fuerat exclusa, commaculans, immundabile est vitium. Item de domo: Si quae maculae et cavositates adnuntiatae in parietibus sacerdoti fuissent, priusquam introiret ad inspiciendam eam, iubet auferri de domo omnia, ita immunda non futura quae domus essent. Dehinc introgressus sacerdos, si invenisset cavositates viridicantes vel rubescentes, et aspectum earum humiliorem citra parietinam formam, exiret ad ianuam et secerneret domum illam septem diebus. Dehinc die septima regressus, si animadvertisset diffusum in parietibus tactum

---

1) Vocc. et participaverunt — gustaverunt desunt in ed. Gelenii. 2) Latin. assentiente Semlero: renovari. 3) Hebr. 6, 1. 4—8. 4) Lev. 13, 12 sqq.

illum, imperaret extrahi eos lapides, in quibus lepra fuisset, et abiici extra civitatem in locum immundum et sumi alios lapides politos et solidos et reponi loco pristinorum et pulvere alio illini domum[1]). Oportet enim, cum pervenitur ad summum sacerdotem patris Christum, de domo hominis nostri in tempore hebdomadis auferri omnia impedimenta prius, ut munda sit quae remanet domus, caro et anima, et ubi introierit eam sermo dei et invenerit maculas ruboris et viroris, extrahi statim et abiici foras sensus mortiferos et cruentos, (nam et Apocalypsis[2]) viridi equo mortem, russeo autem proeliatorem imposuit,) proque illis politos et in compaginem aptos et firmos substruit lapides, quales in Abrahae fiunt[3]), ut ita homo habilis deo sit. Quod si post recuperationem et reformationem rursus sacerdos animadverterit in eadem domo de pristinis caussis[4]) aliquid et maculis, immundam eam pronuntiavit, et iussit deponi materias et lapides et omnem structuram eius et abiici in locum immundum: hic erit homo caro atque anima, qui post baptisma et introitum sacerdotum reformatus, denuo resumit scabra et maculas carnis, et abiicitur extra civitatem in locum immundum, deditus scilicet satanae in carnis interitum[5]), nec amplius reaedificatur in ecclesia post ruinam. Sic et de famulae concubitu, quae homini esset reservata, necdum redempta, necdum liberata. Prospicietur, inquit illi, et non morietur[6]), quia nondum est manumissa cui servabatur. Nondum enim caro a Christo manumissa, cui servabatur, impune contaminabatur, ita iam manumissa non habet veniam.

21. Haec si apostoli magis norant, magis utique curabant; sed et in hunc iam gradum decurram, excernens inter doctrinam apostolorum et potestatem. Disciplina hominem gubernat, potestas adsignat, seorsum quod potestas, spiritus autem deus[7]). Quid autem docebat? non communicandum operibus tenebrarum[8]). Observa quod iubet. Quis autem poterat donare delicta? hoc solius ipsius est. Quis enim

---

1) Lev. 14, 36 sqq. 2) Apoc. 6, 4. 8. 3) Matth. 3, 9. 4) Latinius coni. cavis. 5) 1 Cor. 5, 4 sqq. 6) Lev. 19, 20. 7) Latinius h. l. emend. Disc. hom. gub., pot. adsignat. sed rursum quid potestas? spiritus. Spiritus autem deus est. Rigalt.: Discipl. — adsignat. Seorsum, quid potestas? spiritus. Spiritus autem? deus. 8) Ephes. 5, 11.

dimittit delicta, ni solus deus[1])? et utique mortalia quae in ipsum fuerint admissa, et in templum eius. Nam tibi quae in te reatum habeant, etiam septuagies septies iuberis indulgere in persona Petri[2]). Itaque si et ipsos beatos apostolos tale aliquid indulsisse constaret, cuius venia a deo, non ab homine, competeret non ex disciplina, sed ex potestate fecisse. Nam et mortuos suscitaverunt, quod deus solus, et debiles redintegraverunt, quod nemo nisi Christus, imo et plagas inflixerunt, quod noluit Christus. Non enim decebat eum saevire, qui pati venerat. Percussus est Ananias et Elimas, Ananias morte, Elimas caecitate[3]), ut hoc ipso probaretur, Christum et haec facere potuisse. Sic et prophetae caedem et cum ea moechiam poenitentibus ignoverant, quia et severitatis documenta fecerunt. Exhibe igitur et nunc mihi, apostolice, prophetica exempla, et agnoscam divinitatem, et vindica tibi delictorum eiusmodi remittendorum potestatem. Quod si disciplinae solius officia sortitus es, nec imperio praesidere, sed ministerio, quis aut quantus es indulgere? qui neque prophetam nec apostolum exhibens, cares ea virtute, cuius est indulgere. Sed habet, inquis, potestatem ecclesia delicta donandi? Hoc ego magis et agnosco et dispono, qui ipsum paracletum in prophetis novis habeo dicentem: Potest ecclesia donare delictum, sed non faciam, ne et alia delinquant. Quid, si pseudopropheticus spiritus pronuntiavit? Atqui magis eversoris fuisset, et semetipsum de clementia commendare et ceteros ad delinquentiam temperare. Aut si hoc secundum spiritum veritatis affectare gestivit, ergo spiritus veritatis potest quidem indulgere fornicatoribus veniam, sed cum plurium malo non vult. De tua nunc sententia quaero, unde hoc ius ecclesiae usurpes: si quia dixerit Petro dominus: super hanc petram aedificabo ecclesiam meam, tibi dedi claves regni coelestis; vel: quaecunque alligaveris vel solveris in terra, erunt alligata vel soluta in coelis[4]); idcirco praesumis et ad te derivasse solvendi et alligandi potestatem, id est ad omnem ecclesiam Petri propinquam? qualis es, evertens atque commutans manifestam domini intentionem personaliter hoc Petro conferentem? Super te,

1) Marc. 2, 7. 2) Matth. 18, 22. 3) Act. 5, 5. 13, 11.
4) Matth. 16, 18 sq.

inquit, aedificabo ecclesiam meam, et: dabo tibi claves, non ecclesiae; et quaecunque solveris vel alligaveris, non quae solverint vel alligaverint. Sic enim et exitus docet. In ipso ecclesia exstructa est, id est per ipsum, ipse clavem imbuit; vides quam: viri Israëlitae, auribus mandate quae dico: Iesum Nazarenum virum a deo vobis destinatum[1]), et reliqua. Ipse denique primus in Christi baptismo reseravit aditum coelestis regni, quo solvuntur alligata retro delicta et alligantur quae non fuerint soluta, secundum veram salutem, et Ananiam vinxit vinculo mortis et debilem pedibus absolvit vitio valetudinis. Sed et in illa disceptatione custodiendae necne legis primus omnium Petrus spiritu instinctus et de nationum vocatione praefatus: Et nunc, inquit, cur tentastis dominum de imponendo iugo fratribus, quod neque nos, neque patres nostri sufferre valuerunt[2])? Sed enim per gratiam Iesu credimus nos salutem consecuturos sicut et illi. Haec sententia et solvit, quae omissa sunt legis, et alligavit, quae reservata sunt. Adeo nihil ad delicta fidelium capitalia potestas solvendi et alligandi Petro emancipata. Cui si praeceperat dominus etiam septuagies septies delinquenti in eum fratri indulgere, utique nihil postea alligare, id est retinere, mandasset, nisi forte ea quae in dominum, non in fratrem quis admiserit. Praeiudicatur enim non dimittenda in deum delicta, quum in homine admissa donantur. Quid nunc et ad ecclesiam, et quidem tuam, psychice? Secundum enim Petri personam spiritalibus potestas ista conveniet aut apostolo aut prophetae. Nam et ecclesia proprie et principaliter ipse est spiritus, in quo est trinitas unius divinitatis, pater et filius et spiritus sanctus. Illam ecclesiam congregat, quam dominus in tribus posuit. Atque ita exinde etiam numerus omnis, qui in hanc fidem conspiraverint, ecclesia[3]) ab auctore et consecratore censetur. Et ideo ecclesia quidem delicta donabit; sed ecclesia spiritus per spiritalem hominem, non ecclesia numerus episcoporum. Domini enim, non famuli est ius et arbitrium, dei ipsius, non sacerdotis.

22. At tu iam et in martyras tuos effundis hanc potestatem. Ut quisque ex confessione[4]) vincula induit ad-

---

1) Act. Ap. 2, 22. 2) Act. Ap. 15, 10. 3) Latin. et Rig. ecclesia; ceteri: ecclesiae. 4) Ita h. l. emend. Latinius assentiente A. Neandro; alii: consensione.

huc mollia in novo custodiae nomine, statim ambiunt moechi, statim adeunt fornicatores, iam preces circumsonant, iam lacrimae circumstagnant maculati cuiusque, nec ulli magis aditum carceris redimunt, quam qui ecclesiam perdiderunt. Violantur viri ac feminae in tenebris plane ex usu libidinum notis, et pacem ab his quaerunt, qui de sua periclitantur. Alii ad metalla confugiunt, et inde communicatores revertuntur, ubi iam aliud martyrium necessarium est delictis post martyrium novis. Quis enim in terris et in carne sine culpa? quis martyr, seculi incola, denariis supplex[1]), medico obnoxius et foeneratori? Puta nunc sub gladio iam capiti librato, puta in patibulo iam corpore expanso, puta in stipite iam leone concesso, puta in axe iam incendio adstructo, in ipsa, dico, securitate et possessione martyrii: quis permittit homini donare quae deo reservanda sunt, a quo ea sine excusatione damnata sunt, quae nec apostoli, quod sciam, martyres et ipsi donabilia iudicaverunt? Denique iam ad bestias depugnaverat Paulus Ephesi, cum interitum decernit incesto[2]). Sufficiat martyri propria delicta purgasse. Ingrati vel superbi est in alios quoque spargere, quod pro magno fuerit consecutus. Quis alienam mortem sua solvit, nisi solus dei filius? Nam et in ipsa passione liberavit latronem. Ad hoc enim venerat, ut ipse a delicto purus et omnia sanctus pro peccatoribus obiret[3]). Proinde qui illum aemularis donando delicta, si nil ipse deliquisti, plane patere pro me. Si vero peccator es, quomodo oleum faculae tuae sufficere et tibi et mihi poterit? Habeo etiam nunc quo probem Christum. Si propterea Christus in martyre est, ut moechos et fornicatores martyr absolvat, occulta cordis edicat, ut ita delicta concedat, et Christus est. Sic enim dominus Iesus Christus potestatem suam ostendit: Quid cogitatis nequam in cordibus vestris? Quid enim facilius est dicere paralytico: dimittuntur tibi peccata; aut: surge et ambula? Igitur ut sciatis, filium hominis habere dimittendorum peccatorum in terris potestatem, tibi dico paralytice: surge et ambula[4]). Si dominus tantum de potestatis suae probatione curavit, ut traduceret cogitatus, et ita imperaret sanitatem, ne non crederetur

1) Matth. 20, 2 sqq. 2) 1 Cor. 15, 32. 5, 3 sqq. 3) Sic Wouweri MS. et Rig.; ceteri: obediret. 4) Matth. 9, 4 sqq.

posse delicta dimittere; non licet mihi eandem potestatem in aliquo sine eisdem probationibus credere. Quum tamen moechis et fornicatoribus a martyre expostulas veniam, ipse confiteris eiusmodi crimina non nisi proprio martyrio diluenda, qui praesumis alieno. Quod si est, iam et martyrium aliud erit baptisma. Habeo enim, inquit, et aliud baptisma[1]). Unde et ex vulnere lateris dominici aqua et sanguis[2]), utriusque lavacri paratura manavit. Debeo ergo et primo lavacro alium liberare, si possum secundo; ingeram usque in sinum necesse est. Quaecunque auctoritas, quaecunque ratio moecho et fornicatori pacem ecclesiasticam reddit, eadem debebit et homicidae et idololatrae poenitentibus subvenire, certe negatori et utique illi, quem in proelio confessionis tormentis colluctatum saevitia deiecit. Ceterum indignum deo et illius misericordia, qui poenitentiam peccatoris morti praevertit, ut facilius in ecclesiam redeant, qui subando, quam qui dimicando ceciderunt. Urget nos dicere indignitas. Contaminata potius corpora revocabis, quam cruentata. Quae poenitentia miserabilior, titillatam prosternens carnem, an vero laniatam? Quae iustior venia in omnibus caussis, quam voluntarius, an quam invitus peccator implorat? Nemo volens negare compellitur, nemo nolens fornicatur. Nulla ad libidinem vis est, nisi ipsa; nescit, quod libet cogi. Negationem porro quanta compellunt ingenia carnificis et genera poenarum? Quis magis negavit, qui Christum vexatus, an qui delectatus amisit? qui quum averteret doluit, an qui quum amitteret lusit? Et tamen illae cicatrices Christiano proelio insculptae, et utique invidiosae apud Christum, quia vicisse cupierunt, et sic quoque gloriosae, quia non vincendo cesserunt; in quas adhuc et diabolus ipse suspirat, cum sua infelicitate, sed casta, cum poenitentia moerente, sed non erubescente ad dominum de venia, denuo dimittetur eis qui piaculari ter[3]) negaverunt[4]). Solis illis caro infirma est. Atquin nulla tam fortis caro, quam quae spiritum elidit.

---

1) Luc. 12, 50. 2) Ioa. 19, 34. 3) Rig. coni. peculiariter.
4) Ita recte emendasse h. locum videtur Fr. Iunius; alii: cesserunt. In quas — venia. Denuo dimittitur — negaverunt.

DE IEIUNIIS[1]
ADVERSUS PSYCHICOS.

1. Mirarer psychicos, si sola luxuria tenerentur, qua saepius nubunt, si non etiam ingluvie ducerentur[2]), qua ieiunia oderunt; monstrum scilicet haberetur libido sine gula, cum duo haec tam unita atque concreta sint, ut si disiungi omnino potuissent, ipsi prius ventri pudenda non adhaererent. Specta corpus et una regio est; denique pro dispositione membrorum ordo vitiorum; prior venter et statim cetera saginae substructa lascivia est; per edacitatem salacitas transit. Agnosco igitur animalem fidem, studio carnis, qua tota constat, tam multivorantiae quam multinubentiae pronam, ut merito spiritalem disciplinam pro substantia aemulam in hac quoque specie continentiae accuset, proinde gulae fraenos induentem, per nullas interdum vel seras vel aridas escas, quemadmodum et libidini per unicas nuptias. Piget iam cum talibus congredi, pudet iam de eis altercari, quorum nec defensio verecunda est. Quomodo enim protegam castitatem et sobrietatem sine taxatione adversariorum? Quinam isti sint, semel nominabo; exteriores et interiores botuli psychicorum. Hi paracleto controversiam faciunt, propter hoc novae prophetiae recusantur, non quod alium deum praedicent Montanus et Priscilla et Maximilla, nec quod Iesum Christum solvant, nec quod aliquam fidei aut spei regulam evertant, sed quod plane doceant saepius ieiunare, quam nubere. De modo quidem nubendi iam edidimus monogamiae defensionem; nunc de castigatione victus secundae vel magis primae continentiae pugna est. Arguunt nos, quod ieiunia propria custodiamus, quod stationes plerumque in vesperam producamus, quod etiam xerophagias observemus, siccantes cibum ab omni carne et omni iurulentia et uvidioribus quibusque pomis, nec quid

---

1) De ieiunio adv. psych. hic liber inscriptus est in edd. Gelenii, Semleri all.; Rigaltius: de ieiuniis. 2) Rig. luxuria tenderentur — ingluvie lacerarentur, quod alterum legitur etiam in cod. Wouweri.

vinositatis vel edamus vel potemus; lavacri quoque abstinentiam, congruentem arido victui. Novitatem igitur obiectant, de cuius illicito praescribant, aut haeresim iudicandam, si humana praesumptio est, aut pseudoprophetiam pronuntiandam, si spiritalis indictio est, dum quaqua ex parte anathema audiamus, qui aliter adnuntiamus.

2. Nam quod ad ieiunia pertineat, certos dies a deo constitutos opponunt, ut cum in Levitico praecipit dominus Mosi decimam mensis septimi diem placationis: sancta, inquiens, erit vobis dies, et vexabitis animas vestras, et omnis anima, quae vexata non fuerit in illa die, exterminabitur de populo suo [1]). Certe in evangelio illos dies ieiuniis determinatos putant, in quibus ablatus est sponsus, et hos esse iam solos legitimos ieiuniorum christianorum, abolitis legalibus et propheticis vetustatibus. Ubi volunt enim, agnoscunt quid sapiat: lex et prophetae usque ad Ioannem [2]). Itaque de cetero indifferenter [3]) ieiunandum ex arbitrio, non ex imperio, novae disciplinae pro temporibus et caussis uniuscuiusque; sic et apostolos observasse [4]), nullum aliud imponentes iugum, certorum et in commune omnibus obeundorum ieiuniorum; proinde nec stationum, quae et ipsae suos quidem dies habeant, quartae feriae et sextae; passive [5]) tamen currant, neque sub lege praecepti neque ultra supremam diei, quando et orationes fere hora nona concludat, de Petri exemplo, quod actis refertur. Xerophagias vero novum affectati officii nomen et proximum ethnicae superstitioni, quales castimoniae Apim, Isidem et Magnam Matrem certorum eduliorum exceptione purificant; cum fides libera in Christo ne Iudaicae quidem legi abstinentiam quorundam ciborum debeat, semel in totum macellum ab apostolo admissa [6]), detestatore eorum, qui sicut nubere prohibeant, ita iubeant cibis abstinere a deo conditis. Et ideo nos esse iam tunc praenotatos in novissimis temporibus, abscedentes a fide, intendentes spiritibus, mundi seductoribus, doctrinis mendaciloquorum, inustam habentes conscientiam [7]). Quibus, oro te, ignibus? credo, quibus nuptias saepe deducimus, et coenas quotidie coquimus

---

1) Levit. 16, 29. sqq. 23, 27. 2) Luc. 16, 16. Matth. 11, 13. 3) Rig. differenter. 4) Act. 15, 10. 5) Wouweri MS. passim. 6) 1 Cor. 10, 25. 7) 1 Tim. 4, 1 sq.

mus? Sic et cum Galatis nos quoque percuti aiunt, observatores dierum et mensium et annorum[1]). Iaculantur interea et Esaiam pronuntiasse, non tale ieiunium dominus elegit, id est, non abstinentiam cibi, sed opera iustitiae quae subtexit[2]); et ipsum dominum in evangelio ad omnem circa victus scrupulositatem compendio respondisse, non his coinquinari[3]) hominem, quae in os inferantur, sed quae ex ore proferantur[4]); cum et ipse manducaret et biberet usque in notationem: ecce homo vorator et potator[5]); sic et apostolum docere, quod esca nos deo non commendet, neque abundantes, si edamus, neque deficientes, si non edamus[6]). His et huiusmodi sensibus eo iam subtiliter tendunt, ut unusquisque pronior ventri possit supervacua nec adeo necessaria existimare sublati[7]) vel deminuti vel demorati cibi officia, praeponente scilicet deo iustitiae et innocentiae opera. Et scimus, quales sint carnalium commodorum suasoriae, quam facile dicatur: opus est de totis praecordiis credam, diligam deum et proximum tanquam me. In his enim duobus praeceptis tota lex pendet et prophetae, non in pulmonum et intestinorum meorum inanitate.

3. Itaque nos hoc prius affirmare debemus, quod occulte subrui periclitatur, quantum valeat apud deum inanitas ista, et ante omnia, unde ratio ipsa processerit hoc modo promerendi deum. Tunc enim agnoscetur observationis necessitas, cum eluxerit rationis auctoritas a primordio recensendae. Acceperat Adam a deo legem non gustandi de arbore agnitionis boni et mali, moriturus si gustasset; verum et ipse tunc in psychicum reversus post ecstasin spiritalem, in qua magnum illud sacramentum in Christum et ecclesiam prophetaverat, nec iam capiens quae erant spiritus, facilius ventri quam deo cessit, pabulo potius quam praecepto annuit, salutem gula vendidit, manducavit denique et periit, salvus alioquin, si uni arbusculae ieiunare maluisset; ut iam hinc animalis fides semen suum recognoscat, exinde deducens carnalium appetitionem et spiritualium recusationem. Teneo igitur a primordio homicidam gulam tormentis atque suppliciis inediae puniendam,

---

1) Gal. 4, 10. 2) Ies. 58, 4 sq. 3) Ed. Fran. et Rig. communicari. 4) Marc. 7, 15. 5) Matth. 11, 19. 6) 1 Cor. 8, 8. 7) Sic ed. Fran. et Rig.; ceteri: dilati.

etiamsi deus nulla ieiunia praecepisset. Ostendens tamen, unde sit occisus Adam, mihi reliquerat intelligenda remedia offensae, qui offensam demonstrarat. Ultro cibum, quibus modis quibusque temporibus potuissem, pro veneno deputarem et antidotum famem sumerem, per quam purgarem mortis a primordio caussam in me quoque cum ipso genere transductam, certus, hoc deum velle, cuius contrarium noluit, satisque confidens, placituram illi continentiae curam, a quo damnatam comperissem incontinentiae culpam. Porro, cum et ipse ieiunium mandet et animam conquassatam proprie utique cibi angustiis sacrificium appellet[1]), quis iam dubitabit omnium erga victum macerationum hanc fuisse rationem, qua rursus interdicto cibo et observato praecepto primordiale iam delictum expiaretur, ut homo per eandem materiam caussae satis deo faciat, per quam offenderat, id est per cibi interdictionem, atque ita salutem aemulo modo redaccenderet inedia, sicut extinxerat sagina, pro unico illicito plura licita contemnens?

4. Haec ratio servabatur apud providentiam dei, pro temporibus omnia moderantis, ne quis ex diverso ad deiiciendam propositionem nostram, cur ergo, dicat, non statim deus aliquam victus constituit castigationem? quin imo et auxit permissionem? Nam in primordio quidem herbidum solummodo et arboreum homini pabulum addixerat: Ecce dedi vobis omne foenum sementivum seminans semen, quod est super terram, et omne lignum, quod habet in semetipso fructum seminis sementivi, vobis erit in escam[2]). Postea vero ad Noë, enumerata subiectione omnium bestiarum terrae et volatilium coeli et moventium in terra et piscium maris et omnis serpentis: erunt, inquit, vobis in escam, velut holera foeni dedi vobis universa; verum carnem in sanguine animae suae non edetis[3]); nam et hoc ipso, quod eam solam carnem esui eximit, cuius anima non per sanguinem effunditur, omnis reliquae carnis usum concessisse manifestum est. Ad haec respondemus, non competisse onerari hominem aliqua adhuc abstinentiae lege, qui cum maxime tam levem interdictionem unius scilicet pomi tolerare non potuit; remissum itaque illum libertate ipsa corroborandum. Atque post diluvium in reformatione ge-

1) Ps. 50, 18. 2) Gen. 1, 29. 3) Gen. 9, 2.

neris humani suffecisse unam interim legem a sanguine abstinendi, permisso usu ceterorum. Iam enim iudicium dominus ostenderat per diluvium, adhuc etiam comminatus fuerat per exquisitionem sanguinis de manu fratris et de manu bestiae omnis[1]). Itaque iustitiam iudicii praeministrans materiam libertatis emisit, per veniam supparans disciplinam, permittens omnia, ut demeret quaedam, plus exacturus, si plus commisisset, abstinentiam imperaturus, cum indulgentiam permisisset, quo magis, ut diximus, primordiale delictum expiaretur maioris abstinentiae operatione in maioris licentiae occasione.

5. Denique ubi iam et familiaris populus allegi deo coepit et restitutio hominis imbui potuit, tunc leges disciplinaeque omnes impositae, etiam quae decerperent victum ademptis quibusdam veluti immundis, quo facilius aliquando ieiunia toleraret homo perpetua in quibusdam abstinentia usus. Nam et primus populus primi hominis resculpserat crimen, pronior ventri quam deo deprehensus, cum de duritia Aegyptiae servitutis valida manu dei et sublimi brachio ereptus dominus eius visus est, et terrae lacte et melle mananti destinatus, statim autem solitudinis incopiosae circumspectu scandalizatus, saturitatis Aegyptiae detrimenta suspirans in Moysen et Aaron mussitavit: Utinam obiissemus percussi a domino in terra Aegypti, quando super ollas carnium sedebamus et panes in plenetudinem comedebamus. Quomodo[2]) eduxisti nos in haec deserta ad interficiendam synagogam istam fame[3])? Eadem ventris praelatione deploraturus erat eosdem duces suos et dei arbitros, quos desiderio carnis et recordatu Aegyptiarum copiarum exacerbabat. Quis nos vescet carne? venerunt in mentem nobis pisces, quos in Aegypto edebamus gratis, et cucumeres et pepones et porri et cepe et allia. At nunc anima nostra arida, nihil nisi[4]) manna vident oculi nostri[5]). Ita et illis xerophagiae panes angelici displicebant, allium potius et cepe, quam coelum fragrare malebant. Et ideo tam ingratis gratiora et esculentiora quaeque detracta sunt, puniendae simul gulae et exercendae continentiae caussa, ut illa damnaretur, ista erudiretur.

---

1) Gen. 9, 5. 2) Alii: quoniam. 3) Exod. 16, 2 sq.
4) Alii: sine. 5) Num. 11, 4 sqq.

6. Nunc si temere rationes castigati a deo victus et castigandi propter deum a nobis ad primordiorum experimenta revocavimus, conscientiam communem consulamus. Ipsa natura enuntiabit, quales nos ante pabulum et potum in virgine adhuc saliva exhibere consuerit rebus duntaxat sensus[1]) agendis quo divina tractantur, si multo pollentioris mentis, si multo vivacioris cordis, quam cum totum illud domicilium interioris hominis escis stipatum, vinis inundatum, decoquendis iam stercoribus aestuans praemeditatorium efficitur latrinarum, in quo plane nihil tam in proximo supersit, quam ad lasciviam sapere. Manducavit populus et bibit, et surrexerunt ludere[2]). Intellige sanctae scripturae verecundiam, lusum, nisi impudicum, non denotasset. Ceterum quotusquisque meminerit religionis, occupatis memoriae locis, impeditis sapientiae membris? Nemo ita ut decet, ita ut par est, ita ut utile est, recordabitur dei in eo tempore, quo ipsum sibi hominem excidere sollemne est. Omnem disciplinam victus aut occidit aut vulnerat. Mentior, si non dominus ipse oblivionem sui exprobrans Israëli, caussam plenitudini deputat. Incrassatus est dilectus et pinguefactus et dilatatus est, et dereliquit deum, qui fecit eum, et abscessit a domino salutificatore suo[3]). Denique in eodem Deuteronomio eandem caussam praecaveri iubens: Ne, inquit, cum manducaveris et biberis et domos optimas aedificaveris, ovibus et bubus tuis multiplicatis et argento et auro, extollatur cor tuum et obliviscaris domini dei tui[4]). Praeposuit corruptelae divitiarum edacitatis enormitatem, cui ipsae divitiae procurant. Per illas scilicet incrassatum erat cor populi, ne oculis videret et auribus audiret et corde coniiceret adipibus obstructo, quas nominatim esui abstulit, dedocens hominem saginae studere. Ceterum cui cor erectum potius inveniebatur quam impinguatum, qui quadraginta diebus totidemque noctibus supra humanae naturae facultatem ieiunium perennavit spiritali fide virtutem subministrante, et vidit oculis dei gloriam et audivit auribus dei vocem et corde coniecit dei legem iam tunc docentis, non in solo pane vivere hominem, sed in omni verbo dei[5]); cum quidem nec ipsum Moysen deo pastum inediam-

1) Gelenius: sensu. 2) Exod. 32, 6. 3) Deut. 32, 15. 4) Deut. 8, 12 sqq. 5) Deut. 8, 3. Luc. 4, 4. Matth. 4, 4.

que eius numine saginatam constanter contemplari valeret pinguior populus. Merito igitur etiam in carne se dominus ei ostendit collegae ieiuniorum suorum, non minus et Heliae[1]). Nam et Helias hoc primum, quod famem fuerat imprecatus, satis iam se ieiuniis voverat. Vivit, inquit, dominus, cui adsisto in conspectu eius, si erit ros istis annis et imber[2]). Dehinc minantem Iezabel fugiens post unicum pabulum et potum, quem ab angelo expergefactus invenerat, et ipse, quadraginta diebus et noctibus vacuo ventre, arido ore pervenit in montem Choreb, ubi cum in spelunca devertisset quam familiari congressu dei exceptus est! Quid tu Helia hic[3])? multa amicior ista vox, quam: Adam ubi es[4])? illa enim pasto homini minabatur, ista ieiuno blandiebatur. Tanta est circumscripti victus praerogativa, ut deum praestet homini contubernalem, parem revera pari. Si enim deus aeternus non esuriet, ut testatur per Esaiam[5]), hoc erit tempus, quo homo deo adaequetur, cum sine pabulo vivit.

7. Processimus itaque iam ad exempla, uti revolvamus utilitatis efficacia potestates istius officii, quod etiam iratum deum homini reconciliat. Deliquerat Israël in aquatione apud Maspha congregatus a Samuele, sed ita statim delictum ieiunio diluit, ut periculum proelii simul fugerit. Cum maxime Samuel offerebat holocaustum, in nullo magis procuratam audimus dei clementiam quam abstinentia populi. Et allophyli proelio admovebant[6]). Ibi demum[7]) dominus intonuit voce magna super allophylos, et confusi sunt et corruerunt in conspectu Israëlis, et processerunt viri Israël ex Maspha et persecuti sunt allophylos et usque Bethor ceciderunt[8]) pastos impasti, armatos inermes. Hae erunt vires ieiunantium deo; coelum pro eiusmodi militat. Habes formam praesidii etiam spiritalibus bellis necessariam. Proinde cum rex Assyriorum Sennacherib cum pluribus iam civitatibus captis Israëli per Rapsacen blasphemias et minas intentaret, nihil aliud illum a proposito in Aethiopias avertit. Dehinc quid aliud centum et octoginta

---

1) Matth. 17, 3 sqq. 2) 1 Reg. 17, 1. 3) 1 Reg. 19, 9. 4) Genes. 3, 9. 5) Ies. 40, 28. 6) Latin. et Fr. Iunius coni. Ut allophyli proelium admovebant. Scribendum fortasse: proelio admovebantur. 7) Ed. Fran. et Rig. Ibidem. 8) 1 Sam. 7, 5 sqq.

millia de exercitu eius per angelum absumpsit, quam Ezechiae regis humiliatio? Siquidem duritia hostis annunciata, vestem scidit, saccum induit, eodemque habitu seniores sacerdotum ad deum per Esaiam adire iussit, utique ieíunio preces prosequente. Neque enim cibi tempus in periculo, nec saturitatis cultus in sacco, semper inedia moeroris sequela est, sicut laetitia accessio saginae [1]). Per hanc moeroris sequelam et inediam, etiam civitas illa peccatrix Ninive de exitio praedicato liberatur. Satis enim poenitentia scelerum commendaverat ieiunium triduo functa, etiam pecudibus enectis, quibus iratus deus non erat [2]). Sodoma quoque et Gomorra evasissent, si ieiunassent [3]). Hoc remedium agnoscit et Achab. Cum illi post transgressionem et idololatriam et necem Nabuthae propter vineam interempti a Iezabel exprobrasset Helias: qualiter occidisti et haereditatem possedisti, in quo loco sanguinem Nabuthae canes delinxerant, tuum quoque delinguent; destituit semetipsum et saccum carni suae imposuit et ieiunavit et dormivit in sacco. Et tunc sermo domini ad Heliam: vidisti, ut reveritus sit Achab a facie mea; pro eo quod reveritus est, non superducam laesuram in diebus ipsius, sed in diebus filii eius superducam eam [4]), qui non erat ieiunaturus. Ita ieiunium in deum reverentiae opus est, per quod Anna quoque, ambiens uxor Helcanae, retro sterilis, impetravit facile a deo inanem cibo ventrem filio implere, et quidem propheta [5]). Sed non modo naturae mutationem aut periculorum aversionem aut delictorum obliterationem, verum etiam sacramentorum agnitionem ieiunia de deo merebuntur. Aspice Danielis exemplum. Circa somnium regis Babylonis omnes turbantur sophistae, negant ultro de praestantia humana posse cognosci. Solus Daniel deo fidens et sciens, quid ad demerendam dei gratiam faceret, spatium tridui postulat, cum sua fraternitate ieiunat, atque ita orationibus commendatis et ordinem et significationem somnii per omnia instruitur, tyranni sophistis parcitur, deus glorificatur, Daniel honoratur, non minorem dei gratiam et postea quoque relaturus anno primo regis Darii, cum ex recogitatu praedicatorum temporum ab Hieremia dedit fa-

---

1) 2 Reg. cap. 18. 19. 2) Ion. cap. 3. 3) Gen. cap. 19.
4) 1 Reg. cap. 21. 5) 1 Sam. cap. 1.

ciem suam deo in ieiuniis et sacco et cinere. Nam et angelus missus ad eum, hanc statim professus est caussam divinae dignationis: veni, inquit, demonstrare tibi, quatenus miserabilis es, ieiunando scilicet; si deo miserabilis, leonibus in lacu fuerat horribilis, ubi quidem illi sex diebus ieiunanti prandium angelus procuravit[1]).

8. Reddimus et cetera; ad nova enim nunc documenta properamus. In limine evangelii[2]) Anna prophetis, filia Phanuelis, quae infantem dominum et agnovit et multa super eo praedicavit exspectantibus redemptionem Israëlis, post egregium titulum veteris et univirae viduitatis ieiuniorum quoque testimonio augetur, ostendens, in quibus officiis assideri ecclesiae debeat, et a nullis magis intelligi Christum, quam semel nuptis et saepe ieiunis. Ipse mox dominus baptisma suum, et in suo omnium, ieiuniis dedicavit[3]), habens efficere panes ex lapidibus, etiam Iordanem vino fortasse manare, si ita vorator et potator fuisset. Imo novum hominem in veteris sugillationem virtute fastidiendi cibi initiabat, ut eum diabolo rursus per escam tentare quaerenti fortiorem fame tota ostentaret. Praestituit exinde ieiuniis legem sine tristitia transigendis[4]). Cur enim triste, quod salutare? Docuit etiam adversus diriora daemonia ieiuniis proeliandum[5]). Quid enim mirum, si eadem operatione spiritus iniquus educitur, qua sanctus inducitur? Denique, ut in centurionem Cornelium necdum tinctum dignatio spiritus sancti cum charismate insuper prophetiae festinasset, ieiunia eius legimus exaudita[6]). Puto autem, et apostolus in secunda Corinthiorum inter labores suos et pericula et incommoda post famem ac sitim, ieiunia quoque plurima enumerat[7]).

9. Principalis haec species in castigatione victus potest iam de inferioribus quoque abstinentiae operationibus praeiudicare, ut et ipsis pro modo utilibus aut necessariis. Nam exceptio eduliorum quorundam portionale ieiunium est. Inspiciamus igitur et xerophagiarum novitatem aut vanitatem, si non et in his tam antiquissimae quam efficacissimae religionis operatio est. Redeo ad Danielem et fratres eius leguminum pabulum et aquae potum ferculis et

---

1) Dan. 2. 6. 10. 14, 34 sqq. 2) Luc. 2, 37 sqq. 3) Matth. 4, 2.
4) Matth. 6. 16 sq. 5) Matth. 17, 13. 6) Act. 10, 4 7) 2 Cor. 11, 27.

oenophoris regiis praeferentes atque exinde formosiores, ne quis de specie quoque corpusculi metuat, ceterum spiritu insuper cultos. Dedit enim deus adolescentulis scientiam et intelligentiam in omni literatura et Danieli in omni verbo et in somniis et in omni sophia, qua hoc ipsum quoque saperet, quibus modis de deo impetraretur agnitio sacramentorum [1]). Anno denique tertio Cyri regis Persarum cum in recogitatum incidisset visionis, aliam formam humiliationis prospexit. In illis, inquit, diebus ego Daniel eram lugens per tres hebdomadas, panem suavem non edi, caro et vinum non introierunt in os meum, oleo unctus non sum, donec consummarentur tres hebdomades, quibus transactis angelus emissus est taliter alloquens: Daniel, homo es miserabilis, ne timueris, quoniam ex die prima, qua dedisti animam tuam recogitatui et humiliationi coram deo, exauditum est verbum tuum, et ego introivi verbo tuo [2]). Ita xerophagiarum miseratio et humiliatio metum expellunt et aures dei advertunt et occultorum compotes faciunt. Revertor etiam ad Heliam. Cum corvi illum pane et carne saturare consuessent, cur postmodum apud Bersabe Iudaeae excitato ei de somno quidam ille angelus sine dubio panem solum et aquam obtulit? Defecerant corvi, qui eum liberalius pascerent, an difficile angelo fuerat aliquem alicunde de convivio regis ministrum cum instructissimo ferculo raptum ad Heliam transferre, sicut Danieli in lacu leonum [3]) esurienti prandium metentium exhibitum est? Sed constitui oportebat exemplum docens in tempore pressurae et persecutionis et cuiuscunque circumstantiae xerophagiis esse vivendum. Tali victu David exomologesin suam expressit, cinerem quidem edens velut panem, id est, panem velut cinerem aridum et sordidum, potum vero fletu miscens, utique pro vino [4]). Habet enim et abstinentia vini suos titulos, quae et Samuelem deo voverat et Aaronem consecrarat. Nam de Samuele mater, et vinum, inquit, et ebriamen non bibet [5]); talis enim et ipsa deum orabat. Et dominus ad Aaron: vinum et siceram non bibetis, tu et filius tuus [6]) post te, si quando ingrediemini tabernaculum, vel ascende-

---

1) Dan. cap. 1. 2) Dan. 10, 1 sq. 12. 3) Ita corr. Latinius; alii: Daniel in lacum leonum etc. 4) Ps. 101, 10. 5) 1 Sam. 1, 15. 6) Ed. Fran. et Rig. ut et filii tui etc.

tis ad altare, et non moriemini[1]). Adeo morientur, qui non sobrii in ecclesia ministraverint. Sic et Israëli proximo exprobrat: et potum dabatis sanctificatis meis vinum[2]). Et haec autem strictura potus xerophagiae portio est; quanquam ubi abstinentia vini aut a deo exigitur aut ab homine vovetur, illic intelligatur etiam pabuli pressura formam praestruens potui. Qualis enim esus, talis et potus. Verisimile non est, ut quis dimidiam gulam deo immolet, aquis sobrius et cibis ebrius. An autem et apostolus xerophagias norit, qui maiora celebraverat, sitim et famem et multa ieiunia[3]), qui ebrietates et comessationes recusaverat[4]), vel de discipulo Timotheo argumenti satis est, quem propter stomachum et assiduas imbecillitates modico vino monens uti[5]), quo ille non ex institutione, sed ex devotione abstinebat, (ceterum stomacho magis consuetudo prodesset,) hoc ipso abstinentiam vini dignam deo suasit, quam ex necessitate dissuasit.

10. Aeque stationes nostras ut indignas, quasdam vero et in serum constitutas, novitatis nomine incusant, hoc quoque munus et ex arbitrio obeundum esse dicentes, et non ultra nonam detinendum, de suo scilicet more. Sed quod pertineat ad interdictionis quaestionem, semel pro omnibus caussis respondebo. Nunc ad proprium huius speciei articulum de modo temporis dico, de ipsis prius expostulandum, unde hanc formam nona dirimendis stationibus praescribant: si quia Petrus et qui cum eo ad horam nonam orationis templum introgressi leguntur[6]), quis mihi probabit illos ea die statione functos, ut horam nonam ad clausulam et expunctionem stationis interpretetur? Atqui facilius invenias Petrum hora sexta capiendi cibi caussa prius in superiora ad orandum ascendisse[7]), quo magis sexta diei finiri officio huic possit, quae illud absolutura post orationem videbatur. Porro cum in eodem commentario Lucae et tertia hora orationis demonstretur, sub qua spiritu sancto initiati pro ebriis habebantur[8]), et sexta, qua Petrus ascendit in superiora, et nona, qua templum sunt introgressi, cur non intelligamus salva plane indifferentia semper et

---

1) Lev. 10, 9. 2) Amos 2, 13. 3) 2 Cor. 11, 27. 4) Rom. 13, 13. 5) 1 Tim. 5, 23. 6) Act. 3, 1. 7) Act. 10, 9. 8) Act. 2, 15.

ubique et omni tempore orandum, tamen tres istas horas ut insigniores in rebus humanis, quae diem distribuunt, quae negotia distinguunt, quae publice resonant, ita et sollemniores fuisse in orationibus divinis? Quod etiam suadet Danielis quoque argumentum ter die orantis, utique per aliquarum [1]) horarum exceptionem, non aliarum autem quam insigniorum, exinde Apostolicarum, tertiae, sextae, nonae. Hinc itaque et Petrum dicam ex vetere potius usu nonam observasse, tertio orantem supremae orationis munere. Haec autem propter illos, qui se putant ex forma Petri agere, quam ignorant, non quasi respuamus nonam, qua et [2]) quarta sabbati et sexta plurimum fungimur; sed quia eorum, quae ex traditione observantur, tanto magis dignam rationem afferre debemus, quanto carent scripturae auctoritate, donec aliquo coelesti charismate aut confirmentur aut corrigantur. Et si qua, inquit, ignoratis, dominus vobis revelabit [3]). Itaque seposito confirmatore omnium istorum paracleto, duce universae veritatis, an dignior apud nos [4]) ratio afferatur in nonam observandi requiro, ut etiam Petro ea ratio deputanda sit, si statione tunc functus est. Venit enim de exitu domini, quem et si semper commemorari oportet sine differentia horarum, impressius tamen tum ei secundum ipsum stationis vocabulum addicimur [5]). Nam et milites nunquam immemores sacramenti magis stationibus parent. Itaque in eam usque horam celebranda pressura est, in qua a sexta contenebratus orbis defuncto domino lugubre fecit officium, ut tunc et nos revertamur ad iucunditatem, cum et mundus recepit claritatem. Hoc si magis ad religionem sapit Christianam, dum magis Christi gloriam celebrat, possum aeque serae stationis ex eodem rei ordine statum figere, ut ieiunemus ad serum, exspectantes tempus dominicae sepulturae, cum Ioseph postulatum detulit corpus et condidit. Inde et irreligiosum est ante famulorum carnem refrigerari [6]) quam domini. Sed haec [7]) ex argumentationum provocatione commiserim, coniecturas

---

1) Ita ed. Fran. et Rig.; ceteri: aliarum. 2) Cod. Wouweri: qua et; ceteri: cui et. 3) Phil. 3, 15. 4) Cod. Wouw. et Rig. vos; ceteri: nos. 5) Ita Cod. Wouw. et Rig.; reliqui edd. impressius tamen, cum eis, sec. i. st. v. addiscimus. 6) Wouwero excepto omnes: refrigerare. 7) Alii s. Sed hoc, s. ut haec.

coniecturis et tamen, puto, fidelioribus repercutiens. Videamus, an aliquid tale nobis de vetustatibus quoque patrocinetur. In Exodo habitus ille Moysis adversus Amalech orationibus proeliantis usque in occasum perseverans [1]), nonne statio fuit sera? Iesum Nave debellantem Amorrhaeos prandisse illa die existimamus, qua ipsis elementis stationem imperavit [2])? Stetit sol in Gabaon et luna in Aialon, stetit sol et luna in statione, donec ultus est populus de inimicis suis, et stetit sol medio coelo; et non [3]) accedebat in occasum et finem diei unius; non fuit dies talis retro et in novissimo, utique tam prolixus, ut, inquit, exaudiret deus hominem, parem scilicet solis, instantem tam diu in officio stationem etiam sera longiorem [4]). Certe Saul et ipse in proelio constitutus, manifeste munus istud indixit: Maledictus homo, qui ederit panem ad vesperam usque, dum ulciscar de inimico meo, et non gustavit totus populus eius, et tota terra prandebat [5]). Tantam autem deus praestitit auctoritatem edicto stationis illius, ut Ionathan, filius Saulis, quamquam ignarus ieiunationis in serum definitae gustum mellis admiserat, et sorte mox de delicto sit traductus, et vix per precem populi periculo exemptus; gulae enim licet simplicis reus fuerat. Sed et Daniel anno primo regis Darii, cum ieiunus in sacco et cinere exomologesin deo ageret: et adhuc, inquit, loquente me in oratione, ecce vir, quem videram in somnis initio, velociter volans appropinquavit mihi quasi hora vespertini sacrificii [6]). Haec erit statio sera, quae ad vesperam ieiunans pinguiorem orationem deo immolat.

11. Omnia autem ista credo ignota eis, qui ad nostra turbantur, aut sola forsitan lectione, non etiam intentione, comperta secundum maiorem vim imperitorum apud gloriosissimam scilicet multitudinem psychicorum. Propterea per singulas direximus species ieiunationum, xerophagiarum, stationum, ut, dum recensemus secundum utriusque testamenti paraturam, quantum proficiant recusati vel recisi vel retardati pabuli officia, eos retundamus, qui haec velut vacantia infirmant. Item dum pariter ostendimus, quo sem-

---

1) Exod. 17, 8 sqq. 2) Sic Fr. Iunius, Cod. Wouweri, Rig.; alii: impetravit. 3) Exceptis edd. Fran. et Rig. omnes: ut autem. 4) Ios. 10, 7 sqq. 5) 1 Sam. 14, 24 sqq. 6) Dan. 9, 21.

per in ordine fuerint religionis, eos revincamus, qui haec ut nova accusant; nec novum enim, quod semper, nec vacuum, quod utile. Sed et illud in medio est, quaedam ex his officiis a deo homini imperata legem constituisse, quaedam ab homine deo oblata votum expunxisse. Tamen et votum, cum a deo acceptatum est, legem in posterum facit per auctoritatem acceptatoris; exinde enim faciendum mandavit, qui factum comprobavit. Itaque et hinc in alia specie altercatio diversae partis obducitur, cum dicunt: aut pseudoprophetia est, si spiritalis vox sollemnia ista constituit, aut haeresis, si humana praesumptio adinvenit. Eam enim formam reprehendentes, qua et vetera decucurrerunt, et ex ea retorquentes, quae et adversarii veterum adversus illa poterunt retractare, aut et illa recusare debebunt aut exserta[1]) ista suscipere necessarie, maxime cum et ista, a quocunque institutore sunt, sive spiritali sive tantum fideli, eidem deo currant, cui et vetera. Indubitate enim et haeresis et pseudoprophetia divinitatis diversitate iudicabuntur apud nos omnes unici dei creatoris et Christi eius antistites, adeoque indifferenter hanc partem defendo, illis offerens, in quo velint gradum figere. Spiritus diaboli est, dicis, o psychice. Et quomodo dei nostri officia indicit nec alii offerenda quam deo nostro? Aut contende diabolum cum deo facere nostro, aut satanas paracletus habeatur. Sed hominem antichristum affirmas; hoc enim vocantur haeretici nomine penes Ioannem[2]). Et quomodo, quisquis ille est in Christo nostro, haec erga dominum nostrum officia disposuit, cum et antichristi erga deum adversum nostrum processerint Christum? Quo itaque putas laterum confirmatum apud nos spiritum, cum imperat an cum probat, quae deus noster et imperavit semper et probavit? Sed rursus palos terminales figitis deo, sicut de gratia, ita de disciplina, sicut de charismatibus, ita de sollemnibus, ut proinde officia cessaverint, quemadmodum et beneficia eius, atque ita negetis usque adhuc eum munia imponere, quia et hic lex et prophetae usque ad Ioannem. Superest, ut totum auferatis, quantum in vobis tam otiosum.

---

1) Ed. Fran. debebunt exerte; cod. Wouw. et Rig. deb. aut certe, quae probarem, si v. maxime, quod desideratur in cod. Wouw., deleretur. 2) 1 Ioa. 2, 18. 22. 4, 3. 2 Ioa. v. 7.

12. Iam enim et in ista specie ditati saturatique regnatis[1]), non delicta incusantes, quae ieiuniis elimentur, nec revelationum scientia indigentes, quae xerophagiis extorqueantur, nec bella propria metuentes, quae stationibus discutiantur. Ut ab Ioanne paracletus obmutuisset, ipsi nobis prophetae in hanc maxime caussam exstitissemus, iam non dico ad exorandam dei iram nec ad impetrandam tutelam eius aut gratiam, sed ad praemuniendam per nosmet ipsos novissimorum temporum conditionem, indicentes omnem *ταπεινοφρόνησιν*, cum carcer ediscendus et fames ac sitis exercendae et tam inediae quam anxii victus tolerantia usurpanda sit, ut in carcerem talis introeat Christianus, qualis inde prodisset, non poenam illic passurus, sed disciplinam, nec seculi tormenta, sed sua officia, eoque fidentior processurus ad certamen e custodia abusus, nihil habens carnis, sic ut nec habeant tormenta materiam, cum sola et arida sit cute loricatus, et contra ungulas corneus, praemisso iam sanguinis succo tanquam animae impedimentis, properante iam et ipsa, quae iam saepe ieiunans mortem de proximo norit. Plane vestrum est in carceribus popinas exhibere martyribus incertis, ne consuetudinem quaerant, ne taedeat vitae, ne nova abstinentiae disciplina scandalizentur, quam nec ille Pristinus vester non Christianus martyr attigerat, quem ex facultate[2]) custodiae liberae aliquamdiu fartum omnibus balneis quasi baptismate melioribus et omnibus luxuriae secessibus quasi ecclesiae secretioribus et omnibus vitae istius illecebris quasi aeternae dignioribus hoc, puto, oblectatum[3]), ne mori vellet, postremo ipso tribunalis die luce summa condito mero tanquam antidoto praemedicatum ita enervastis, ut paucis ungulis titillatus, (hoc enim ebrietas sentiebat,) quem dominum confiteretur interroganti praesidi respondere non potuerit amplius; atque ita de hoc iam extortus, cum singultus et ructus solos haberet, in ipsa negatione discessit[4]). Ideo sobrietatis disciplinam qui praedicant pseudoprophetae, ideo haeretici qui observant. Quid ergo cessatis paracletum, quem in Montano negatis, in Apicio credere?

---

1) 1 Cor. 4, 8. 2) Praeter Wouwerum omnes: et facultate. 3) Vulgo obligatum sive oblegatum, quod in oblectatum mutavimus. 4) Ita emend. Fr. Iunius; ceteri: digessit.

13. Praescribitis constituta esse sollemnia huic fidei scripturis vel traditione maiorum, nihilque observationis amplius adiiciendum ob illicitum innovationis. State in isto gradu, si potestis. Ecce enim convenio vos et praeter pascha ieiunantes citra illos dies, quibus ablatus est sponsus, et stationum semiieiunia interponentes, et vero interdum pane et aqua victitantes, ut cuique visum est. Denique respondetis haec ex arbitrio agenda, non ex imperio. Movistis igitur gradum excedendo traditionem, cum quae non sunt constituta obitis. Quale est autem, ut tuo arbitrio permittas, quod imperio dei non das? Plus humanae licebit voluntati, quam divinae potestati? Ego me seculo, non deo liberum memini. Sic meum est ultro officium facere domino, sicut indicere illius est. Non tantum obsequi ei debeo, sed et adulari; illud enim imperio eius, hoc arbitrio meo praesto. Bene autem, quod et episcopi universae plebi mandare ieiunia assolent, non dico de industria stipium conferendarum, ut vestrae capturae est, sed interdum et ex aliqua sollicitudinis ecclesiasticae caussa. Itaque si et ex hominis edicto et in unum omnes *ταπεινοφρόνησιν* agitatis, quomodo in nobis ipsam quoque unitatem ieiunationum et xerophagiarum et stationum denotatis? nisi forte in senatus consulta et in principum mandata coitionibus opposita delinquimus. Spiritus sanctus, quum in quibus vellet terris et per quos vellet praedicaret, ex providentia imminentium sive ecclesiasticarum tentationum sive mundialium plagarum, qua paracletus, id est advocatus ad exorandum iudicem, huiusmodi officiorum remedia mandabat, puta, nunc ad exercendam sobrietatis et abstinentiae disciplinam; hunc qui recipimus, necessario etiam quae tunc constituit observamus. Aspice ad Iudaicos fastos, et invenies nihil novum, si quae patribus sunt praecepta, omnis deinceps posteritas haereditaria religione custodit. Aguntur praeterea per Graecias illa certis in locis concilia ex universis ecclesiis, per quae et altiora quaeque in commune tractantur, et ipsa repraesentatio totius nominis Christiani magna veneratione celebratur. Et hoc quam dignum fide auspicante congregari undique ad Christum! Vide, quam bonum et quam iucundum habitare fratres in unum [1])! Hoc

---

1) Ps. 132, (133,) 1.

tu psallere non facile nosti, nisi quo tempore cum compluribus coenas. Conventus autem illi stationibus prius et ieiunationibus operati, dolere cum dolentibus, et ita demum congaudere gaudentibus norunt. Si et ista sollemnia, quibus tunc praesens patrocinatus est sermo, nos quoque in diversis provinciis fungimur in spiritu invicem repraesentati, lex est sacramenti.

14. Horum igitur tempora observantes et dies et menses et annos galaticamur[1]) plane, si Iudaicarum caeremoniarum, si legalium sollemnitatum observantes sumus; illas enim apostolus dedocet compescens veteris testamenti in Christo sepulti perseverantiam et novi sistens. Quodsi nova conditio in Christo[2]), nova[3]) et sollemnia esse debebunt; aut si omnem in totum devotionem temporum et dierum et mensium et annorum erasit apostolus, cur pascha celebramus annuo circulo in mense primo? cur quinquaginta exinde diebus in omni exsultatione decurrimus? cur stationibus quartam et sextam sabbati dicamus et ieiuniis parasceven? quamquam vos etiam sabbatum, si quando continuatis, nunquam nisi in pascha ieiunandum[4]) secundum rationem alibi redditam, nobis certe omnis dies etiam vulgata consecratione celebratur. Nec ergo apud apostolum differentiae ratio, distinguentem nova et vetera. Sed et hic inaequalitas vestra ridebitur, cum vetustatum formam nobis exprobratis, in qua caussam novitatis accusatis.

15. Reprobat etiam illos, qui iubeant cibis abstinere[5]), sed de providentia spiritus sancti, praedamnans iam haereticos perpetuam abstinentiam praecepturos ad destruenda et despicienda opera creatoris, quales inveniam apud Marcionem, apud Tatianum, apud Iovem hodiernum de Pythagora haereticum, non apud paracletum. Quantula est enim apud nos interdictio ciborum? Duas in anno hebdomadas xerophagiarum nec totas, exceptis scilicet sabbatis et do-

1) Gal. 4, 10 sqq. 2) 2 Cor. 5, 17. 3) Alii: in Christo sepulti perseverant, iam nova etc.; sed vocabula ista sep. pers. iam quae etiam in cod. Wouweri desunt, deleverunt Rig. et Iunius, et recte quidem. 4) Scribendum s. ieiuniis dicandum, s. quo nunquam — ieiunandum. 5) Pamelius, cui assensus est Rigalt., corr. iubebant cibis abst. — In sqq. vulgo legebatur sp. sanctus, quod in sp. sancti immutarunt Ciacconius et Rig. — 1 Tim. 4, 3.

minicis, offerimus deo, abstinentes ab eis, quae non reiicimus, sed differimus. Atqui ad Romanos scribens, vos nunc compungit detrectatores huius officii: ne propter pabulum solveritis, inquit, opus dei. Quod opus? de quo ait: bonum est carnem non edere et vinum non potare [1]). Nam qui in istis servit, placabilis et propitiabilis deo nostro est. Quidam credit omnia manducanda esse, quidam autem infirmus olere vescitur, qui manducat, ne vilificet [2]) non manducantem. Tu quis es, qui alienum servum iudicas? Et qui manducat, et qui non manducat, deo agit gratias [3]). Cum autem humano arbitrio vetet controversiam fieri, quanto magis divino. Ita sciebat quosdam castigatores et interdictores victus incusare, qui ex fastidio, non qui ex officio abstinerent, probare vero qui in honorem, non qui in convitium creatoris. Et si claves macelli tibi tradidit permittens esui omnia ad constituendam idolothytorum exceptionem [4]), non tamen in macello regnum dei inclusit, nec enim, inquit, esus aut potus est dei regnum, et esca nos deo non commendat [5]), (non ut de arida dictum putes, sed potius de uncta et accurata,) siquidem subiiciens: nec si manducaverimus, abundabimus, nec si non manducaverimus, deficiemus [6]), tibi magis insonat, qui abundare te existimas, si edas, et deficere, si non edas et ideo ista detractas. Dominum quoque quam indigne ad tuam libidinem interpretaris passim manducantem et bibentem, sed puto, quod etiam ieiunarit, qui beatos non saturatos, sed esurientes et sitientes pronuntiarit; qui escam profitebatur, non quam discipuli existimarant, sed paterni operis perfectionem, docens operari escam, quae permanet in vitam aeternam, in ordinaria etiam oratione panem mandans postulandum [7]), non et Attalicas [8]). Sic et Esaias non negavit deum elegisse ieiunium, sed quale non elegerit enumeravit. In diebus enim, inquit, ieiuniorum vestrorum inveniuntur voluptates [9]) vestrae, et omnes subiectos vobis succutitis, aut ad convitia et lites ieiunatis et caeditis pugnis, non tale ieiu-

---

1) Rom. 14, 17. 20. 2) Ed. Fran. et Rig. mellificet. 3) Rom. 14, 2 sqq. 4) 1 Cor. 10, 25 sqq. 5) Rom. 14, 17. 6) 1 Cor. 8, 8. 7) Matth. 11, 19. 4, 2. 5, 6. Ioa. 4, 34. 6, 27. Matth. 6, 11. 8) Wouw. et Rig. Attal. divitias. 9) Ed. Fran. voluntates.

nium ego elegi[1]), sed quale subiecit, et subiiciendo no abstulit, sed confirmavit.

16. Nam et si mavult opera iustitiae, non tamen sine sacrificio, quod est anima conflictata[2]) ieiuniis, ille certe deus, cui nec populus incontinens gulae placuit, nec sacerdos, nec prophetes. Manent adhuc monumenta concupiscentiae, ubi sepultus est populus carnis avidissimus usque ad choleram ortygometras cruditando[3]). Eliditur pro templi foribus senior Heli, filii eius in acie ruunt, nurus exspirat in partu[4]); hanc enim meruerat a deo plagam domus impudens, sacrificiorum carnalium defraudatrix. Sameas, homo dei, cum exitum prophetasset idololatriae introductae a rege Hieroboam, post manum eius regis arefactam et statim restitutam, post altare diffusum, ob haec signa et satisfactione invitatus a rege plane excusavit. Prohibitus enim a deo fuerat, illic cibum in totum attingere; sed ab alio mox sene mentito prophetiam temere pastus, secundum verbum dei ibidem factum super mensam non est in paternis sepultus; leonis enim in via occursu prostratus et apud exteros conditus poenam deserti ieiunii luit[5]). Haec erunt exempla et populo et episcopis, etiam spiritalibus, si quam incontinentiam gulae admiserint. Sed nec apud inferos admonitio cessavit, ubi in divite quidem convivia cruciantur, in paupere vero ieiunia recreantur, habentia praeceptores Moysen et prophetas[6]). Nam et Iohel exclamavit: sancite ieiunium et praedicate orationem[7]), prospiciens iam et tunc, et alios apostolos et prophetas sancituros ieiunium et praedicaturos officia curantia deum; unde et qui in idolis comendis et in aris[8]) ornandis et ad singulas horas salutandis adulantur, curationem facere dicuntur. Sed et omnem *ταπεινοφρόνησιν* ethnici agnoscunt. Cum stupet coelum et aret annus, nudipedalia denuntiantur, magistratus purpuras ponunt, fasces retro avertunt, precem indigitant, hostiam instaurant. Apud quasdam vero colonias praeterea annuo ritu saccis velati et cinere conspersi idolis suis invidiam[9])

---

1) Ies. 58, 3 sqq. 2) Ps. 50, 18. 3) Num. 11, 4. 13. 32 sqq. 4) 1 Sam. 4, 17 sqq. 5) 1 Reg. cap. 13. 6) Luc. 16, 25. 29. 7) Gelenius: sanctificate ieiunium et orationem. 8) Ita codd. Wouweri et Ursini, in quibus post salut. etiam additum est diis. Alii: in hac re ornandis etc. 9) Alii: inediam; cf. Apolog. 40 extr.

supplicem obiiciunt, balnea et tabernacula in nonam usque cluduntur; unus in publico ignis apud aras, aquae nec in lancibus; Niniviticum credo iustitium. Iudaicum certe ieiunium ubique celebratur, cum omissis templis per omne litus quocunque in aperto aliquando iam precem ad coelum mittunt. Et licet cultu et ornatu moeroris munus infament, tamen fidem abstinentiae affectant et stellae auctoritatem demorantis suspirant. Sed bene, quod in nostris xerophagiis blasphemias ingerens, casto Isidis et Cybeles eas adaequas. Admitto testimonialem comparationem. Hinc divina constabit, quam diabolus divinorum aemulator imitatur. Ex veritate mendacium struitur, ex religione superstitio compingitur. Hinc tu eo irreligiosior, quanto ethnicus paratior. Ille denique idolo gulam suam mactat, tu deo non vis. Deus enim tibi venter est [1]), et pulmo templum, et aqualiculus altare, et sacerdos coquus, et sanctus spiritus nidor, et condimenta charismata, et ructus prophetia.

17. Vetus es [2]), vera si velimus dicere, tu qui tantum gulae indulges, et merito te priorem iactitas; semper agnosco sapere Esau venatorem ferarum; ita passim indagandis turdis studes, ita de campo laxissimae disciplinae tuae venis, ita spiritu deficis; si tibi lenticulam defruto irrufatam obtulero, statim totos primatus tuos vendes; apud te agape in cacabis fervet, fides in culinis calet, spes in ferculis iacet. Sed maioris est agape, quia per hanc adolescentes tui cum sororibus dormiunt; appendices scilicet gulae lascivia atque luxuria est. Quam societatem et apostolus sciens, cum praemisisset non in ebrietatibus nec in comessationibus, adiunxit, nec in cubilibus et libidinibus [3]). Ad elogium gulae tuae pertinet, quod duplex apud te praesidentibus honor binis partibus deputatur, cum apostolus [4]) duplicem honorem dederit, ut et fratribus et praepositis. Quis sanctior inter vos, nisi convivandi frequentior, nisi obsonandi pollucibilior, nisi calicibus instructior? Merito homines solius animae et carnis, spiritalia recusatis; talibus si placerent prophetae, mei non erant. Cur ergo non constanter praedicatis: manducemus et bibamus, cras enim moriemur [5]). Sicuti nos non dubitamus exserte mandare:

---

1) Rom. 16, 18. 2) Ed. Fran. prophetia vetus est. Vera si velimus dicere etc. 3) Rom. 13, 13. 4) 1 Tim. 5, 17 5) Ies. 22, 13. 1 Cor. 15, 32.

ieiunemus fratres et sorores, ne forte cras moriamur. Palam disciplinas nostras vindicemus. Nos certi sumus, eos qui in carne sunt deo placere non posse [1]), non utique in substantia carnis, sed in cura, sed in affectione, sed in operatione, sed in voluntate. Macies non displicet nobis; neque enim ad pondus deus carnem tribuit, sicut nec spiritum ad mensuram [2]). Facilius, si forte per angustam salutis ianuam introibit caro exilior; citius resuscitabitur caro levior, diutius in sepultura durabit caro aridior. Saginentur pugiles et pyctae olympici; illis ambitio corporis competit, quibus et vires necessariae, et tamen illi quoque xerophagiis invalescunt. Sed nostra alia robora aliaeque vires, sicut et alia certamina, quibus non est luctatio adversus carnem et sanguinem, sed adversus mundi potestates, adversus spiritalia malitiae [3]); adversus haec non carne et sanguine, sed fide et spiritu robusto oportet adsistere. Ceterum saginatior Christianus ursis et leonibus forte, quam deo, erit necessarius, nisi quod et adversus bestias maciem exercere debebit.

DE VIRGINIBUS VELANDIS.

1. Proprium iam negotium passus meae opinionis, latine quoque ostendam virgines nostras velari oportere, ex quo transitum aetatis suae fecerint; hoc exigere veritatem, cui nemo praescribere potest, non spatium temporum, non patrocinia personarum, non privilegium regionum. Ex his enim fere consuetudo, initium ab aliqua ignorantia vel simplicitate sortita, in usum per successionem corroboratur et ita adversus veritatem vindicatur. Sed dominus noster Christus veritatem se [4]), non consuetudinem, cognominavit. Si semper Christus, et prior omnibus; aeque veritas sem-

1) Rom. 8, 8. 2) Ioa. 3, 34. 3) Eph. 6, 12. 4) Ioa. 14, 6.

piterna et antiqua res. Viderint ergo, quibus novum est, quod sibi vetus est. Haereseis non tam novitas, quam veritas revincit. Quodcunque adversus veritatem sapit, hoc erit haeresis, etiam vetus consuetudo. Ceterum suo vitio quis quid ignorat. Quod autem ignoratur, fuit tam requirendum, quam recipiendum quod agnoscitur. Regula quidem fidei una omnino est, sola immobilis et irreformabilis, credendi scilicet in unicum deum omnipotentem, mundi conditorem, et filium eius Iesum Christum, natum ex virgine Maria, crucifixum sub Pontio Pilato, tertia die resuscitatum a mortuis, receptum in coelis, sedentem nunc ad dexteram patris, venturum iudicare vivos et mortuos per carnis etiam resurrectionem. Hac lege fidei manente, cetera iam disciplinae et conversationis admittunt novitatem correctionis, operante scilicet et proficiente usque in finem gratia dei. Quale est enim, ut diabolo semper operante et adiiciente quotidie ad iniquitatis ingenia opus dei aut cessaverit aut proficere destiterit? Cum propterea paracletum miserit dominus, ut, quoniam humana mediocritas omnia semel capere non poterat, paulatim dirigeretur et ordinaretur et ad perfectum perduceretur disciplina ab illo vicario domini, spiritu sancto. Adhuc, inquit, multa habeo loqui vobis, sed nondum potestis ea baiulare; cum venerit ille spiritus veritatis, deducet vos in omnem veritatem et supervenientia renuntiabit vobis[1]). Sed et supra de hoc eius opere pronuntiavit. Quae est ergo paracleti administratio, nisi haec, quod disciplina dirigitur, quod scripturae revelantur, quod intellectus reformatur, quod ad meliora proficitur? Nihil sine aetate est, omnia tempus exspectant. Denique Ecclesiastes, tempus, inquit, omni rei[2]). Aspice ipsam creaturam paulatim ad fructum promoveri. Granum est primo, et de grano frutex oritur, et de frutice arbuscula enititur; deinde rami et frondes invalescunt, et totum arboris nomen expanditur, inde germinis tumor et flos de germine solvitur, et de flore fructus aperitur; is quoque rudis aliquamdiu et informis, paulatim aetatem suam dirigens, eruditur in mansuetudinem saporis. Sic et iustitia (nam idem deus iustitiae et creaturae) primo fuit in rudimentis, natura deum metuens; de-

---

1) Ioa. 16, 12. 2) Eccles. 3, 17.

hinc per legem et prophetas promovit in infantiam; dehinc per evangelium efferbuit in iuventutem; nunc per paracletum componitur in maturitatem. Hic erit solus a Christo magister et dicendus et verendus. Non enim ab se loquetur[1]), sed quae mandantur a Christo. Hic solus antecessor, quia solus post Christum. Hunc qui receperunt, veritatem consuetudini anteponunt. Hunc qui audierunt usque nunc non olim[2]) prophetantem, virgines contegunt.

2. Sed nolo interim hunc morem veritati deputare; consuetudo sit tantisper, ut consuetudini etiam consuetudinem opponam. Per Graeciam et quasdam barbarias eius plures ecclesiae virgines suas abscondunt. Est et sub hoc coelo institutum istud alicubi, ne qui gentilitati graecanicae aut barbaricae consuetudinem illam adscribat. Sed eas ego ecclesias proposui, quas et ipsi apostoli vel apostolici viri condiderunt, et puto ante quosdam. Habent igitur et illae eandem consuetudinis auctoritatem, tempora et antecessores opponunt magis, quam posterae istae. Quid observabimus, quid deligemus? Non possumus respuere consuetudinem, quam damnare non possumus, utpote non extraneam, quia non extraneorum; cum quibus scilicet communicamus ius pacis et nomen fraternitatis. Una nobis et illis fides, unus deus, idem Christus, eadem spes, eadem lavacri sacramenta; semel dixerim, una ecclesia sumus. Ita nostrum est, quodcunque nostrorum est. Ceterum dividis corpus; tamen hic, sicut in omnibus varie institutis et dubiis et incertis fieri solet, adhibenda fuit examinatio, quae magis ex duabus tam diversis consuetudinibus disciplinae dei conveniret. Et utique ea deligenda, quae virgines includit, soli deo notas, quibus, praeter quod a deo non ab hominibus captanda gloria est, etiam ipsum bonum suum erubescendum est. Virginem magis laudando quam vituperando confundas; quia delicti durior frons est, ab ipso et in ipso delicto impudentiam docta. Nam illam consuetudinem, quae virgines negat, dum ostendit, nemo probasset, nisi aliqui tales, quales virgines ipsae. Tales enim oculi volent vir-

---

1) Cod. Wouweri et Rig. loquitur. 2) Ita Rig. ex auctoritate codd. Wouw. et Ursini; cod. Divion., Rhen. et alii: usque non olim. Sed probabiliter Rig. vv. non olim interpretandi caussa esse adscripta, ut sola vv. usque nunc sint retinenda, coniecit.

ginem visam, quales habet virgo, quae videri volet. Invicem se eadem oculorum genera desiderant. Eiusdem libidinis est videri et videre. Tam sancti viri est suffundi, si virginem viderit, quam sanctae virginis, si a viro visa sit.

3. Sed nec inter consuetudinis dispicere voluerunt illi sanctissimi antecessores. Tamen tolerabilius apud nos ad usque proxime utrique consuetudini communicabatur. Arbitrio permissa res erat, ut quaeque voluisset, aut tegi aut prostitui, sicut et nubere, quod et ipsum neque cogitur neque prohibetur. Contenta erat veritas pacisci cum consuetudine, ut tacite sub consuetudinis nomine frueretur se vel ex parte. Sed quoniam coeperat agnitio proficere, ut per licentiam utriusque moris indicium melioris partis emergeret, statim ille adversarius bonorum multoque institutorum opus suum fecit. Ambiunt virgines hominum adversus virgines dei nuda plane fronte in temerariam audaciam excitatae, et virgines videntur, quae aliquid a viris petere possunt, nedum tale factum, ut scilicet aemulae earum, tanto magis liberae, quanto Christi solius ancillae, dedantur illis. Scandalizamur, inquiunt, quia aliter aliae incedunt, et malunt scandalizari quam provocari. Scandalum, nisi fallor, non bonae rei, sed malae exemplum est, aedificans ad delictum. Bonae res neminem scandalizant, nisi malam mentem. Si bonum est modestia, verecundia, fastidium gloriae, soli deo captans placere: agnoscant malum suum, quae de tali bono scandalizantur. Quid enim, si et incontinentes dicant se a continentibus scandalizari, continentia revocanda est? Et ne multi nobis scandalizentur, monogamia recusanda est? Cur non magis hae querantur, scandalo sibi esse petulantiam, impudentiam ostentaticiae virginitatis? Propter eiusmodi igitur capita nundinaticia trahantur virgines sanctae in ecclesiam, erubescentes, quod cognoscantur in medio, paventes, quod detegantur arcessitae quasi ad stuprum. Non minus enim et hoc pati nolunt. Omnis publicatio virginis bonae stupri passio est, et tamen vim carnis pati minus est, quia de officio naturae venit. Sed cum spiritus ipse violatur in virgine sublato velamine, didicit amittere quod tuebatur. O sacrilegae manus, quae dicatum deo habitum detrahere potuerunt! Quid peius aliquis persecutor fecisset, si hoc a virgine electum cognovisset? Denudasti puellam a capite, et tota iam virgo

sibi non est, alia est facta. Exsurge igitur veritas, et quasi de patientia erumpe; nullam volo consuetudinem defendas, nam iam et illa consuetudine, sub qua te fruebaris, expugnatur[1]). Te esse demonstra, quae virgines tegis. Ipsa scripturas tuas interpretare, quas consuetudo non novit; si enim nosset, nunquam esset.

4. Quatenus autem et de scripturis adversus veritatem argumentari consuetudo est, statim opponitur nobis nullam mentionem virginum ab apostolo[2]) factam, ubi de velamine praefinit, sed tantum mulieres nominatas, cum, si voluisset et virgines tegi, de virginibus quoque cum mulieribus nominatis pronuntiasset. Quomodo illic, inquit, ubi de nuptiis tractat, quid observandum sit etiam de virginibus, declarat? Itaque non contineri eas lege velandi capitis, ut non nominatas in hac lege, imo ex hoc revelari, qua non iubentur, quae nec nominantur. Sed et nos eandem argumentationem retorquemus. Qui enim sciebat alias utriusque generis facere mentionem, virginis dico et mulieris, id est non virginis, ex caussa distinctionis, in his, in quibus non nominat virginem, non faciens distinctionem, ostendit conditionis communionem. Ceterum potuit hic quoque constituere differentiam inter virginem et mulierem, sicut alibi dicit, divisa est mulier et virgo[3]). Igitur quas non divisit tacendo, in altera iniit[4]). Nec tamen quia illic divisa est et mulier et virgo, hic quoque patrocinabitur illa divisio, ut quidam volunt. Quanta enim alibi dicta non valent, ubi dicta scilicet non sunt, nisi si eadem sit caussa, quae alibi, ut sufficiat semel dictum. Illa autem caussa virginis et mulieris, longe divisa est ab hac specie. Divisa est, inquit, mulier et virgo. Quare? quoniam innupta, id est virgo, cogitat ea, quae sunt domini, ut sit sancta et corpore et spiritu; nupta autem, id est non virgo, cogitat quomodo placeat viro[4]). Haec erit interpretatio divisionis illius, nullum habens locum in isto capitulo, in quo neque de nuptiis neque de animo et cogitatu mulieris et virginis pronuntiatum, sed de capite velando. Cuius nullam volens esse disceptationem spiritus sanctus uno nomine mulieris etiam virginem intelligi voluit, quam proprie non nominando

---

1) Ed. Fran. et Rig. expungitur. 2) 1 Cor. 11, 5 sqq. 3) Pamel. et Rig. coni. inalteravit. 4) 1 Cor. 7, 32 sqq.

a muliere non separavit, et non separando coniunxit ei, a qua non separavit. Novum est nunc ergo principali vocabulo uti et cetera nihilominus in eo vocabulo intelligi, ubi nulla est necessitas singillatim distinguendae universitatis? Naturaliter compendium sermonis et gratum et necessarium est, quoniam sermo laciniosus et onerosus et vanus est. Sic et generalibus vocabulis contenti sumus, comprehendentibus in se specialium intellectum. Ergo iam de vocabulo ipso. Naturale vocabulum est femina, naturalis vocabuli generale mulier, generalis etiam speciale virgo vel nupta vel vidua vel quot etiam aetatis nomina accedunt. Subiectum igitur est generali speciale, quia generale prius est, et subiectivum [1]) antecessivo et portionale universali, in ipso intelligitur, cui subiicitur, et in ipso significatur, quia in ipso continetur. Sic nec manus nec pes nec ullum membrorum desiderat significari corpore nominato. Et si mundum dixeris, illic erit et coelum, et quae in eo, sol et luna et sidera et astra et terra et freta et omnis census elementorum. Omnia dixeris, quod ex omnibus constat. Sic et mulierem nominando, quicquid est mulieris, nominavit.

5. Sed quoniam ita mulieris nomen usurpant, ut non putent competere illud, nisi ei soli, quae virum passa sit, probari a nobis oportet, proprietatem eius vocabuli ad sexum ipsum, non ad gradum sexus pertinere, quo communiter etiam virgines censeantur. Cum hoc genus secundi hominis a deo factum est in adiutorium hominis [2]), femina illa, statim mulier est cognominata, adhuc felix, adhuc digna paradiso, adhuc virgo. Vocabitur, inquit, mulier [3]). Habes itaque nomen, non dico iam virgini commune, sed proprium, quod a principio virgo sortita est. Sed ingeniose quidam de futuro volunt dictum: vocabitur mulier, quasi quae hoc futura esset, cum virginitatem resignasset, quoniam et adiecit: Propterea relinquet homo patrem et matrem, et conglutinabitur mulieri suae, et erunt duo in una carne [4]). Ostendant igitur primo, ubi sit subtilitas ista, si de futuro mulier cognominata est, quod interea vocabulum acceperit? Non potest enim sine vocabulo praesentis

---

1) Rig. subcessivum. 2) Gen. 2, 18. 3) Gen. 2, 23. 4) Gen. 2, 24.

qualitatis suae fuisse. Ceterum quale est, ut, quae in futurum vocaretur nomine designato, in praesenti nihil cognominaretur? Omnibus animalibus Adam nomina imposuit et nemini ex futura conditione, sed ex praesenti institutione; cui conditio quaecunque serviret, hoc appellata, quod a primordio voluit. Quid ergo tunc vocabatur? Atquin quotiescunque in scriptura nominatur, mulier appellatur, antequam nupta, et nunquam virgo, cum virgo. Hoc nomen tum unum illi fuit, et quando nihil prophetico modo dictum est. Nam cum scriptura refert fuisse nudos duos, Adam et mulierem eius, nec hoc de futuro sapit, quasi mulierem dixerit eius, in praesagio uxoris, sed quoniam et innupta illius mulier, ut de substantia ipsius. Hoc, inquit, os ex ossibus meis et caro ex carne mea [1]) vocabitur mulier. Hinc ergo tacita conscientia naturae ipsa divinitas animae in usum sermonis eduxit nescientibus hominibus, sicut et alia multa, quae ex scriptura fieri et dici solere alibi poterimus ostendere, uti mulieres nostras dicamus uxores, quamquam et improprie quaedam loquamur. Nam et Graeci, qui magis vocabulo mulieris in uxore utuntur, alia habent propria vocabula uxoris. Sed malo hunc usum ad scripturae testimonium deputare. Ubi enim duo in unam carnem efficiuntur per matrimonii nexum, caro ex carne et os ex ossibus vocatur secundum originem mulier eius, ex cuius substantia incipit censeri facta uxor. Ita mulier non natura nomen est uxoris, sed uxor conditione nomen est mulieris. Denique mulier et non uxor dici potest, non mulier autem uxor dici non potest, quia nec esse. Constituto igitur nomine novae feminae, quod est mulier, et explicito quod prius fuit, id est nomine assignato, convertit iam ad propheticam rationem, uti diceret: propter hanc relinquet homo patrem et matrem. Adeo separatum est nomen a prophetia, quantum et ab ipsa persona, ut non utique de ipsa Eva dixerit, sed in illas feminas futuras, quas in matrice generis feminini nominarit. Alioquin non Adam relicturus erat patrem et matrem, quos non habebat, propter Evam. Ergo non ad Evam pertinet, quia nec ad Adam, quod prophetice dictum est. De maritorum enim conditione praedictum, qui ob mulierem parentes suos erant relicturi, quod in Evam

---

1) Gen. 2, 23.

cadere non potuit, quia nec in Adam. Si ita res est, apparet non propter futurum mulierem cognominatam, ad quam futurum non pertinebat. Eo accedit, quod ipse rationem eius nominis edidit. Cum enim dixisset: vocabitur mulier, addidit: quoniam ex viro suo sumpta est, et ipso adhuc virgine. Sed dicemus et de viri nomine suo loco. Nemo itaque nomen ad prophetiam interpretetur, quod ex alia significatione deductum est, praesertim cum appareat, ubi de futuro nomen acceperit, illic scilicet, ubi Eva cognominatur, personali iam vocabulo, quia naturale praecesserat. Si enim Eva mater viventium est, ecce ex futuro cognominatur, ecce uxor et non virgo praenuntiatur. Hoc erit vocabulum nupturae; ex nupta enim mater. Ita hic quoque ostenditur, non de futuro mulierem tunc nominatam, quae postmodum acceptura erat futurae conditionis suae nomen. Responsum satis est ad hanc partem.

6. Videamus nunc, si et apostolus formam vocabuli istius secundum Genesim observet sexui deputans illud, sic mulierem vocans virginem Mariam, quemadmodum et Genesis Evam. Scribens enim ad Galatas, misit, inquit, deus filium suum factum ex muliere [1]), quam utique virginem constat fuisse, licet Hebion resistat. Agnosco et angelum Gabrielem ad virginem missum; sed cum benedicit, illam inter mulieres non inter virgines deputat: Benedicta tu inter mulieres [2]). Sciebat et angelus mulierem etiam virginem dici. Sed et ad haec duo ingeniose quidam respondisse sibi visus est: quoniam quidem desponsata est Maria, idcirco et ab angelo et ab apostolo mulierem pronuntiatam. Desponsata enim, quodammodo nupta. Tamen inter quodammodo et verum satis interest, duntaxat hoc in loco, nam alibi ita sane habendum est. Nunc vero, non quasi iam nuptam mulierem Mariam pronuntiaverunt, sed quasi nihilominus feminam, etiamsi non sponsam, quasi hoc a primordio dictam. Illud enim praeiudicet necesse est, a quo forma descendit. Ceterum quod pertineat ad hoc capitulum, si hic desponsatae adaequatur, ut ideo mulier dicta sit Maria, non qua femina, sed qua maritata, iam ergo Christus non ex virgine natus est, quia ex desponsata, quae virgo esse desierit hoc nomine. Quod si ex virgine natus est,

---

1) Gal. 4, 4. 2) Luc. 1, 28.

licet et desponsata, tamen integra, agnosce mulierem etiam virginem, etiam integram dici. Hic certe nihil prophetice dictum videri potest, ut futuram mulierem, id est nuptam, apostolus nominarit, dicendo factum ex muliere. Non enim poterat posteriorem mulierem nominare, de qua Christus nasci non habebat, id est virum passam; sed illa, quae erat praesens, quae erat virgo, et mulier vocabatur per vocabuli huius proprietatem, secundum primordii formam virgini et ita universo mulierum generi defensam.

7. Convertamur ad ipsas iam rationes recensendas, per quas apostolus docet velari feminam oportere, an eaedem etiam virginibus competant, ut ex hoc quoque vocabuli communio inter virgines et non virgines constet, dum eaedem velaminis caussae in utraque parte deprehenduntur. Si caput mulieris vir est, utique et virginis, de qua fit mulier illa quae nupsit, nisi si virgo tertium genus est monstruosum aliquod sui capitis. Si mulieri turpe est radi sive tonderi[1]), utique et virgini. Proinde viderit seculum aemulum dei, si ita virgini caesum capillum decori mentitur, quemadmodum et puero permissum. Ergo cui aeque non convenit radi sive tonderi, aeque convenit operiri. Si gloria viri est mulier, quanto magis virgo, quae et gloria sibi est? Si mulier ex viro et propter virum, costa illa Adae, virgo primum fuit. Si mulier potestatem habere super caput debet, vel eo iustius virgo, ad quam pertinet, quod in caussa est. Si enim propter angelos[2]), scilicet quos legimus a deo et coelo excidisse ob concupiscentiam feminarum, quis praesumere potest, tales angelos maculata iam corpora et humanae libidinis reliquias desiderasse, ut non ad virgines potius exarserint, quarum flos etiam humanam libidinem excusat? Nam et scriptura sic suggerit: Et factum est, inquit, cum coepissent homines plures fieri super terram, et filiae natae sunt eis; conspicati autem filii dei filias hominum, quod pulchrae essent, acceperunt sibi uxores ex omnibus quas elegerunt. Hic enim nomen mulierum Graecum uxores sapit, quia de nuptiis mentio est. Cum ergo filias hominum dicit, manifeste virgines portendit, quae adhuc apud parentes deputarentur. Nam nuptae maritorum nuncupantur, cum potuerit dixisse uxores hominum, aeque

1) 1 Cor. 11, 6. 2) 1 Cor. 11, 8. 10. 3) Gen. 6, 1 sq.

non adulteros nominans angelos, sed maritos, dum innuptas sumunt filias hominum, quas natas supra dixit; sic quoque virgines significavit supra natas. At hic angelis nuptas aliud eas nescio, quam natas et dehinc nuptas. Debet ergo adumbrari facies tam periculosa, quae usque ad coelum scandala iaculata est, ut cum deo adsistens, cui rea est angelorum exterminatorum, ceteris quoque angelis erubescat, et malam illam aliquando libertatem capitis sui comprimat iam nec hominum oculis offerendam. Sed etsi contaminatas iam feminas angeli illi appetissent, tanto magis propter angelos virgines velari debuissent, quanto magis propter virgines angeli deliquisse potuissent. Si autem et naturae praeiudicium adiicit apostolus, quod honor sit mulieris redundantia capillorum, quia coma pro operimento est[1]), utique hoc maxime virgini insigne est, quarum et ornatus ipse proprie sic est, ut cumulata in verticem ipsam capitis arcem ambitu crinium contegat.

8. Horum certe omnium contraria efficiunt, ne vir caput velet, scilicet quia non sit naturaliter consecutus ambitionem capillorum, quia radi sive tonderi non sit turpe illi, quia non propter illum angeli exorbitarint, quia gloria et imago dei sit, quia caput eius Christus[2]). Itaque cum de viro et muliere apostolus tractet, cur illam oporteat velari, illum vero non, apparet, cur et virginis silentium fecerit, eadem ratione scilicet virginem in muliere intelligendam sinens, qua et puerum ut in viro deputandum non nominavit, totum ordinem utriusque sexus propriis vocabulis complexus, mulieris et viri. Sic etiam Adam adhuc integer, vir in Genesi est cognominatus, vocabitur, inquit, mulier, quia de viro suo sumpta est[3]). Sic vir Adam ante nuptiarum congressum, quemadmodum et Eva mulier. De utraque parte satis ad universam speciem cuiusque sexus apostolus pronuntiavit et breviter et plene tam instructa definitione; omnis, inquit, mulier[4]). Quid est omnis, nisi omnis generis, omnis ordinis, omnis conditionis, omnis dignitatis, omnis aetatis? siquidem omne totum est et integrum et nulla sui parte defectum. Pars autem mulieris et virgo est. Aeque et de viro non velando: omnis[5]), inquit. Ecco

1) 1 Cor. 11, 15. 2) 1 Cor. 11, 2. 7. 3) Genes. 2, 23. 4) 1 Cor. 11, 5. 5) 1 Cor. 11, 4.

duo diversa nomina, vir et mulier, omnis uterque; duae leges obnoxiae invicem, hinc velandi, inde nudandi. Igitur si eo, quod dictum sit omnis vir, commune est nomen viri, etiam nondum viri, masculi investis; commune autem cum sit nomen secundum naturam, communis est et lex non velandi eius, qui inter viros virgo est, secundum disciplinam: cur non praeiudicatum sit, proinde et mulierem virginem omnem muliere nominata contineri consortio nominis, ut contineatur et communione legis? Si virgo mulier non est, nec vir investis est. Si non operitur virgo, quia mulier non sit, operiatur investis, quia vir non sit. Eiusdem virginitatis aequa sit venia. Sicut virgines non coguntur velari, ita pueri non iubeantur revelari. Cur ex parte definitionem apostoli agnoscimus absolutam circa omnem virum, nec retractamus, quare non et puerum nominarit, ex parte autem praevaricamur, aeque absoluta ea circa omnem mulierem? Si quis, inquit, contentiosus est, nos talem consuetudinem non habemus, neque ecclesia dei[1]). Ostendit contentionem aliquam de ista specie fuisse, ad quam exstinguendam toto compendio usus est, neque virginem nominans, ut ostenderet dubitandum de velanda non esse, et omnem nominans mulierem, cum nominasset virginem. Sic et ipsi Corinthii intellexerunt. Hodie denique virgines suas Corinthii velant; quid docuerint apostoli, qui didicerunt, approbant.

9. Videamus nunc, an sicut naturae et caussae argumenta virgini quoque competere monstravimus, ita etiam disciplinae ecclesiasticae praescripta de muliere in virginem spectent. Non permittitur mulieri in ecclesia loqui, sed nec docere[2]), nec tinguere, nec offerre, nec ullius virilis muneris, nedum sacerdotalis officii sortem sibi vindicare. Quaeramus, an aliquid horum virgini liceat. Si virgini non licet, sed in omnibus eadem conditione subiicitur, et necessitas humilitatis cum muliere censetur; unde illi unum hoc licebit, quod omni feminae non licet? Quid praerogativae meretur adversus conditionem suam, si qua virgo est, et carnem suam sanctificare proposuit? Idcirco velaminis venia fit illi, ut in ecclesiam notabilis et insignis introeat, ut honorem sanctitatis in libertate capitis ostendat? Potuit

1) 1 Cor. 11, 16. 2) 1 Cor. 14, 34. 1 Tim. 2, 12.

dignius honorari aliqua praerogativa virilis aut gradus aut officii. Plane scio alicubi virginem in viduatu ab annis nondum viginti collocatam. Cui si quid refrigerii debuerat episcopus, aliter utique salvo respectu disciplinae praestare potuisset, ne tale nunc miraculum, ne dixerim monstrum, in ecclesia denotaretur, virgo vidua; hoc quidem portentuosior, quod nec qua vidua caput texit, utrumque se negans, et virginem, quae vidua deputetur, et viduam, quae virgo dicatur. Sed ea auctoritate illic sedet intecta, qua et virgo, ad quam sedem praeter annos sexaginta [1]) non tantum univirae, id est nuptae, aliquando eliguntur, sed et matres et quidem educatrices filiorum, scilicet ut experimentis omnium affectuum structae facile norint ceteras et consilio et solatio iuvare, et ut nihilominus ea decucurrerint, per quae femina probari potest. Adeo nihil virgini ad honorem de loco permissum est.

10. Sic nec de aliquibus insignibus. Ceterum satis inhumanum, si feminae quidem per omnia viris subditae honorigeram notam virginitatis suae praeferant, qua suspiciantur et circumspiciantur et magnificentur a fratribus; viri autem, tot virgines, tot spadones voluntarii, caeco bono suo incedant, nihil gestantes, quod et ipsos faceret illustres. Debebunt etiam et ipsi aliqua sibi insignia defendere, aut pennas Garamantum aut crobylos [2]) barbarorum, aut cicadas Atheniensium aut cirros Germanorum aut stigmata Britonum, aut ex diverso fiat, capite velati in ecclesia lateant. Certi sumus spiritum sanctum magis masculis tale aliquid subscribere potuisse, si feminis subscripsisset, cum praeter sexus auctoritatem, etiam ipsius continentiae nomine masculos potius honorari oportuisset. Quarum quanto sexus avidior et calidior in feminas, tanto continentia maioris ardoris laboratior ideoque dignior omni ostentatione, si ostentatio virginitatis est dignitas. Non enim et continentia virginitati antistat, sive viduorum, sive qui ex consensu contumeliam communem iam recusaverunt. Nam virginitas gratia constat, continentia vero virtute. Non concupiscendi, cui concupiscendo inoleveris, grande certamen

---

1) 1 Tim. 5, 9. 2) Rhenanus in ed. I. scrobulos; Gelenius: strobulos (στροβίλους); Salmasius et Rigalt. stropulos; ed. Franeker. et Priorius: crobylos (κρωβύλους).

est; cuius autem concupiscendi ignoraveris fructum, facile non concupisces, adversarium non habens, concupiscentiam fructus. Quomodo ergo non magis viris aliquid tale deus in honorem subscripsisset, vel quia familiariori, scilicet imagini suae, vel quia plus laboranti? Si autem nihil masculo, multo magis feminae.

11. Sed quod supra intermisimus ex parte subsecutae disputationis, ne cohaerentiam eius dispergeremus, nunc responso expungemus. Ubi enim gradum fiximus de apostoli absoluta definitione, omnem mulierem etiam omnis aetatis intelligendam[1]), responderi ex diverso habebat, ergo a nativitate et a primo nomine aetatis virginem operiri oportere. Non ita est autem, sed ex quo se intelligere coeperit et sensum naturae suae intrare et de virginis exire et pati novum illud, quod alterius aetatis est. Nam et principes generis Adam et Eva, quamdiu intellectu carebant, nudi agebant At ubi de arbore agnitionis gustaverunt, nihil primum senserunt, quam erubescendum. Itaque sui quique sexus intellectum tegmine notaverunt. Sed etsi propter angelos velanda est, sine dubio ab ea aetate lex velaminis operabitur, a qua potuerunt filiae hominum concupiscentiam sui adducere et nuptias pati. Ex illo enim virgo desinit, ex quo potest non esse. Et ideo penes Israël illicitum est ad virum tradere, nisi post contestatam sanguine maturitatem; ita ante hunc indicem acerba res est. Igitur si tam diu virgo, quamdiu acerba est, desinit virginem, cum matura cognoscitur et ut non virgo iam legi applicatur, sicut et nuptiis. Et desponsatae quidem habent exemplum Rebeccae[2]), quae cum ad sponsum ignotum adhuc ignota perduceretur, simul ipsum cognovit esse, quem de longinquo prospexerat, non sustinuit dexterae collunctationem nec osculi congressionem nec salutationis communicationem, sed confessa quod senserat, id est spiritu nuptam, negavit virginem, velata ibidem. O mulierem iam de Christi disciplina! Ostendit enim etiam nuptias de aspectu et animo fieri, quemadmodum stuprum, nisi quod etiam Rebeccam quidam adhuc velant. De ceteris vero, id est quae desponsatae non sunt, viderit parentum procrastinatio ex angustiis vel scrupulositate descendens, viderit et ipsum

1) 1 Cor. 11, 5. 2) Genes. 24, 64 sq.

continentiae votum. Nihil pertinet ad aetatem sua spatia currentem suaque debita maturitati luentem. Alia in occulto mater, natura, et alius in latenti pater, tempus, filiam suam legibus suis maritarunt. Aspice nuptam iam illam tuam virginem, et animam exspectatione et carnem transfiguratione, cui tu secundum paras maritum. Iam et vox obsolefacta est, et membra completa sunt, et pudor ubique vestitur, et menses tributa dependunt[1]); ac tu mulierem negas, quam muliebria pati dicis? Si congressio viri mulierem facit, non tegantur, nisi post ipsam nuptiarum passionem. Atquin etiam apud ethnicos velatae ad virum ducuntur. Si autem ad desponsationem velantur, quia et corpore et spiritu masculo mixtae sunt per osculum et dexteras, per quae primum resignarunt pudorem spiritus, per commune conscientiae pignus, quo totam condixerunt confusionem: quanto magis tempus illas velabit, sine quo sponsari non possunt et quo urgente sine sponsalibus virgines desinunt esse? Tempus etiam ethnici observant, ut ex lege naturae iura sua aetatibus reddant. Nam feminas quidem a duodecim annis, masculum vero a duobus amplius ad negotia mittunt, pubertatem in annis, non sponsalibus aut nuptiis decernentes. Mater familiae vocatur, licet virgo, et pater familiae, licet investis. A nobis nec naturalia observantur, quasi alius sit deus naturae, quam noster.

12. Agnosce et mulierem, agnosce et nuptam de testimoniis et corporis et spiritus, quae patitur et in conscientia et in carne. Hae sunt tabellae priores naturalium sponsalium et nuptiarum. Impone velamen extrinsecus habenti tegumen intrinsecus. Tegantur etiam superiora, cuius inferiora nuda non sunt. Vis scire, quae sit aetatis auctoritas? Propone utramque, immature compressam in habitu mulieris, et quae maturitate progressa in virginitate duret cum suo habitu; facilius illa mulier negabitur, quam ista virgo credetur. Tanta est adeo fides aetatis, ut nec habitu obstrui possit. Quid, quod etiam hae nostrae etiam habitu mutationem aetatis confitentur, simulque se mulieres intellexerunt, de virginibus educantur a capite quidem ipso deponentes quod fuerunt; vertunt capillum et acu lasciviore

---

1) Hanc Ciacconii coniecturam auctoritate confirmatam cod. Ursini probavit Rigalt.; vulgo defendunt.

comam sibi inserunt, crinibus a fronte divisis, apertam professae mulieritatem. Iam et consilium formae a speculo petunt, et faciem morosiorem lavacro macerant, forsitan et aliquo eam medicamine interpolant, pallium extrinsecus iactant, calceum stipant multiformem, plus instrumenti ad balneas deferunt. Quid singula persequar? Solae autem manifestae paraturae totam circumferunt mulieritatem. Sed virginari [1]) volunt sola capitis nuditate, uno habitu negantes, quod toto suggestu profitentur.

13. Si propter homines habitu abutuntur, impleant illum etiam in hoc, ut et apud ethnicos caput velent; certe in ecclesia virginitatem suam abscondant, quam extra ecclesiam celant; timentes [2]) extraneos revereantur et fratres, aut constanter audeant et in vicis virgines videri, sicut audent in ecclesiis. Laudabo vigorem, si aliquid et apud ethnicos virginitatis nundinarint. Eadem natura foris, quae et intus, eadem institutio apud homines et apud dominum eadem libertate constat. Quo ergo foris quidem bonum suum abstrudunt, in ecclesia vero provulgant? Exposco rationem; utrumne ut fratribus suis placeant, an ut ipsi deo? si ut ipsi deo: tam idoneus est ad conspicienda, quae in occulto fiunt, quam iustus ad remuneranda, quae soli sibi fiunt. Denique praecipit, nihil debuccinemus eorum, quae apud illum mercedem merebuntur, nec ea ab hominibus compensemus. Quod si unius victoriati vel quamcunque eleemosynae operationem sinistra conscia facere prohibemur [3]), quantum tenebrarum circumfundere debemus, cum tantam oblationem deo offerimus ipsius corporis et ipsius spiritus nostri, cum illi ipsam naturam consecramus? Ergo quod non potest videri propter deum fieri, quia sic fieri deus non vult, sequitur, ut hominum gratia fiat, utique primo illicitum, ut gloriae libidinosum. Gloria enim illicitum est eis, quorum probatio in omni humiliatione constat. Et si a deo confertur continentiae virtus, quid gloriaris, quasi non acceperis [4])? si vero non accepisti, quid habes, quod datum tibi non est? Hoc ipso autem constat a deo datam tibi non esse, quod illam non soli deo prae-

---

1) Rhenani ed. I. virginali, quod ab omn. editt. in virginari (παρθενεύεσθαι) mutatum est. 2) Editt. omnes: timent. 3) Matth. 6, 2 sqq. 4) 1 Cor. 4, 7.

stas. Videamus ergo, quod humanum est, an firmum sit et verum.

14. Referunt aliquando dictum a quadam[1]) cum primum quaestio ista tentata est: et quomodo ceteras sollicitabimus ad huiusmodi opus? Scilicet felices nos facient, si plures erunt, et non dei gratia vel merita eiusque. Virgines ecclesiam, an ecclesia virgines ornat deo sive commendat? Confessa[2]) est igitur gloriam esse in caussa. Porro ubi gloria, illic sollicitatio; ubi sollicitatio, illic coactio; ubi coactio, illic necessitas; ubi necessitas, illic infirmitas. Merito itaque, dum caput non tegunt, ut sollicitentur gloriae caussa, ventres tegere coguntur infirmitatis ruina. Aemulatio enim illas non religio producit. Aliquando et ipse deus venter earum, quia facile virgines fraternitas suscipit. Nec tantum autem ruunt, sed et funem longum delictorum sibi attrahunt. Prolatae enim in medium et publicato bono suo elatae et a fratribus omni honore et caritatis operatione cumulatae, dum non latent, ubi quid admissum est[3]), tantum dedecoris cogitant, quantum honoris habuerunt. Si intectum caput virginitati adscribitur, si qua virgo exciderit de gratia virginitatis, ne prodatur, intecto permanet capite, et tunc iam alieno ambulat habitu, id est quem sibi vindicat virginitas; permanet nihilominus in habitu vel tunc saltem alieno, ne scilicet mutatione prodatur; consciae muliebritatis iam indubitate[4]) audent nudo capite ad deum adire. Sed aemulator deus et dominus, qui dixit: nihil occultum quod non revelabitur[5]); plerasque etiam in conspectum deducit. Non enim confitebuntur, nisi ipsorum infantium suorum vagitibus proditae. Quantum autem plures, non etiam de pluribus sceleribus suspectas habebis? Dicam, licet nolim, difficile mulier semel fit, quae timet fieri[6]), quaeque iam facta, potest virginem mentiri sub deo. Quanta item circa uterum suum audebit, ne etiam mater detegatur? Scit deus, quot[7]) iam infantes et perfici

---

1) Wouweri MS. et Rigalt. quadam; ceteri: quodam. 2) Iidem: confessa; ceteri: confessus. 3) Latinius coni. dummodo lateat, ubi quid admissum est. 4) Rigalt.: consciae mulieritatis iam indubitatae. Rhen. ed. I.: conscientiae muliebritatis iam indubitate etc. 5) Matth. 10, 26. 6) Rigalt. quae non timet fieri. 7) Rhenanus quot pro quod supposuit.

et perduci ad partum integros duxerit, debellatos aliquamdiu a matribus. Facillime semper concipiunt et felicissime pariunt huiusmodi virgines, et quidem simillimos patribus. Haec admittit flagitia coacta et invita[1]) virginitas. Ipsa concupiscentia non latendi non est pudica; patitur aliquid, quod virginis non sit, studium placendi, utique et viris. Quantum velis, bona mente conetur, necesse est publicatione sui periclitetur, dum percutitur oculis incertis et multis, dum digitis demonstrantium titillatur, dum nimium amatur, dum inter amplexus et oscula assidua concalescit. Sic frons duratur, sic pudor teritur, sic solvitur, sic discitur aliter iam placere desiderare.

15. Sed enim vera et tota et pura virginitas nihil magis timet, quam semetipsam; etiam feminarum oculos pati non vult, alios ipsa oculos habet; confugit ad velamen capitis quasi ad galeam, quasi ad clypeum, qui bonum suum protegat adversus ictus tentationum, adversus iacula scandalorum, adversus suspiciones et susurros et aemulationem, ipsum quoque livorem. Nam est aliquid etiam apud ethnicos metuendum, quod fascinum vocant, infeliciorem laudis et gloriae enormioris eventum. Hoc nos interdum diabolo interpretamur; ipsius est enim boni odium; interdum deo deputamus. Illius est enim superbiae iudicium, extollentis humiles et deprimentis elatos[2]). Timebit itaque virgo sanctior, vel in nomine fascini, hinc adversarium, inde deum; illius lividum ingenium, huius censorium lumen; et gaudebit, sibi soli et deo nota, sed etsi cui innotuerit, sapit, si tentationibus gradum obstruxerit[3]). Quis enim audebit oculis suis premere faciem clausam, faciem non sentientem, faciem, ut dixerim, tristem? Quicunque malus cogitatus ipsa severitate frangetur. Iam se etiam mulierem negat, quae virginem celat.

16. In his consistit defensio nostrae opinionis secundum scripturam, secundum naturam, secundum disciplinam. Scriptura legem condit, natura contestatur, disciplina exigit. Cui ex his consuetudo opinionis prodest, vel qui diversae sententiae color est? Dei est scriptura, dei est na-

---

2) Rhen. ed. I. et cod. Divionensis: invitata. 2) Ps. 147, 6. Luc. 1, 52. 3) Ita emend. Latinius, Rigalt., Fr. Iunius; cf. Apolog. 27; alii obtraxerit.

tura, dei est disciplina; quicquid contrarium est istis, dei non est. Si scriptura incerta est, natura manifesta est. Et de eius testimonio scriptura incerta non potest esse; si de natura dubitatur, disciplina quid magis deo ratum sit ostendit. Nihil est illi carius humilitate, nihil acceptius modestia, nihil operosius [1]) gloria et studio hominibus placendi. Illud itaque sit tibi et scriptura et natura et disciplina, quod ratum deo inveneris, sicut iuberis omnia examinare et meliora quaeque sectari [2]). Superest etiam, ut ad ipsas convertamur, quo libentius ista suscipiant. Oro te, sive mater, sive soror, sive filia, virgo, secundum annorum nomina dixerim, vela caput; si mater, propter filios: si soror, propter fratres; si filia, propter patres; omnes in te aetates periclitantur. Indue armaturam pudoris, circumduc vallum verecundiae, murum sexui tuo strue, qui nec tuos emittat oculos, nec admittat alienos. Adimple habitum mulieris, ut statum virginis serves; mentire aliquid ex his, quae intus sunt, ut soli deo exhibeas veritatem, quamquam non mentiris nuptam. Nupsisti enim Christo, illi tradidisti carnem tuam, illi sponsasti maturitatem tuam. Incede secundum sponsi tui voluntatem. Christus est, qui et alienas sponsas et maritas velari iubet, utique multo magis suas.

17. Sed et vos admonemus, alterius pudicitiae mulieres, quae in nuptias incidistis, ne sic a disciplina velaminis exolescatis, ne quidem in momento horae, ut, quia reiicere illam non potestis, alio modo destruatis, neque tectae neque nudae incedentes. Mitris enim et lanis quaedam non velant caput, sed colligant, a fronte quidem protectae, qua proprie autem caput est, nudae. Aliae modice linteolis, credo ne caput premant, nec ad aures usque demissis, cerebro tenus operiuntur. Misereor, si tam infirmo auditu sunt, ut per tegmen audire non possint. Sciant, quia totum caput mulier est. Limites et fines eius eo usque porriguntur, unde incipit vestis; quantum resoluti crines occupare possunt, tanta est velaminis regio, ut cervices quoque ambiantur. Ipsae enim sunt, quas subiectas esse oportet, propter quas potestas supra caput haberi debet [3]); velamen

---

1) Rhenanus in ed. I. operosius, quod mutavit in perosius, eique assensi sunt Rigaltius et Pamelius. 2) 1 Thess. 5, 21. 3) 1 Cor. 11, 10.

iugum illarum est. Iudicabunt vos [1]) Arabiae feminae ethnicae, quae non caput, sed faciem quoque ita totam tegunt, ut uno oculo liberato contentae sint dimidiam frui lucem, quam totam faciem prostituere. Mavult femina videre quam videri. Quas propterea infelicissimas ait Romana quaedam regina, quod adamare magis quam adamari possint; cum sint vel ex alterius infelicitatis [2]) et quidem frequentioris immunitate felices, quia facilius adamari quam adamare feminae possint. Et ethnicae quidem disciplinae meracior et, ut ita dixerim, barbarior modestia. Nobis dominus etiam revelationibus velaminis spatia metatus est. Nam cuidam sorori nostrae angelus in somnis cervices, quasi applauderet, verberans: elegantes, inquit, cervices et merito nudae; bonum est, usque ad lumbos a capite veleris, ne et tibi ista cervicum libertas non prosit; et utique quod uni dixeris, omnibus dixeris. Quantam autem castigationem merebuntur etiam illae, quae inter psalmos vel in quacunque dei mentione retectae perseverant? meritone etiam quae in oratione ipsa facillime fimbriam aut villum aut quodlibet filum cerebro superponunt et tectas se opinantur? Tanti caput suum mentiuntur [3]). Aliae, quibus plane maior est palma [4]) omni fimbria et filo, non minus capite suo abutuntur, ut bestia quaedam magis quam avis, licet pennata, brevi capite, protracta cervice, cetera altegradia. Hanc aiunt, cum delitescendum habet, caput solum plane totum in condensum abstrudere, reliquam se in aperto relinquere. Ita dum in capite secura est, nuda, qua maior est, capitur tota, cum capite. Tales erunt et istae, minus quam utile est, tectae. Oportet ergo omni tempore et omni loco memores legis incedere, paratas et instructas ad omnem dei mentionem, qui si fuerit in pectore, cognoscetur et in capite feminarum. Haec cum bona pace legentibus, utilitatem [5]) consuetudini praeponentibus, pax et gratia a domino nostro Iesu redundet, [cum Septimio Tertulliano, cuius hoc opusculum est] [6]).

---

1) Rhen. ed. I. nos. 2) Rhen. ed. I. felicitatis. 3) Sic Rhen. ed. I.; alii metiuntur. 4) Rhen. coni. palla. 5) Latin. et Rig. coni. veritatem. 6) Vv. uncinis inclusa a librario quodam addita esse suspicatur Semlerus, et recte quidem.

DE
P A L L I O.

1. Principes semper Africae, viri Carthaginienses, vetustate nobiles, novitate felices, gaudeo vos tam prosperos temporum, cum ita vacat ac iuvat, habitus denotare. Pacis haec et annonae[1]) otia; ab imperio et a coelo bene est. Tamen et vobis habitus aliter olim; tunicae fuere, et quidem in fama de subteminis studio et luminis concilio[2]) et mensurae temperamento, quod neque trans crura prodigae nec intra genua inverecundae, nec brachiis parae[3]), nec manibus arctae, sed nec cingulo sinus dividente expeditae[4]), quadrata iustitia beatae in viris stabant. Pallii[5]) extrinsecus habitus, et ipse quadrangulus, ab utroque laterum regestus et cervicibus circumstrictus, in fibulae morsu humeris acquiescebat. Instar eius hodie Aesculapio iam vestro sacerdotium est. Sic et in proximo soror civitas vestiebat et, sicubi alibi in Africa, Tyros. At cum secularium sortium variavit urna et Romanis deus maluit, soror quidem civitas suopte arbitrio mutare properavit, ut appulsum Scipionem ante iam de habitu salutaret, Romanum praecoqua[6]). Vobis vero post iniuriae beneficium, ut senium, non fastigium[7]) exemtis, post Gracchi obscoena omina et Lepidi violenta ludibria, post trinas Pompeii aras et longas Caesaris moras, ubi moenia Statilius Taurus imposuit, sollemnia Sentius Saturninus enarravit, cum concordia iuvat, toga oblata est. Pro! quantum circummeavit, a Pelasgis ad Lydos, a Lydis ad Romanos, ut ab humeris

1) Salmasius: et annona et otia. 2) Sic emendavit Salm. assententibus Rig. et Semlero; ceteri: consilio. 3) Rhen.: pare; Salm. parae, a quo adiectivo statuit ortum esse adverb. parum, ut a nimio nimium. 4) Rhen.: nec cingulo sinus dividente expedita, Salm. nec cingulo sinus expeditum etc. Rig. et Sem.: expetitum. 5) Codd. mss. Pallii, Salmas. Pallium. 6) Rhen.: salutaret, Romana (in ed. I. Romanum) praecoqua. Salm.: salutasset, Romanum praecoqua. 7) Rhen.: fastidium, Fr. Iunius e cod. Vat. fastigium, quod recepit Salmasius.

sublimioris populi Carthaginienses complecteretur. Exinde tunicam longiorem cinctu arbitrante suspenditis, et pallii iam teretis redundantiam tabulata congregatione fulcitis, et si quid praeterea conditio vel dignitas vel temporalitas vestit, pallium tamen generaliter vestrum immemores etiam denotatis. Equidem haud miror prae documento superiore. Nam et arietem (non quem Laberius reciprocicornem et lanicutem et testitrahum[1]), sed trabes machina est, quae muros frangere militat) nemini unquam adhuc libratum, illa dicitur Carthago, studiis asperrima belli[2]), prima omnium armasse in oscillum penduli impetus, commentata vim tormenti de bile pecoris caput[3]) vindicantis. Cum tamen ultimarent tempora patriae et aries iam Romanus in muros quondam suos auderet[4]), stupuere illico Carthaginienses ut novum extraneum ingenium:

Tantum aevi longinqua valet mutare vetustas[5])!

Sic denique nec pallium agnoscitur.

2. Sit nunc aliunde res, ne Poenicum inter Romanos aut erubescat aut doleat; certe habitum vertere naturae totius sollemne munus est. Fungitur et ipse[6]) mundus interim iste quem incumbimus. Viderit Anaximander, si plures putat; viderit, si quis uspiam alius ad Meropas, ut Silenus, penes aures Midae blatit, aptas sane grandioribus fabulis. Sed et si quem Plato aestimat, cuius imago hic sit; etiam ille habeat necesse est proinde mutare. Quippe si mundus, ex diversis substantiis officiisque constabit, ad formam eius quod mundus hic est; neque enim mundus, si non ut mundus proinde. Diversa in unum ex demutatione diversa sunt. Denique diversitatis discordiam vices foederant. Ita mutando erit mundus omnis, qui ex diversitatibus corporatus et vicibus temperatus. Nostra certe metatio, quod clausis vel in totum Homericis oculis liquet, totum versiforme est: dies et nox invicem vertunt; sol stationibus annuis, luna modulationibus menstruis variat; siderum

1) Salm.: reciprocicornem, lanicutem, testitrahum, ut Laberii versus restitueretur in integrum. 2) Virg. Ane. 1, 14. 3) Seml.: debile pecoris caput vind., sed rectius cum edd. ceteris Salmasius: de bile. Ed. Fran. de bile p. capite vim. 4) Rhen.: ultimarent — auderet; Salm. et Semler: ultimant audet. 5) Virg. Aen. 3, 415. 6) Salm. correxit: et ipso.

distincta confusio interdum deiicit quid, interdum resuscitat; coeli ambitus nunc sub divo splendidus, nunc nubilo sordidus; aut imbres ruunt, et si qua missilia cum imbribus, dehinc substillum, et denuo sudum. Sic et mari fides infamis, dum et flabris aeque mutantibus, de tranquillo probum, de flustris temperatum, et extemplo de decumanis inquietat. Sic et terram si recenseas, temporatim vestiri amantem, prope sis eandem negare, memor viridem, cum conspicis flavam, mox visurus et canam. Ceteri quoque eius ornatus quid non aliud ex alio mutant, et montium scapulae decurrendo, et fontium venae cavillando, et fluminum viae obhumando [1])? Mutavit et totus orbis aliquando, aquis omnibus obsitus; adhuc maris conchae et buccinae peregrinantur in montibus, cupientes Platoni probare etiam ardua fluitasse. Sed et enatando rursus in forma: mutavit rursus orbis, alius idem [2]). Mutat et nunc localiter habitus, cum situs laeditur: cum inter insulas nulla iam Delos, arenae Samos (et Sibylla non mendax,) aeon in Atlantico Libyam aut Asiam adaequans quaeritur nunc, Italiae [3]) quondam latus, Hadria Tyrrhenoque quassantibus medio tenus interceptum, reliquias Siciliam facit, cum tota illa plaga discidii, contentiosos aequorum coitus angustiis retorquens, novum vitium maris induit, non exspuentis naufragia, sed devorantis. Patitur et continens de coelo aut de suo. Aspice ad Palaestinam, qua Iordanes amnis finium arbiter: vastitas ingens, et orba regio, et frustra ager est; at urbes retro, et populi frequentes, et solus audiebat: Dehinc ut deus censor est, impietas ignium meruit imbres: hactenus Sodoma, et nulla Gomorra, et cinis omnia, et propinquitas maris iuxta

---

1) Salm.: ornatus, si quid, non — obhumando? Rhen.: ornatus quid non — scopulae — venae ebullando — viae obumbrando? 2) Ita h. l. emendavit Salmasius. In ed. Rhen.: Sed et enatando rursus infirma (al. infima) mutavit, rursus orbis alius, idem mutat etc. Scribendum fortasse: Sed — in formam mutavit, rursus orbis alius. Idem mutat etc. 3) Restituimus huius loci scripturam, quam reperit in suo cod. probavitque Rhenanus. Salmasius: harenae Samos, et Sibylla non mendax: cum in Athlantico quaeritur: cum Italiae — facit: cum tota — novum vitii mari imbuit, non exspuentis etc. Ultima haec vv. in ed. Rhenani ita leguntur: nomen vitii mari induit etc. Rigaltius, ut ubique, ita et hoc in loco Salmasii vestigiis institit.

cum solo mortem vivit[1]). Ex huiuscemodi nubilo et Tuscia Vulsinios [pristinos] deusta, quo magis de montibus suis Campania speret, erepta Pompeios. Sed absit. Utinam et Asia secura iam sit de soli ingluvie! utinam et Africa semel voraginem paverit, unicis castris fraudatis expiata! Multa et alia huiusmodi detrimenta habitum orbis mutavere situsque movere. Bellis quoque plurimum licuit. Sed piget tristia[2]) non minus quam regnorum vices recensere, quotiens et ista mutaverint iam inde a Nino Beli progenie. Si tamen Ninus regnavit primus, ut autumat superiorum profanitas (ferme apud vos ultra stilus non solet), ab Assyriis [si] forte aevi historiae patescunt; qui vero divinas lectitamus, ab ipsius mundi natalibus compotes sumus. Sed laeta iam malo, quippe et laeta mutant. Denique si quid mare diluit, coelum deussit, terra subduxit, gladius detotondit, alias versura compensati redit. Nam et primitus maiorem ambitum terra cassa et vacans hominum, et sicubi aliqua gens occuparat, sibimet soli erat. Itaque colere omnia sibi, domum intelligens alibi stipantem copiam alibi deserentem, runcare atque ruscare instituit[3]), ut inde velut ex surculis et propaginibus populi de populis, urbes de urbibus per ubique orbis pangerentur. Transvolavere redundantium gentium examina: Scythae exuberant Persas, Phoenices in Africam eructant, Romanos Phryges pariunt, Chaldaeum semen in Aegyptum educatur, dehinc, cum inde transducitur, Iudaea gens est. Sic et Herculea posteritas a Temeno pariter Peloponnesum occupando producuntur[4]); sic et Iones Nelei comites Asiam novis urbibus instruunt; sic et Corinthii cum Archia muniunt Syracusas. Sed va-

---

1) Rhen.: mortem bibit, Rig.: mortem vivit, Salm. qui in cod. suo leg. mortum ibit, scripsit: mortuum ivit. Fortasse: mortua ibi; cf. carminis in Sodomam v. 138: nec mare vivit ibi. 2) Salm.: Bellis q. p. licuisse et tristitia perget n. m. q. r. v. recensere. Quoties et ista mutaverunt iam i. a N. B. progenie? si tamen Ninus regnare primus — solet. Ab Assyriis etc. 3) Salmasius cod. sui auctoritate, qui sic legit: Itaque colere omnia, si domum intelligis — runcare atque ruspare instituit, h. l. ita correxit: I. c. omnia (si demum intelligis — deserentem) runcare atque rustare instituit. Rhenanus: Itaque cogitans omnia sibi domum intelligens — ruspare instituit. 4) Rhen.: posteritas, qui (in ed. I. quae) Temeno — producunt. Salmasius: posteritas Temeno — producunt.

num iam antiquitas, quando curricula nostra coram. Quantum reformavit orbis seculum istud? quantum urbium aut produxit, aut auxit, aut reddidit praesentis imperii triplex virtus! Deo tot Augustis in unum favente, quot census transscripti? quot populi repugnati[1])? quot ordines illustrati? quot barbari exclusi? Revera orbis cultissimum huius imperii rus est, eradicato omni aconito hostilitatis, et cacto et rubo subdolae familiaritatis, consitum et amoenum[2]) super Alcinoi pometum et Midae rosetum. Laudans igitur orbem mutantem, quid denotas hominem?

3. Mutant et bestiae pro veste formam; quamquam et pavo pluma vestis, et quidem de cataclitis[3]), imo omni conchylio pressior, qua colla florent, et omni patagio inauratior, qua terga fulgent, et omni syrmate solutior, qua caudae iacent, multicolor et discolor et versicolor, nunquam ipsa, semper alia, etsi semper ipsa, quando alia, totiens denique mutanda, quotiens movenda. Nominandus est et serpens, licet pone pavum; nam et iste quod sortitus est convertit, corium et aevum. Siquidem ut senium persensit, in angustias se[4]) stipat, pariterque specum ingrediens et cutem egrediens, ab ipso statim limine erasus, exuviis ibidem relictis novus se explicat; cum squamis et anni recusantur[5]). Hyaena, si observes, sexus annalis est, marem et feminam alternat. Taceo cervum quod et ipse aetatis suae arbiter, serpente pastus, veneno languescit in iuventutem. Est et quadrupes tardigrada, agrestis, humilis, aspera[6]). Testudinem Pacuvianam putas? Non est; capit et alia bestiola versiculum, de mediocribus oppido, sed nomen grande: chamaeleontem qui audieris, haud ante gnarus, iam timebis aliquid amplius cum leone. At cum offenderis apud vineam ferme sub pampino totum, ridebis illico audaciam et Graeci iam[7]) nominis: quippe nec succus est corpori,

---

1) Salmasius, in cuius cod. legitur repugnati, correxit: repurgati. 2) Salm.: concultus et amoenus, quum in suo cod. invenerit consultus et amoenus. 3) Al. cataclistis. 4) Ed. Fran. in angusta se stipat; al. in angustias stipat. Sed voc. se retinendum est, et in sequ. scribendum: novus se explicat. 5) Codd. recusantur; al. recursantur, al. recurantur. 6) Cic de divin. II, 64. 7) Rhen.: et Graeci iam; ed. Franeker. et Semler.: et Graeciam, Latinius coni. audaciam egregiam, Salm.: audaciam e Graecia nominis.

qui in minutioribus multo liquet[1]). Chamaeleon, pellicula, vivit: capitulum statim a dorso; nam deficit cervix; itaque durum reflecti, sed circumspectu emissitii ocelli, imo luminis puncta vertiginant; hebes, fessus, vix se a terra suspendit; molitur incessum stupens et promovet, gradum magis demonstrat quam explicat, ieiunus scilicet semper et indefectus, oscitans vescitur, follicans ruminat, de vento cibus. Tamen et chamaeleon mutare totus, nec alius, valet. Nam cum illi coloris proprietas una sit, ut quid accessit, inde suffunditur: hoc soli chamaeleonti datum, quod vulgo dictum est, de corio suo ludere. Multa dicendum fuit, ut ad hominem praestructim perveniretur. Hunc quoquo primordio accipitis, nudus certe et investis figulo suo constitit; post demum sapientiam, haud dum licitum, praereptam potitur. Ibidem quod in novo corpore indebitum adhuc pudori erat, protegere festinans, ficulneis foliis interim circumdat. Dehinc, cum de originis loco exterminat (quippe deliquerat), pellitus orbi, ut metallo, datur. Sed arcana ista, nec omnium nosse. Cedo iam de vestro, quod Aegyptii narrant, et Alexander digerit et mater[2]) legit ea tempestate Osiridis, qua ad illum ex Libya Ammon facit ovium dives. Denique cum ipsis Mercurium autumant, forte palpati arietis mollitie delectatum, deglubasse[3]) oviculam, dumque pertentat et, quod facilitas materiae suadebat, tractu prosequente filum eliquat, in restis pristinae modum, quam philyrae tenus iunxerat, texuisse[4]). Sed vos omnem lanicii dispensationem structuramque telarum Minervae maluistis, cum penes Arachnen diligentior officina. Exinde materia: nec de ovibus dico Milesiis et Selgicis et Altinis, aut quis Tarentum vel Baetica cluet natura colorante; sed quoniam et arbusta vestiunt, et lini herbida post virorem lavacro nivescunt: nec fuit satis tunicam pangere et serere, ni etiam piscari vestitum contigisset. Nam et de mari vellera, quo muscosae lanositatis plautiores[5]) conchae co-

---

1) Salm.: corpori, et quod m. m. licet, chamaeleon, si pellicula vivit. Rig. et Seml.: quo m. m. liquet. Rhen.: qui m. m. licet. 2) Al. Afer — Ammon vasit ovium dives. 3) Salm. et Seml.: diglubasse, alii aliter. 4) Edd. vett.: in vestis pristinae modum, quam philyra tenui vinxerat, texuisse. Salm.: in restis pristini modum, quem philyrae tenus [i. e. τὸ τένος] iunxerat, exisse. 5) Al. quae — lautiores.

mant. Prorsus haud latet, bombycem [vermiculi genus est] quae per aërem liquando araneorum horoscopis idonius sedes tendit, dehinc devorat, mox alvo reddere, proinde si necaveris, animata iam stamina volves[1]). Tantam igitur paraturam materiarum ingenia quoque vestificinae prosecuta: primum tegendo homini, qua necessitas praecessit, dehinc et ornando imo et inflando, qua ambitio successit, varias indumentorum formas promulgavere. Quarum pars gentilitus inhabitantur, ceteris incommunes, pars vero passivitus omnibus utiles, ut hoc pallium, etsi Graecum magis, sed lingua iam penes Latium est: cum voce vestis instravit. Atque adeo ipse, qui Graecos praeter urbem censebat, literas eorum vocemque senex iam eruditus, idem Cato iuridicinae suae in tempore humerum exsertus, haud minus palliato habitu Graecis favit.

4. Quid nunc? si est Romanitas omni salus nec honestis tamen modis ad Graios estis[2])? Aut, ni ita est, unde gentium in provinciis melius exercitis, quas natura agro potius eluctando commodavit, studia palaestrae male senescentia et incassum laborantia, et lutea unctio et pulverea volutatio, et arida saginatio? unde apud aliquos Numidas, etiam equis caesariatos, iuxta cutem tonsor, et cultri vertex solus immunis? unde apud hirtos et hirsutos tam rapax a culo[3]) resina, tàm furax e mento volsella? Prodigium est, haec sine pallio fieri; illius est haec tota res Asiae. Quid tibi, Libya et Europa, cum xysticis[4]) munditiis, quas vestire non nosti? Revera enim quale est graecatim depilari magis quam amiciri? habitum transferre ita demum culpae prope[5]) est, si non consuetudo, sed natura

1) Ita locum hunc corruptissimum emendavit Salmasius; legebatur olim: quae per aërem aliquando araneorum more scopis idonius distendit (al. se distendit), dehinc devorat, mox aeque reddere, proinde si necaveris, animata iam stamine alvo (al. volves). Alteram tamen partem periodi Salm. maluit mutare in haec verba: mox vacuo (in cod. a quo) reddere: proinde si necaveris nematam iam, stamen evolves. 2) Edd. ante Salmasium: Quid nunc, si est Romanitas omnis alia, nec vestis tamen? admodum Graeci estis. At non ita est. Unde etc. 3) Codd. et edd. vett.: a talo resina; Salm.: a culo res.; ceteri: ab ala res. 4) Ed. Rhen. I.: rusticis, Salm. xusticis, al. exoticis. 5) Cod. Salm.: culae prope est, quod alii ita correxerunt, ut scriberent: cultus probrum est.

mutetur; sat refert inter honorem temporis et religionem; det[1]) consuetudo fidem tempori, natura deo. Naturam itaque concussit Larissaeus heros in virginem mutando ille ferarum medullis educatus (unde et nominis concilium, quandoquidem labiis vacuerat ab uberum gustu), ille apud rupicem et silvicolam, monstrum eruditorem scrupea schola eruditus. Feras, si in puero matris sollicitudinem patiens; certe iam ut striculus[2]), certe iam virum alicui clanculus functus, adhuc sustinet stolam fundere, comam struere, cutem fingere, speculum consulere, collum demulcere, aurem quoque foratu effeminatus, quod illi apud Sigeum strongyla[3]) servat. Plane postea miles est; necessitas enim reddidit sexum; de praelio sonuerat, nec arma longe. Ipsum, inquit[4]), ferrum virum attrahit. Ceterum si post incentivum quoque puellam perseverasset, potuit et nubere. Ecce itaque mutatio; monstrum equidem geminum, de viro femina, mox de femina vir, quando neque veritas negari debuisset neque fallacia confiteri. Uterque habitus mutandi malus, alter adversus naturam, alter contra salutem. Turpius adhuc libido virum cultu transfiguravit, quam aliqua materna formido; tametsi adoratur a vobis, qui potius erubescendus est, scytalosagittipelliger ille, qui totam epitheti sui sortem cum muliebri cultu compensavit. Tantum Lydiae clanculariae licuit, ut Hercules in Omphale, et Omphale in Hercule prostitueretur. Ubi Diomedes et cruenda praesepia? ubi Busiris et bustuaria altaria? ubi Geryon ter unus? Cerebris adhuc eorum clava foetere malebat, cum unguentis offunderetur. Vetus iam Hydrae Centaurorumque sanguis in sagittis pumice speculi excludebatur, insultante luxuria, ut post monstra transfixa coronam forsitan suerent. Ne sobriae mulieris quidem aut viraginis alicuius scapulae sub exuvias bestiae tantae introire potuissent, nisi diu mollitas et evigoratas et exodoratas[5]), quod apud Omphalen balsamo aut telino spero factum. Credo et iubas pectinem

---

1) Edd. omnes religionem dei; consuetudo etc. Salm. religionem; det etc. Iunius: rel. dei; debet consuet. etc. 2) Al. ustriculas; Codd. vstriculus vel vistriculus; Salm. hystriculus; Iunius: ut striculus. 3) Al. statua; cod. Salmasii: strogyla. 4) Homerus in Od. 16, 294. 5) Codd. exodoratas; Salm.: exeduratas.

passas; ne cervicem enervem inureret sciria[1]) leonina, hiatus crinibus infarsus, genuini inter antias adumbrati. Tota oris contumelia mugiret, si posset; Nemaea certe, si quis loci Genius, ingemebat; tunc enim se circumspexit leonem perdidisse. Qualis ille Hercules in serico Omphales fuerit, iam Omphale in Herculis scorto designata descripsit. Sed et qui ante Tyrinthium accesserat, pugil Cleomachus, post Olympiae cum incredibili mutatu de masculo fluxisset, inter cutem caesus et ultra, inter fullones iam Novianos coronandus, meritoque mimographo Lentulo in Catinensibus commemoratus; utique sicut vestigia caestuum viriis[2]) occupavit, ita et endromidis solocem aliqua multicia synthesi extrusit. Physconem et Sardanapalum tacendum est, qui nisi insignes libidinum, alias reges nemo nosset. Tacendum autem, ne quid et illi de Caesaribus quibusdam vestris obmussitent pariter propudiosis, ne caninae[3]) forte constantiae mandatum sit, impuriorem Physcone et molliorem Sardanapalo Caesarem designare, et quidem Subneronem[4]). Nec tepidior vis vanae quoque gloriae mutandis induviis etiam viro salvo. Calor est omnis affectus; verum cum in affectationem flabellatur, iam de incendio gloriae ardor est. Habes igitur ex isto fomite aestuantem magnum regem, sola gloria minorem; vicerat Medicam gentem, et victus est Medica veste; triumphalem cataphracten amolitus, in captiva sarabara decessit; pectus squamarum signaculis disculptum, textu pellucido tegendo nudavit, et anhelum adhuc ab opere belli, ut mollius, ventilante serico exstinxit. Non erat satis animi tumens Macedo, ni illum etiam vestis inflatior delectasset[5]); nisi quod et philosophi, puto, ipsi aliquid eiusmodi affectant. Audio enim et in purpura philosophatum. Si philosophus in purpura, cur non et in baxa? Tyrium calciari, nisi auro, minime graecatur[6]). Dicet: atquin alius et sericatus et crepidam aeratus incessit: digne quidem, ut bacchantibus indumentis aliquid subtinni-

---

1) Rhen. ed. I. et cod. Salm.: sciria (i. e. σκιρρία); al. stiria. 2) Rhen.: vestigia caestuum viria occupavit — extrusit. Ed. Fran.: fastigia caestuum viriosa occ. — extruxit. In codd. pro viria leg. virus, quod Salm. mutavit in viriïs. 3) Al. nec magnae. 4) Al. sub Nerone. 5) Salm. coni. deiectasset. 6) Al. in baxa Tyria calciare, nisi aurum Graecatos decet. Atquin etc.

ret, cymbalo incessit. Quod si iam tunc locorum Diogenes de dolio latraret, non coenulentis pedibus, ut tori Platonici sciunt, sed omnino totum Empedoclem in adyta Cloacinarum detulisset, ut, qui se coelitem delirarat, sorores prius suas, dehinc homines deus [1]) salutaret. Tales igitur habitus qui de natura et modestia transferunt, et acie figere et digito destinare et nutu tradere merito sit. Prorsus si quis Menandrico fluxu delicatam vestem humi protrahat, audiat penes se et comicus, Qualem demens iste chlamydem disperdit? Enimvero iam dudum censoriae intentionis episcynio disperso, quantum denotatui passivitas offert libertinos in equestribus, subverbustos in liberalibus, dedititios in ingenuis, rupices in urbanis, scurras in forensibus, paganos in militaribus: vespillo, leno, lanista tecum vestiuntur. Converte et ad feminas. Habes spectare, quod Caecina Severus graviter senatui impressit, matronas sine stola in publico [2]); denique Lentuli auguris consultis, quae ita sese exauctorasset, pro stupro erat poena: quoniam quidem indices custodesque dignitatis habitus, ut lenocinii factitandi impedimenta, sedulo quaedam desuefecerant. At nunc in semetipsas lenocinando, quo planius adeantur, et stolam et supparum et crepidulum et caliendrum, ipsas quoque iam lecticas et sellas queis in publico quoque domestice ac secrete habebantur, eieravere. Sed alius exstinguit sua lumina, alius non sua accendit. Adspice lupas, popularium libidinum nundinas, ipsas quoque frictrices. Et, si praestat oculos abducere ab eiusmodi propudiis occisae in publico castitatis, adspice tamen vel sublimis, iam matronas videbis. Et cum latrinarum antistes sericum ventilat, et immundiorem loco cervicem monilibus consolatur, et armillas, quas ex virorum fortium donis ipsae quoque matronae temere usurpassent, omnium pudendorum conscias manus inserit, impuro cruri purum aut mulleolum inducit calceum. Cur istos non spectas, vel illos item habitus, qui novitati suae stare religionem mentiuntur? cum ob cultum omnia candidatum et ob notam vittae et privilegium galeri Cereri initiantur; cum ob diversam affectionem tenebricae vestis et tetrici super caput velleris in Bellonae mentes [3]) fugan-

---

1) Al.: deas. 3) Cf. Taciti Annal. III, 33. 3) Salm.: mentis, al. montes.

tur; cum latioris purpurae ambitio et galatici ruboris superiectio Saturnum commendat; cum ipsum hoc pallium morosius ordinatum et crepidae graecatim[1]) Aesculapio adulantur. Quanto tunc magis arguas illud, et urgeas oculis, etsi iam simplicis et inaffectatae, tamen superstitionis reum? Enimvero cum hanc primum sapientiam vestit, quae vanissimis superstitionibus renuit, tunc certissime pallium super omnes exuvias et peplos augusta vestis, superque omnes apices et tutulos[2]) sacerdos suggestus. Deduc oculos, suadeo, reverere habitum, unius interim erroris tui renuntiatorem.

5. Tamen, inquis, ita a toga ad pallium? Quid enim, si a diademate et a sceptro? An aliter mutavit Anacharsis, cum regno Scythiae philosophiam praevertit? Nulla in melius transgressus[3]) sint signa; est habitus iste quod faciat. Prius etiam ad simplicem specta telam[4]) eius; nullo taedio constat. Adeo nec artificem necesse est, qui pridie rugas ab exordio formet, et inde deducat in tilias[5]), totumque contracti umbonis figmentum custodibus forcipibus assignet; dehinc diluculo tunica prius cingulo correpta, quam praestabat moderatiorem texuisse, recognito rursus umbone et si quid exorbitavit reformato, partem quidem de laevo promittat, ambitum vero eius, ex quo sinus nascitur, iam deficientibus tabulis, retrahat a scapulis, et exclusa dextera in laevam adhuc congerat cum alio pari tabulato in terga devoto, atque ita hominem sarcina vestiat. Conscientiam denique tuam perrogabo, quid te prius in toga sentias indutum, anne onustum? habere vestem, an baiulare? Si negabis, domum consequar, videbo, quid statim a limine properes: nullius profecto alterius indumenti expositio, quam togae gratulatur. Calceos nihil dicimus, proprium togae tormentum, immundissimam pedum tutelam, verum et falsam, quem enim non expediat in algore et ardore rigere nudipedem, quam in calceo uncipedem[6])? Ma-

---

1) Salm.: graecatum; al. graecatae graecatim; al. cretatae graecatim. 2) Salm. et Rig.: tutulos, al. titulos. 3) Salm.: transgressi (i. e. hominis). 4) Rhen. in ed. I.: captat telam; Salm. quod in cod. suo reperit: captatelam; ceteri: spectatelam vel specta telam. 5) Salm. coni. talias; al. tabulas; C. A. Böttiger: tilias. 6) Codd. mss.: hunc pedem; Salm.: vincipedem; Rhen. et Gel.: unguipedem al. uncipedem.

gnum incessui munimentum sutrinae Venetiae prospexere, perones effeminatos. At enim pallio nihil expeditius, etiamsi duplex, quod Cratetis; mora nusquam vestiendo cum ponitur[1]); quippe tota molitio eius operire est solutim. Id ex uno circumiectu licet, equidem nusquam inhumano; ita omnia hominis simul contegit. Humerum velans exponit vel includit, ceteroquin humerum adhaeret, nihil circumfulcit, nihil circumstringit, nihil de tabularum fide laborat, facile sese regit, facile reficit; etiam cum exponitur, nulli cruci[2]) in posterum demandatur. Si quid interulae subter est, vacat zonae tormentum; si quid calceatus inducitur, mundissimum opus est, aut pedes nudi magis, certe viriles magis, quam in calceis. Haec pro pallio interim, quantum nomine comitiasti[3]). Iam vero et de negotio provocat. Ego, inquit, nihil foro, nihil campo, nihil curiae debeo, nihil officio advigilo, nulla rostra praeoccupo, nulla praetoria observo, canales non odoro, cancellos non adoro, subsellia non contundo, iura non conturbo, caussas non elatro, non iudico, non milito, non regno, secessi de populo. In me unicum negotium mihi est, nisi aliud non curo quam ne curem. Vita meliore magis in secessu fruare, quam in promptu. Sed ignavam infamabis; scilicet patriae, et imperio reique publicae vivendum est. Errat olim ista sententia. Nemo alii nascitur moriturus sibi. Certe cum ad Epicuros et Zenonas ventum est, sapientes vocas, totum quietis magisterium, qui eam summae atque unicae voluptatis nomine consecravere. Tamen propemodum mihi quoque licebit in publicum prodesse. Soleo de qualibet margine vel ara medicinas moribus dicere, quae felicius publicis rebus et civitatibus et imperiis bonas valetudines conferent, quam tuae operae. Quippe si pergam ad acuta tecum, plus togae laesere rempublicam, quam loricae. Atquin nullis vitiis adulor, nullis veternis parco, nulli impetigini. Adigo cauterem ambitioni, qua M. Tullius quingentis millibus numum orbem citri emit, qua bis tantum Asinius Gallus pro mensa eiusdem Mauritaniae numerat. Hem, quantis facultatibus aestimavere ligneas

---

1) Al. quod Cratetis more nusquam vestiendo componitur. 2) Al. reponitur (Salm. e MS. exponitur), nulli cippo etc. In codd. leg. nulli cevo vel cruo, quod immutavit Salm. in cruci. 3) Rhen. ed. I. et cod. Salm.: comitasti; ceteri concitasti.

maculas! item qua lances centenarii ponderis Sulla molitur! Vereor sane, ne parva sit ista trutina, cum Drusillanus, equidem servus Claudii, quingenariam promulsidem aedificat, suprascriptis fortasse mensis necessariam, cui, si officina exstructa est, debuit et triclinium. Immergo aeque scalpellum acerbitati ei, qua Vedius Pollio servos muraenis invadendos obiectabat, nova scilicet saevitia delectatus terrenae bestiae et edentulae et exunguis et excornis: de piscibus placuit feras cogere, utique statim coquendis, ut in visceribus earum aliquid de servorum suorum corporibus et ipse gustaret. Praecidam gulam, qua Hortensius orator primus pavum cibi caussa potuit occidere; qua Aufidius Lurco primus sagina corpora vitiavit, et coactis alimentis in adulterinum provexit saporem; qua Asinius Celer mulli unius obsonium VI. HS. detulit; qua Aesopus histrio ex avibus eiusdem pretiositatis ut canoris et loquacibus quibusque centum[1]) millium patinam confiscavit; qua filius eius post tale pulpamentum potuit aliquid sumptuosius esurire; margarita namque vel ipso nomine pretiosa dehausit, credo ne mendicius patre coenasset. Taceo Nerones et Apicios et Rufos. Dabo catharticum impuritati Scauri et aleae Curii et vinolentiae Antonii. Et memento istos interim ex multis togatos fuisse, quales apud pallium haud facile[2]). Has purulentias civitatis quis eliciet et exsuppurabit[3]), ni sermo palliatus?

6. Sermone, inquit, me suasisti medicamine sapientissimo. Verum etsi eloquium quiescat, aut infantia subductum aut verecundia retentum (nam et elinguis philosophia vita contenta est), ipse habitus sonat; sic denique auditur philosophus, dum videtur. De occursu meo vitia suffundo. Quis non aemulum suum, cum videt, patitur? quis oculis in eum potest, in quem mentibus non potest? Grande pallii beneficium est, sub cuius recogitatu improbi mores vel erubescunt. Viderit nunc philosophia, quid prosit. Nec enim sola mecum est. Habeo et alias artes in publico utiles. De meo vestiuntur, et primus informator literarum, et primus enodator[4]) vocis, et primus numerorum arenarius, et gram-

1) Ed. Fran.: sexcentorum millium patinam conflavit. 2) Al. exvaporabit. 3) Salm.: quales apud pallium! Haud facile has — palliatus. 4) Rhen. in ed. I.: edonator; Cod. Salm.: enodator; ceteri: edomator.

maticus, et rhetor, et sophista, et medicus, et poëta, et qui musicam pulsat, et qui stellarem coniectat, et qui volaticam spectat. Omnis liberalitas studiorum quatuor meis angulis tegitur. Plane pôst Romanos equites, verum et accendones et omnis gladiatorum ignominia togata producitur. Haec nimirum indignitas erit a toga ad pallium. Sed ista pallium loquitur. At ego iam illi etiam divinae sectae ac disciplinae commercium confero. Gaude pallium et exsulta; melior iam te philosophia dignata est, ex quo Christianum vestire coepisti.

Impressit Bernh. Tauchnitz jun.